

2001. III. évfolyam, 1. szám

4A 6026

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

5.

Scholastica

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Központjának
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem)

Bart István (Corvina Könyvkiadó, Budapest)

Heltai Pál (Szent István Egyetem, Gödöllő)

Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Főiskola)

Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem)

Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem)

Prószéky Gábor (MorphoLogic, Budapest)

Sohár Anikó (Miskolci Egyetem)

S. Fenyő Sarolta (Miskolci Egyetem)

Szabari Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

Korrektor:

Gspann Veronika

Folyóiratunk megjelenését támogatta a:

Szt. Jeromos Alapítvány

2001. III. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Scholastica

Megvásárolható:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. "F" épület
Telefon: 266 98 33/5894, Fax: 266 98 33/5895
e-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Megrendelhető:

Scholastica Kiadó
Budapest, 1123 Kékgolyó u. 30.
Fax: 2 128 320

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Regál Grafikai Stúdió
Digitális nyomtatás: Syculus Kft.,
Budapest

Tartalom

Fordítás (elméleti kérdések)

Albert Sándor

Filozófiai szövegek fordítása (2. rész) 5

Pápai Vilma

Új irányzatok az explicitáció kutatásában 26

Tolmácsolás

Németh Dezső és Pléh Csaba

Nyelvfeldolgozás, munkaemlékezet és tolmácsolás 40

G. Láng Zsuzsa

A memória szerepe a tolmácsolásban 54

Fordítási piac és fordítóképzés

Szabari Krisztina

A fordítók minősítése és a fordítói piac 64

Konferenciák, tanfolyamok

Sándor Claudia

Fordítástudomány 2001. Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó. Budapest, 2001. március 22-23. 78

Szabari Krisztina

Translation and Interpretation in Science and Technology: Models, Methodology and Machine Support. Saarbrücken 2001. március 15-17. 84

Sükösd Erzsébet

“Interpretation – The Changing Landscape” – 5th SCIC-Universities Conference. Brüsszel 2001. február 5. 88

Szabari Krisztina

Quality in Conference Interpreting. Spanyolország, Almuñecar, 2001. április 19-22. 92

Rózsa Viktória

Tolmásképzés a londoni Westminster Egyetemen 96

Könyvszemle

Wallendums Tünde	
<i>Wilss, Wolfram: Übersetzungsunterricht. Eine Einführung</i>	100
Kegyessné Szekeres Erika	
<i>Gerzymisch-Arbogast, Heidrun & Mundersbach, Klaus: Methoden des wissenschaftliches Übersetzens</i>	102
Dékány Edit	
<i>Kautz, Ulrich: Handbuch – Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens</i>	107
Stanitz Károly	
<i>Larson, Mildred L.: Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence</i>	109
Zank Ildikó	
<i>Hatim, Basil & Mason, Ian: Discourse and the Translator</i>	113
Kovács Judit	
<i>Wadensjö, Cecilia: Interpreting as Interaction</i>	117
Lehmann Magdolna	
<i>Överås, Linn: In Search of the Third Code</i>	119
Geró Györgyi	
<i>Lugris, Alberto Álvarez & Ocampo, Anxo Fernández (eds.) Anovar/Anosar: Estudios de traducción e interpretación</i>	121
Demeter Éva	
<i>Ulrych, Margherita: Translating Texts: from Theory to Practice</i>	124
Konferencianaptár	128
Útmutatók	
<i>Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára</i>	130
<i>Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára</i>	131
Visszanéző	
<i>Korábbi számaink tartalmából</i>	133
Hírek, ösztöndíjfelhívás	
<i>EMCI diploma az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjában</i>	138
<i>The János Kohn EUROCALL Scholarship</i>	140

Filozófiai szövegek fordítása*

(2. rész)

Albert Sándor

3.1. A heideggeri filozofémák különböző nyelvű ekvivalensei

Érdekes volna a *Befindlichkeit* mintájára összevetni néhány heideggeri filozoféma különböző nyelvű fordításait. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban csak római számokkal és oldalszámokkal fogunk utalni a *Lét és idő* különböző nyelvű kiadásaira, amelyekből dolgoztunk, és amelyek bibliográfiai adatait kivételesen nem a cikk végén, hanem – a könnyebb visszakereshetőség kedvéért – az alábbiakban adjuk meg:

- I. = Heidegger, M. 1986. *Sein und Zeit*. 16. Auflage, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- II. = Heidegger, M. 1989. *Lét és idő*. Fordította Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István. Előszó: Fehér M. István. Budapest: Gondolat Kiadó.
- III. = Heidegger, M. 1986. *Etre et Temps*. Traduit par François Vezin. Paris: Éditions Gallimard.
- IV. = Heidegger, M. 1994. *Being and Time*. Translated by John Macquarrie & Edward Robinson. San Francisco: Harper & Collins Publishers. (első kiadás: 1962).
- V. = Heidegger, M. 1996. *Being and Time*. Translated by Joan Stambaugh. New York: State University of New York Press.
- VI. = Heidegger, M. 1970. *Essere e Tempo*. Traduzione di Pietro Chiodi. Milano: Longanesi & C.
- VII. = Heidegger, M. 1989. *El Ser y el Tiempo*. Traducción de José Gaos. Mexico – Madrid – Buenos Aires: Fondo de Cultura Economica. (séptima réimpression).
- VIII. = Heidegger, M. 1985. *Etre et Temps*. Traduit par Emmanuel Martineau. Paris: Édition Authentica.¹
- IX. = Heidegger, M. 1964. *L'Etre et le Temps*. Traduit par Rudolphe Boehm et Alfred de Waelhens. Paris: Édition Gallimard. (nem a teljes szöveg).

* A cikk első részét a *Fordítástudomány* 2000. II. évfolyam, 2. számában közzeltük (A szerk.).

<i>Eredeti (I.)</i>	<i>Vajda (II.)</i>	<i>Fehér M. (II.)</i>	<i>Macquarrie & Robinson (IV.)</i>	<i>Vezin (III.)</i>
das Dasein	jelenvalólét	ittlét	the Dasein	le Dasein
das In-der-Welt-sein	világban-benne-lét	világban-való-lét	being-in-the-world	l'être-au-monde
die Vorhandenheit	kéznellevőség	meglét	presence-at-hand	l'être-là-devant
das Vorhandensein	kéznellet	meglét	present-at-hand	l'être là-devant
die Zuhandenheit	kézhezállóság	kéznellet	readiness-to-hand	l'utilisabilité
das Gerede	fecsegés	fecsegés	idle talk	le on-dit
die Entschlossenheit	elhatározottság	eltökéltség	resoluteness	la résolution
die Erschlossenheit	feltárultság	feltárultság	disclosedness	l'ouverture
die Weltlichkeit	világiság	világiság	worldhood	la mondanéité
die Zeitlichkeit	időbeliség	időiség	temporality	la temporelléité
die Befindlichkeit	diszpozíció	hangoltság	state-of-mind	la disponibilité
die Eigentlichkeit	tulajdonképpeniség	autenticitás	authenticity	l'authenticité
die Anwesenheit	jelenlét	jelenlét	presence	la „présenteté”
die Geschichtlichkeit	történetiség	történetiség	historicality	l'historialité
die Geworfenheit	belevettség	belevettség	throwness	l'être-jeté
die Alltäglichkeit	mindennapiság	mindennapiság	everydayness	la quotidieneté
die Unverborgenheit	el-nem-rejtettség	elrejtetlenség	unhiddenness	le non-retrait
die Räumlichkeit	térbeliség	térbeliség	spatiality	la spatialité
die Nichtigkeit	semmisség	negativitás	nullity	la négative
das Schuldigsein	bűnös-lét	bűnösség	being-guilty	être en faute
das Anruf	felhívás	felhívás	appeal	l'interpellation
die Entwurf	kivetülés (felvázolás)	kivetés, előrevetés	projection	la projection
besorgende	gondoskodó	gondozó	provide	préoccupé
das Verfallen	hanyaglás	bukás	fall	le dévalement
das Man	az akárki	az-ember	the “they”	le on

<i>Eredeti</i>	<i>Martineau (VIII.)</i>	<i>Meschonnic 1990</i>	<i>Chiodi (VI.)</i>	<i>Gaos (VII.)</i>
das Dasein	le Dasein	le là-être	esserci	el ser ahí
das In-der-Welt-sein	l'être-au-monde	l'être-dans-le-monde	essere-nel-mondo	ser en el mundo
die Vorhandenheit	l'être-sous-la-main	l'à portée-de-la-main	semplice-presenza	ser ante los ojos
das Vorhandensein	l'être-sous-la-main		esser-presente	ser ante los ojos
die Zuhandenheit	l'être-à-portée-de-la-main	l'entre les mains	utilizzabilità	a la mano
das Gerede	le bavardage	la parlerie	chiacchiera las	„habladurías”
die Entschlossenheit	la résolution		decisione	estado de resuelto
die Erschlossenheit	l'ouverture		apertura	estado de abiertos
die Weltlichkeit	la mondanéité		mondità	mundanidad
die Zeitlichkeit	la temporalité	la temporalité	temporalità	temporalidad
die Befindlichkeit	l'affection	l'état d'esprit	situazione emotiva	encontrarse
die Eigentlichkeit	l'authenticité	l'authenticité	autenticità	propiedad
die Anwesenheit	„la présence”	la présence	presenzialità	presencia
die Geschichtlichkeit	l'historialité	l'historicité	storicità	historicidad
die Geworfenheit	l'être-jeté		esser-gettato	estado de yecto
die Alltäglichkeit	la quotidienneté		quotidianità	cotidianidad
die Unverborgenheit	le hors-retrait		non esser nascosto	estado de descubierto
die Räumlichkeit	la spatialité		spazialità	espacialidad
die Nichtigkeit	la nullité		nullità	no ser
das Schuldigsein	l'être-en-dette		esser colpevole	ser deudor
das Anruf	l'ad-vocation		richiamo	invocación
die Entwurf	le projet		progetto	proyección
besorgende	affairé		prendente cura	el „curarse de”
das Verfallen	l'échéance	la chute	deiezione	la caída
das Man	le On	le on	il si	el „uno”

[Két megjegyzés: 1. A mű amerikai fordítójának megoldásait a táblázatban külön nem tüntettük fel, mivel egy-két kivételtől eltekintve átveszi az angol fordítók terminológiáját. 2. Heidegger nyelvével foglalkozó könyvében Henri Meschonnic nem említi meg az összes, itt felsorolt szakterminust, ezért az ő esetében több rovatot üresen hagytunk.]

A szignifikáns jegy érvényre juttatása jól kimutatható az egyes filozófémák fordításában. A *Lét és idő* magyar fordítói például szignifikáns jegynek tekintették a *Hand* [‘kéz’] fő meglétét a Heidegger által gyakran használt *Vorhandenheit*, *Vorhandensein* és *Zuhandenheit*, *Zuhandensein* terminusokban, ezért „kéznéllevőség”, „kéznéllet”, illetve „kézhezállóság” ekvivalensekkel fordították őket. Úgy tűnik, a *Hand* fő megtartását – már csak azért is, mert egybeesik a német eredetivel – az angol fordítók is fontosnak tartották. Más fordítók és Heidegger-kutatók (így például Fehér M. István, F. Vezin, P. Chiodi és J. Gaos) nem tartották ilyen lényegesnek a *Hand* fő feltétlen megtartását. Érdekes módon a spanyol fordító a „kéz” helyett egy másik testrészt, a „szem” megfelelőt használja (*‘ser ante los ojos’* = „szem előtt lenni”). A máskor kínosan pontos François Vezin a *Vorhandenheitet* az „être-là-devant” [‘előlévő(ség)’], a *Zuhandenheitet* pedig az „utilisabilité” [‘(fel)használhatóság’] megfelelővel adja vissza. A „kéz” fő megtartását Martineau is fontosnak tartja, fordítói előszavában mindenkiel vitába száll, aki ezzel ellentétes véleményt hangoztat (Martineau 1985: 8–9). Többé-kevésbé az ő módszerét követi az olasz fordító is.²

Ha alaposabban szemügyre vesszük a táblázatban felsorolt heideggeri alapterminusok magyar fordításait, akkor megállapíthatjuk, hogy két, egymástól meglehetősen eltérő fordítói koncepcióval állunk szemben. Míg a Vajda Mihály vezette fordítói munkacsoport nagy gondot fordít a heideggeri szakkifejezések pontos, a szó belső morfológiai felépítését is híven tükröző magyar fordítására – ami olykor fölöslegesen redundánssá teszi a szóösszetételt (vö. pl. „világban-benne-lét”) és helyenként döcögössé, nehezen érthetővé a szöveget –, addig az előszót író Fehér M. István határozottan másféle koncepció szerint fordít. Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatnánk, hogy Vajda Mihályék inkább szövegközeli, „sourcier”, „forrásnyelv-orientált” felfogásban fordítanak, míg Fehér M. Istvánra inkább a „cibliste”, „cél nyelv-orientált” felfogás jellemző.

Annak előrebocsátásával, hogy nem két szélsőséges álláspontról van szó és a gyakorlatban a kétféle fordítói koncepció gyakran keveredik egymással, érdemes egy kicsit alaposabban körüljárni ezt a kétféle fordítói felfogást. Míg az ún. „sourcier” („close to text”) felfogás képviselői a forrásnyelv „közelében” fordítanak, megpróbálják a forrásnyelv minden árnyalatát, a forrásnyelvi szöveg lehető legtöbb szignifikáns jegyét „átmenteni” a fordítási művelet során (e felfogás szélsőséges változata a mi felfogásunk szerint még *innen van* a fordításon, és inkább valamiféle nyelvi átkódolásnak, mintsem valódi fordításnak nevezhetnénk), addig a „cibliste” („far from text”) felfogás hívei nem annyira a forrásnyelvi szöveget, mint inkább a befogadó érdekeit tartják szem előtt. E felfogás szélsőséges változata szerintünk már *túl van* a fordításon, és inkább a szöveg átírásának, adaptációnak vagy kommentárnak nevezhetnénk. Egy forrásnyelvi szöveget *mindkét felfogásban* le lehet fordítani, de a végeredmény korántsem lesz egyforma. A filozófiai diszkurzus (főleg Martin Heidegger) fordítóinak nagyon nehéz megtalálni a középutat e kétféle koncepció között. Ha túlságosan a szöveg „közelében” fordítanak, akkor azt kockáztatják, hogy a célnyelvi szöveg esetleg érthetlenné válik. Ha viszont a szövegtől „távol”, a célnyelvi befogadóközönség érdekeit szem előtt tartva dolgoznak, akkor azzal a veszéllyel kell számolniuk, hogy fordításukból eltűnik az idegenszerűség, az ún.

étrangéit: a szöveg szép magyar (angol, francia, olasz, spanyol stb.) szöveg, de nem Heidegger többé.

Pontosan ezt a kérdést veti fel Székely János *Heideggert olvasgatom* című elmélkedésében. Beszámol arról, hogy 1988-ban román nyelven is kiadták Heidegger *Wegmarken* című kötetét, amelyet a román fordítók, mint írja „...rendkívüli gondossággal és hozzáértéssel, mondhatnám hermeneutikai kompetenciával fordítottak le (sőt kommentáltak is), úgyhogy a román szöveg, amennyire meg tudom ítélni, világosabb, mint a német. (Heidegger némelyik bonyodalmasan képzett terminusa, amelynek persze az értelme is bonyolult, önáluk olykor egész kis mondatot tesz ki – hát hogy is ne válna explicitebbé?) Kérdés most már, hogy a fordítás által értelmezett Heidegger, a tömör és elmés, bár velejéig antropomorfi nyelvi-fogalmi páncélzatából kibontott Heidegger egyáltalán Heidegger-e még?” (Székely 1995: 28–29).

Nos hát ez itt a fő kérdés: szabad-e a fordítónak a „bonyodalmasan képzett” heideggeri terminusokat egész mondatokkal fordítani és kommentálni, lehet-e a célnyelvi szöveg explicitebb, „világosabb”, mint az eredeti, egyszóval: a nem német nyelvű Heidegger Heidegger-e még, a nem német nyelvű *Lét és idő* vajon *Sein und Zeit*-e még?

3.2. Heidegger csak németül Heidegger?

Közelítsük meg a dolgot abból az irányból, hogy vajon elszakítható-e Heidegger filozófiája a német nyelvtől? Mert ha Heidegger valóban *csak németül Heidegger*, más nyelveken nem, akkor ez a megállapítás súlyos következményekkel jár a fordításokra, a célnyelvi szövegekre (és magára a fordítási tevékenységre) nézve is. Vajon hogyan vélekednek erről a kérdésről a nyelvfilozófusok?

„Csak egy bizonyos nyelven lehet filozofálni, és a felhasznált nyelv struktúrája döntően befolyásolja a filozófiai problémáknak már magát a felvetését is” – írja Étienne Gilson (1987: 271). Ebben a megállapításban kétségtelenül sok igazság van. Már Herder is rámutatott arra, hogy „minden gondolatnak határt szab a nyelv”, vagyis hogy „még a gondolatot is meghatározza a nyelv, amelyen megfogant” (vö. Rónai 1980: 8). Gérard Granel, a *Was heißt Denken?* francia fordításához írott bevezetőjében így vélekedik: „... egy nyelv nem *megfelel* egy gondolkodásnak, következésképpen se nem segíti, se nem leplezi le a gondolkodást; egy nyelv maga *ez a gondolkodás*” (Granel 1988: 16). Arnold Gehlen, a XX. századi polgári filozófiai antropológia egyik legnevesebb képviselője nagyjából hasonlóan vélekedik: „A nyelv szintaktikai és flexiós beérése kifogástalanul bizonyítja, hogy a gondolkodás eredetileg közvetlenül a nyelvben működik” (Gehlen 1976: 398). Ezt az álláspontot is elfogadhatjuk, hiszen gondolkodás és nyelv szoros összefüggésére, elválaszthatatlanságára világít rá. Ugyanezt vallja Székely János is: „...Gondolkodásunk egész fogalmi rendszere, sőt egész logikai apparátusa kívülről, a nyelvből kerül a fejünkbe. Igazság szerint nem is fogalmilag, hanem nyelvileg gondolkodunk. Egyik kulturális közösség esetleg másféle szempontok szerint alkotta meg fogalmait (más jelentésű szavakat használ), mint a másik; ami egyikben megvan, az a másikban esetleg nincs meg. Tudjuk,

hogy például a kínai nyelv képzet- és fogalomvilágát nem lehet (vagy csak nagyon felületesen lehet) európai nyelvekre fordítani. A kínai nyelv szavai (fogalmi) másképpen, más szempontok alapján absztrahálódtak, mint az európai nyelveké, mint a miénk is; Kínában tehát egészen más gondolatok gondolhatók el; ott más irányt vesz a reflexió, más lesz az egész világkép” (Székely 1995: 38).

Hogy ez így van vagy sem, hogy van-e valamilyen, a dolgokban szunnyadó „ősnyelv” vagy a dolgok felett álló *reine Sprache*, hogy a nyelv csak *tükrözi* a gondolkodást vagy *azonos* magával a gondolkodással, hogy valóban minden nyelv alapvetően kultúraspecifikus-e vagy a nyelv bizonyos mértékig mégis elszakítható a kultúrától, hogy az a nyelv-e a „fejlettebb”, amelyeknek a fogalmi jobban lexikalizálódtak vagy az, amelyik csupán egyetlen generikus terminust használ különböző fogalmak kifejezésére stb. – az ilyen kérdéseken a (nyelv)-filozófusok valószínűleg jó ideig el tudnának vitatkozni, és egyáltalán nem biztos, hogy egyetértésre jutnának. Ezek azonban – igaz, nagy horderejű, de – *elméleti* kérdések.

A fordítók számára azonban a filozófiai problémák *gyakorlatilag* már „fel vannak vetve”, mégpedig egy konkrét nyelven, ami Heidegger esetében a német. A fordítók persze pontosan tudják, hogy „a heideggeri filozófiában a nyelv *minden*” (Kocziszky 1990: 157), hogy „Heidegger gondolkodása elválaszthatatlan német nyelvtől [...], filozófiája folytonos parabola a gondolat és a nyelv között” (Meschonnic 1990: 328–329). *Az ő dolguk azonban nem az, hogy ezen rágódjanak, hanem az, hogy megkíséreljék a lehetetlent, gyakorlati válaszokat adjanak elméleti problémákra*, megpróbálják kijátszani vagy megkerülni azokat a megkötöttségeket, amelyeket anyanyelvük kényszerít rájuk, és amelyek – legalábbis egy bizonyos ponton túl – mindenképpen határt szabnak lehetőségeiknek.

Ha eleget akarnak tenni a fordítás azon alapvető céljának (amely, mint láttuk, Heidegger esetében inkább csak megközelítést jelent), hogy a fordításnak mentesítenie kell az olvasót az eredeti mű tanulmányozása alól (vö. Ladmiral 1979: 15), akkor mindenekelőtt ki kell szabadulniuk valamiképpen a „nincsrá-szó” illuzórikus csapdájából. Valóban ne lenne megfelelő célnyelvi terminus a *Dasein*nek, ennek a par excellence *terminus technicus heideggerianus*nak a fordítására?³ Igaza lenne a filozófiai fogalmakat összegyűjtő és magyarázó szótár szerzőjének, aki a *Dasein* címszó alatt kijelenti: „heideggeri használatában ez a szó valószínűleg [*sans doute*] fordíthatatlan” (Auroux 1990: 546)?

Zoltán József, Heidegger *Mi a metafizika?* című művének első fordítója 1945-ban egyszerűen „lét”-nek fordítja: ezt a megoldást a Heideggerrel foglalkozó szakirodalom ma már egyértelműen elhibázottnak tekinti.⁴ Mégis, úgy tűnik, jól alátámasztja azt a feltevésünket, hogy ha a fordító akár csak *egyetlen kulcsfontosságú filozófema fordítását* (a helytelen értelmezés miatt) elhibázza, ez a tévedés az egész fordítói koncepciót megváltoztatja és a teljes szöveg fordítását tönkretelheti. De mint általában mindenre, erre is akad ellenpélda. A *Mi a metafizika?* című Heidegger-mű első francia fordítója, Henry Corbin 1938-ban a *Daseint* a „réalité humaine” [‘emberi valóság’] francia megfelelővel adja vissza, amit ma már jogosan tarthatunk elavultnak. Maga a szöveg azonban franciául olyan szép, hogy a párizsi Nathan Kiadó – Marc Froment-Meurice

jegyzeteivel és kommentárjaival – ezt az 1938-as Henry Corbin-féle „történelmi” fordítást nemrég ismét kiadta (Heidegger 1985).

A Vajda Mihály által vezetett fordítói munkacsoport a *Lét és időben* szereplő *Daseint* „jelenvalólét”-nek⁶, Fehér M. István a műhöz írott bevezetőjében „itt-lét”-nek fordítja, Joós Ernő pedig – mindkettővel elégedetlen lévén – az „itt-leendő-lét” magyar megfelelőt javasolja rá. Az első változat egy – vitatható⁷ – minimális mennyiségű interpretációt tartalmaz, a második az eredeti német megfelelő tükörszava, a harmadikat Joós Ernő az alábbiakkal indokolja meg: „Ha Dasein nem egy definíció, hanem egy lehetőségekkel, képességekkel ellátott lény, akkor lényegéhez hozzátartozik a változás. Ezt a ‘jelenvalólét’-ből nem lehet kiolvasni. [...] Ezt a mozgást, ezt a változást, a jövő felé való orientálást a Dasein fordításának jeleznie kellene. Ezért merjük javasolni a következő terminust: *Dasein* = *itt-leendő-lét*. Ez a nyelvtani képzés a magyarban is jelzi a folyamatosságot, amit a németben a *sein* ige fejez ki. Az ‘itt-leendő-lét’ visszaadja azt, amit Heidegger gyakran kötőjellel ír, hogy kihangsúlyozza Dasein időbeliségét, ami egyértelmű az állandó változással” (Joós 1998a: 34).

Távol áll tőlünk még a gondolat is, hogy kategorikusan állást foglaljunk abban a kérdésben, e három változat közül melyik a jó, az ekvivalens, a helyes magyar fordítása a *Dasein*nek, ezért csak annyit jegyzünk meg, hogy bár a végeredmény eltér, az út, a szándék, a megközelítés, a koncepció megegyezik mindhárom magyar megfelelőben.⁸ A fordítók úgy gondolták, hogy ha a *Dasein* egy létező (nem pedig egy mesterségesen létrehozott) német szó, akkor nekik az a dolguk, hogy megfelelő magyar ekvivalenst próbáljanak rá találni. A *Lét és idő* Vezin-féle új francia szövege, angol és amerikai fordítása is megtartja a *Daseint*, a fordítók tehát nem lefordítják, hanem a kód, a *langue* szintjén egyszerűen átviszik a német terminust. A *Dasein* szó ugyanis szerintük annyira telítve van konnotációkkal, hogy egyetlen célnyelvi szóval történő visszaadása számos fontos jelentésárnyalat elvesztését vonná maga után. Hogy ez a döntés nem volt könnyű, azt jól mutatja François Vezin példája, aki a mű szövegéhez csatolt tanulmányában külön fejezetet szentelt a *Dasein* elemzésének (Vezin 1986: 519–527), e szónak a francia nyelvbe való beillesztése mellett érvelve: „Az, hogy a *Daseint* nem fordítottuk le, hanem megtartottuk eredeti formájában, nem meghátrálás a nehézségek előtt, hanem éppen ellenkezőleg: kísérlet arra, hogy a francia filozófiai szakirodalomban, a francia nyelvben meghonosítsuk [intégre] a *Dasein* szót” (Vezin 1986: 526).

Más francia filozófusok – például Henri Meschonnic, Henri Birault, Alexandre Koyré vagy Étienne Gilson – nem tartják ilyen fontosnak a *Dasein*nek a francia filozófiai szakirodalomban való meghonosítását: általában a *le là-être* vagy a *l'être-là* francia megfelelőket javasolják rá, mindkettő az eredeti német szó francia tükörszava. Csupán érdekességként említjük meg, hogy maga Heidegger is javasolt egy francia terminust a *Dasein* fordítására (a *le être-le-là* szóösszetételt), amely a francia nyelv szellemétől elképesztően idegen⁹. A *Sein und Zeit* olasz fordításában az *esserci* megfelelőt találjuk, a spanyolban pedig a *ser ahít*, mindkettő a *Dasein* olasz illetve spanyol tükörfordítása. Látjuk tehát – és a mi szempontunkból most ez a fontos – hogy a *das Dasein* szó csak a nyelv, a kód, a *langue* szintjén fordíthatatlan. A francia nyelvben például nincsen sem-

leges nem: ez az alapvetően analitikus felépítésű nyelv különösen irtózik az összetett szavaktól és a német nyelv szintetikus szerkezeteitől, de a (heideggeri) filozófiai diszkurzus elemeként ez a terminus, amint láttuk, nagyon jól lefordítható. Ugyanez a koncepció tükröződik az olasz és a spanyol fordításban is.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a *Lét és időben* szereplő *Dasein* terminust kétféle eljárással, kétféle koncepcióval fordítják a fordítók: vagy a langue szintjén átkódolják („le Dasein”, „the Dasein” stb.), vagy saját nyelvükben találnak gyártanak rá célnyelvi megfelelőt. Az előbbinek kétségtelenül megvan az az előnye, hogy megtartják az eredeti összes konnotációját (amelyeket az előszóban szinte külön tanulmányban részletesen ki lehet fejteni), a második viszont célnyelvi szót eredményez, amely – bekerülve az adott nyelvközösség filozófiai irodalmába – gazdagíthatja a célnyelv filozófiai nyelvezetét.

4. Fordítói eljárások

A továbbiakban vegyünk sorra néhányat azon *fordítói eljárások* közül, amelyeket a *Sein und Zeit* különböző fordítói alkalmaznak tevékenységük során. Bármennyire furcsának tűnjék is, a fordítók számára az olykor öt-hat résztagból álló szintetikus szóösszetételek célnyelven való újraszervezése, „újra-összerakása”, morféma-szintű átkódolása jelenti a legkisebb gondot. Csak egyetlen ilyen példát említve:

Das Nur-noch-vor-sich-Haben von etwas liegt vor im reinen Anstarren als *Nicht mehr verstehen*. (I. 149)

A valaminek a puszta rábámulásban *már-csak-elöttem-levése* mint *már-nem-megértés* van jelen. (II. 291)

Ne-plus-avoir-devant-soi-que quelque chose, cela n'a lieu que lorsqu'on a le regard fixe au sens de *ne-plus-entendre*. (III. 195)

When we merely stare at something, our *just-having-it-before-us* lies before us as a failure to understand it any more. (IV. 190)

When we just stare at something, our *just-having-it-before-us* lies before us as a failure to understand it any more. (V. 140)

L'aver-solo-più-davanti-a-sé qualcosa presuppone quello sguardo fisso che è caratteristico del *non-comprendere-più*. (VI. 190)

El «no más que tener ante sí» algo es el caso del puro fijarse en ello, en el sentido del «ya no comprendo». (VII. 167)

Nem nehéz belátni, hogy a német *Nur-noch-vor-sich-Haben*, a magyar *már-csak-elöttem-levés*, a francia *ne-plus-avoir-devant-soi-que*, az angol *just-having-it-before-us*, az olasz *aver-solo-più-davanti-a-sé* és a spanyol *no más que tener ante sí* szóösszetételek némi megszorítással egymás tükörszavainak tekinthetők. Az általában „sourcier” felfogást képviselő és mindenütt a *close to text* koncepcióval fordító Vezin „megoldása” (a *ne-plus-avoir-devant-soi-que*) azonban ékes példája

annak, hogyan lehet *ezt az alapvetően helyes elvet a gyakorlatban rosszul érvényesíteni*. Az összetett szavaktól viszonygő, alapvetően analitikus felépítésű francia nyelv „szellemétől” mélységesen idegenek az effajta szóösszetételek, ha azonban valaki a *Lét és idő* fordítására vállalkozik, ezeket semmiképpen nem kerülheti el. De vajon feltétlenül olyan szerkezetet kell-e létrehoznia, amely tükrözi az eredeti német szerkezet morfológiai struktúráját, és amelyet egy francia anyanyelvű olvasó nem ért meg? Nézzük meg ugyanezt a mondatot a francia „kalóz” kiadás fordítójának, Martineau-nak a fordításában:

Dans le pur regard qui fixe, *l'avoir-devant-soi-sans-plus-quelque-chose* est présent, en tant que *ne-plus-comprendre*. (VIII. 122)

Mint látható, ő még tovább „heideggeresít”, amikor az eredetileg öt részelem-ből álló szóösszetételt hét elemmel adja vissza. A probléma az, hogy míg a „Nur-noch-vor-sich-Haben” összetétel egy átlagos német anyanyelvű beszélő számára bár nem teljesen, de azért többé-kevésbé érthető, addig a „ne-plus-avoir-devant-soi-que” és az „avoir-devant-soi-sans-plus-quelque-chose” egy francia beszélő számára valószínűleg teljességgel érthetetlen szóhalmaz. Kérdés: *van-e joga a fordítónak ezt a „heideggeresítést” a teljes érthetlenségig elvinni?*

Érdekes módon az angol fordítók sokkal többször élnek a *determinologizálás*nak nevezett fordítói eljárással, vállalva a minimális *contresens*, a nem teljesen pontos értelmezés veszélyét is. Ennek az eljárásnak az a lényege, hogy egy eredetileg terminus értékű szó vagy kifejezés a fordításban megszűnik terminus lenni, elveszíti terminus-jellegét; ami az eredetiben filozófiai szakkifejezés, filozoféma volt, az a fordításban egyszerű, „hétköznapi” szó (vagy magyarázat) lesz. Ez az eljárás ugyan megkönnyíti a mondat tartalmának megértését, túlzott alkalmazása azonban oda vezethet, hogy a szöveg jól gördül, könnyen érthető, csak éppen *nem Heidegger többé*. Kérdésünket ebben az esetben így fogalmazhatnánk meg: *van-e joga a fordítónak a determinologizálást a teljes érthetőségig elvinni, a heideggeri szóösszetételeket, neologizmusokat hétköznapi, szokványos, mindenki számára könnyen érthető szavakkal fordítani?* A fentebb idézett mondat esetében, mint láttuk, az angol fordítók determinologizálják a *Nicht-mehr-verstehen* szóösszetételt, és mintegy elmagyarázzák jelentését: a „failure to understand it any more” inkább magyarázat, kommentár, mint fordítás, de semmiképpen nem filozófiai szakterminus, filozoféma.

A „determinologizálás” és a „heideggeresítés”, úgy tűnik, Heidegger fordításakor két egymással ellentétes fordítói eljárás. Olykor a fordító ezt a „heideggeresítést” szinte akarata ellenére kénytelen megtenni. A morfológiai struktúráját tekintve viszonylag egyszerű *Jemeinigkeit* terminust – amelyet a magyar fordítók „mindenkori enyémvalóságnak”, az angolok pedig egyszerűen „mine-ness”-nek fordítanak – Vezin a *l'être-chaque-fois-à-moi* megfelelővel, a hasonlóan egyszerű felépítésű *Furchtsamkeit* („félelemmel telítettség”, angol „fearfulness”) neologizmust pedig a *l'être-susceptible-d'éprouver-la-peur* ekvivalenssel adja vissza. Nézzük meg e két heideggeri neologizmus többi fordítását is:

Eredeti (I.)	die Jemeinigkeit	die Furchtsamkeit
François Vezin (III.)	l'être-chaque-fois-à-moi	l'être-susceptible-d'éprouver-la-peur
Emmanuel Martineau (VIII.)	la mienneté	„l'intimidation”
Macquarrie & Robinson (IV.)	mineness	fearfulness
Joan Stambaugh (V.)	always-being-mine	fearfulness
Pietro Chiodi (VI.)	esser-sempre-mio	„spaurito” (questo stato emotivo)
José Gaos (VII.)	el „ser, en cada caso, mio”	el „ser temeroso”
Vajda Mihály vez. mcs. (II.)	mindenkori enyémvalóság	félelemmel telítettség

A Martineau-nál található (némiképp az angol *mineness*-re emlékeztető) „mienneté” és „intimidation” neologizmusok ugyan, de egy francia anyanyelvű olvasó számára könnyen érthető francia szavak. Vezin megoldásai nagyon szép (francia nyelvű) heideggeri szóösszetételek, a francia olvasó számára viszont eléggé nehezen érthetők: a *l'être-chaque-fois-à-moi* ugyanis szó szerint azt jelenti, hogy „minden-alkalommal-az-enyémnek-levés”, míg a „la mienneté” nagyjából csak annyi, hogy az „enyémség”. A *l'être-susceptible-d'éprouver-la-peur* szó szerint azt jelenti, hogy „a-félelmet-érezni-képesnek-levés”, míg a „l'intimidation” csak annyit jelent, hogy „megfélelmülés”. Két, teljesen ellentétes fordítói eljárásról van tehát szó: Vezin megoldásai nehézkesek, nehezen kihámozhatóak, de heideggeriek (többé-kevésbé híven követik az eredeti német terminus belső struktúráját), Martineau-éi viszonylag könnyen érthető neologizmusok, de egyáltalán nem követik a német szó morfológiai felépítését. A spanyol fordító is sokszor determinologizál (a „ser, en cada caso, mio” nem annyira terminus, mint inkább magyarázat, nagyjából annyi, hogy „minden esetben az enyémnek lenni”; a „ser temeroso” pedig annyit jelent, hogy „gyávának, félősnek lenni”), neki inkább azt vethetnénk a szemére, hogy a heideggeri terminusok összetételei között sehol nem alkalmaz kötőjeleket, ezzel szemben minden egyes terminust következetesen *idézőjelek* közé tesz és ezzel megnehezíti a folyamatos olvasást. Hogyan foglalhatunk állást ebben a rendkívül bonyolult kérdésben? A *determinologizálás* (és kommentálás) a mi felfogásunk szerint több okból is meglehetősen vitatható eljárás:

(1) Heidegger filozófiai írásmódjának (ha úgy tetszik: stílusának) *inherens* jegye ez a fajta szóösszerakás. Természetesen ezeket az olykor 6–8 résztagból álló szóösszetételeket le lehet fordítani egész mondatokkal is (ezt tették olykor a román fordítók a *Wegmarken* esetében), és bizonyos értelemben ez az eljárás befogadóparti, az olvasó érdekeit juttatja érvényre, mivel a „magyarázat” megkönnyíti a szóban forgó bonyolult heideggeri terminus megértését. Mégis, mint mondtuk, a fordító nem kommentátor, nem szövegmagyarázó, nem háttér-informátor; nem az a dolga, hogy elmagyarázza, kifejtse egy-egy terminus értelmét, hanem az, hogy *lefordítsa*. Számunkra az ilyenfajta determinologizáló explikálás ugyanolyan hamisítás (egy szignifikáns jegy „eltüntetése”), mint amilyen a szintaktikai konstrukció – a mondat hosszúságának, alá- és fölérendeltségi viszonyainak – önkényes megváltoztatása. Hangsúlyoznunk kell, hogy az olvasó ebben a tekintetben – ha csak nem egyszerre olvassa az eredeti né-

met szöveget és a fordítást – teljesen ki van szolgáltatva a fordítónak, és ezzel a fordítóknak nem lenne szabad visszaélniük.

(2) Ha egy forrásnyelvi filozófiai szövegben – főleg Heidegger esetében – egy nyelvi egység (mindegy, milyen hosszúságú, hány tagból és milyen módon összerakott) *főnév*, azt a fordítónak a mi véleményünk szerint csak abban az esetben szabad más szófajra átalakítania, ha e főnév lefordítására semmilyen más nyelvi eszközt nem tud igénybe venni. Ez a *főnevet-főnévvel* való fordítás az európai nyelvek esetében nem jelenthet problémát. Nem véletlen ugyanis, hogy a szöveg adott pontján a szerző *egy filozoféma-értékű főnevet* használt: ez a filozoféma-érték más nyelvekben csak abban az esetben maradhat meg, ha a fordító akár még az anyanyelvén tett erőszak árán is főnévvel adja vissza. *A főnév sokkal elvontabb szófaj, mint más szófajok, és az absztrakciós szint azonosságát csak a főnévvel való fordítás képes biztosítani*; az igésítés, a körülírás vagy a mondat szintű explikálás nem. A főnév talán az egyetlen olyan szófaj, amely a különböző nyelvekbe való átvitel nyomán is *megtartja elvontságát*. Ez azt bizonyítja, hogy ellentétben a cikk első részében leírtakkal, *bizonyos esetekben* – például Heidegger nagyon speciális nyelvében – *az átkódolás a legpontosabb fordítás*.

(3) A determinologizálás ugyan könnyebb érthetőséget tesz lehetővé, de amellet, hogy a fordító magyarázatát (kommentárját, interpretációját) a szűkegésnél nagyobb mértékben tartalmazza, azzal a veszéllyel is jár, hogy az eredeti konceptuális rendszert egy másik, a befogadó érdekeit jobban szem előtt tartó fogalmi rendszer keretei közé helyezi át: ez pedig a csúsztatás, a *contresens* egyik érdekes esete. Hogy világosabban értsük, miről van szó, idézünk egy példát D. J. Furley egyik tanulmányából, amelyben a szerző görög filozófiai terminusok angol fordításait elemzi. Egyebek mellett az arisztotelészi négy „ok” példáját is megemlíti. „Arisztotelész nézete szerint – olvassuk a *Filozófiai kisenciklopédia* (Budapest: Kossuth, 1993) 32. oldalán – ha valamit teljesen meg akarunk magyarázni, meg kell mondanunk, hogy miből van (materiális ok), hogy lényegileg micsoda (formális ok), hogy mi hozta létre (hatóok) és mi a funkciója vagy célja (cél-ok). Az a furcsaság, hogy mindezeket a dolgokat ‘ok’-oknak nevezzük, nem írható Arisztotelész számlájára, lévén az ‘ok’ egy tágabb jelentésű görög szónak a hagyományos fordítása ebben az összefüggésben.” Fentebb idézett tanulmányában D. J. Furley megadja e négyféle ok angol megfelelőit: *the material cause, the efficient cause, the formal cause* és *the final cause*. Ezután megadja az eredeti arisztotelészi görög megfelelőket, és rámutat arra, hogy a cél-ok (az angol *final cause*) helyén Arisztotelésznél csak annyi szerepel, hogy *to ou eneka* [szó szerinti angol fordításban: ‘the what for’]. Majd így folytatja: „Nem lehet felróni semmiféle nagy bünt e kifejezések normális angol fordításainak, de valószínűnek tartom, hogy a ‘the final cause’ kifejezés takarossága [*tidiness*], összehasonlítva a ‘the what for’ fésületlen befejezetlenségével, megváltoztatja elképzelésünket Arisztotelész jelleméről, mint filozófusról. Az ő kifejezései nyilvánvalóan irányulások, osztályozási módok, formális fogalmak, nem pedig magyarázatok önmagukban” (Furley 1958: 60).

Ugyanez érvényes Heideggerre is: a determinologizáló fordítás nyomán az általa használt bonyolult szóösszetételek egyszerűbbekké, „érthetőbbekké”, világosabbá válnak, automatikusan *átkerülnek egy másik fogalmi rendszerbe*: ez-

által egy, a heideggerinél egyszerűbb konceptuális rendszer részévé válnak. Heidegger (és más filozófusok) terminusaiban ugyanis éppen az az érdekes, hogy bármennyire is *filozófiai fogalmakká* válnak egy adott filozófiai rendszer keretei között, ettől még nem vesztik el lexikális jelentésüket: minden heideggeri filozófémának többé-kevésbé pontosan kideríthető *lexikális jelentése is van*.

A szintetikus német szóösszetételeknek a célnyelven történő újraösszeállítása azonban nem is mindig olyan egyszerű, amint ezt az alábbi példa mutatja:

Nur sodern Dasein überhaupt ist als ich *bin-gewesen*, kann es zukünftig auf sich selbst zukommen, daß er zurück-kommt. (I. 326)

A jelenvalólét általában úgy van, mint *én volt-vagyok*, és csak ennyiben képes jövőbelien úgy eljönni önmagához, hogy vissza-jön. (II. 537)

Ce n'est que dans la mesure où le Dasein est en bloc comme *je-suis-été*, qu'il peut, lui qui est à venir, s'en venir jusqu'à lui-même tout en revenant en arrière. (III. 386)

Only in so far as Dasein is an '*I-am-as-having-been*', can Dasein come towards itself futurally in such a way that it comes back. (IV. 373)

Only because Da-sein in general is as I *am-having-been*, can it come futurally toward itself in such a way that it comes-back. (V. 299)

Solo perché l'Esserci è, in generale, un *io sono-stato*, esso può, in quanto ad-veniente, pervenire a se stesso nel modo del rivenire. (VI. 391)

Sólo en tanto el «ser ahí» en general «es» en el sentido de «yo soy sido» puede advenir a sí mismo en el advenir retrovinienendo. (VII. 353)

A német *ich-bin-gewesen*, *Gewesen(heit)*, *gewesend* stb. terminusok fordítása szinte megoldhatatlan azokban a nyelvekben, amelyekben a jelen befejezettségét jelölő *praesens perfectum* nevű igeidő nem létezik. Ilyen nyelv a magyar is, ezért a magyar fordítók kénytelenek ezt jelezni: „Minthogy a magyar nyelvben a praesens perfectum (befejezett jelen) mint igeidő ma már nem létezik, de amíg létezett – 'vala' –, addig sem tűnt ki belőle a jelennel való összefüggés, így a nevezett terminusok fordítása megoldhatatlan.” Ezért kompenzációs eljáráshoz kell folyamodniuk: „A 'múlt' helyett igyekeztünk következetesen a 'volt' szóval operálni, de tisztában vagyunk vele, hogy ebben sem rejlik benne a jelenben megőrzöttség mozzanata” (II. 537). A mű francia fordítója ugyancsak kompenzációs eljáráshoz folyamodik, alkalmasabb megfelelő híján a *je suis-été* összetételt használja: e „megoldás” ellen az a jogos kifogás vethető fel, hogy grammatikai hibát tartalmaz, pedig az *ich bin-gewesen* nem tűnik grammatikai hibának. Az angol fordítók a teljes német mondatot megadják lábjegyzetben, elmagyarázzák a kifejezés értelmét, majd hozzáfűzik: „Az 'ich bin-gewesen'-t fordíthattuk volna 'I am been'-nel is, de ebben a kontextusban megkockáztattuk [*we have ventured*] az 'I am as having been' fordítást” (*Being and Time*, 373. oldal). A jogosult francia fordítással elégedetlen Martineau ugyanezt a mondatot így fordítja:

C'est seulement pour autant que le *Dasein* est en général comme *je-suis-été* qu'il peut advenir de manière avenante à soi-même, en *re-venant*. (VIII. 229)

Henri Meschonnic pedig így:

„Seulement autant que le là-être est en général comme *j'ai-été*, peut-il, à venir, vers lui-même venir, de sorte qu'il *re-vienne*” (Meschonnic 1990: 242).

Már a három francia változat összehasonlító grammatikai és lexikai elemzése hű képet adhat arról, mennyire máshogy érti-értelmezi Heideggernek ezt a mondatát a három fordító. Ennek részletes tárgyalásába nem megyünk bele, a példával csak azt szerettük volna érzékeltetni, milyen nehéz *egyszerre visszaadni* a célnyelven az eredeti német szerkezet morfológiai struktúráját és a befejezettség mozzanatát még azokban a nyelvekben is (például az angolban), amelyekben megvan ennek a lehetősége.

Az igazi fordítási nehézségek azonban akkor kezdődnek, amikor a fordító választhat több (egymás szinonimáinak tekinthető) lexikális lehetőség között. A *Sprache, Rede, Gerede* szavak fordítására a legtöbb nyelvben több célnyelvi ekvivalens is létezik, amelyek közül elméletileg bármelyik alkalmazható lenne. A „helyes” megfelelő megtalálásához azonban a fordítónak nem elég ismerni a nyelvi lehetőségeket, tisztában kell lennie a szerző szándékával is, ez pedig értelmezés kérdése. A hermeneutikai értelmezést és teorizálást ilyen esetekben a fordítónak különösen gondosan kell elvégeznie. Hasonlítsuk össze az alábbi mondatokat:

Die Rede ist mit Befindlichkeit und Verstehen existential gleichursprünglich. (I. 161)

A beszéd egzisztenciálisan éppoly eredendő, mint a diszpozíció és a megértés. (II. 306)

La parole est existentiellement cooriginale avec la disponibilité et l'entendre. (III. 207)

Le discours est existentiellement aussi originaire que l'état d'esprit et le comprendre. (IX. 188)

Le parler est existentiellement cooriginale avec l'affection et le comprendre. (VIII. 129)

Il discorso è esistenzialmente cooriginario alla situazione emotiva e alla comprensione. (VI. 204)

El habla es de igual originalidad existencial que el encontrarse y el comprender. (VII. 179)

Ennél a példánál nyomon követhetjük a *Rede* [‘beszéd’] szó francia megfelelőinek teljes diakrón fejlődését. A 60-as években készült első fordításban még a *discours* szóval adták vissza a francia fordítók a *Rede*-t, azóta azonban a *discours* olyan szemantikai „fejlődésen” ment keresztül, hogy jelentése sokat szélesedett és tartalmilag üresebbé vált. Vezin ezért a 80-as évek közepén már a *parole*

megfelelőt használja. Ezzel az a baj, hogy saussure-i konnotációkat ébreszt a francia olvasóban (a francia olvasóközönség tudatában a *parole* azonnal felidézi a *langue*-ot), míg a *Rede* ellentéte az idézett heideggeri kontextusban nem a *Sprache*, hanem a *Gerede*. Martineau valószínűleg ilyen megfontolások miatt vetette el a *parole*-t, és használta a fenomenológiai háttérű *le parler* megfelelőt. E mondatnak talán a magyar és a spanyol fordítása tekinthető a legadekvátabbnak: ezek fejezik ki legpontosabban az eredeti mondatban benne rejlő gondolatot, miszerint a diszpozíciót és a megértést egyformán eredendően a *beszéd* határozza meg.¹⁰

Nem kis nehézséget jelent a fordítók számára az olyan heideggeri neologizmusok célnyelvi ekvivalenseinek megtalálása, amelyek esetében a veszteségek magából a *nyelvből* adódnak, ezért szinte sehogyan sem kompenzálhatók. Amint az egyes fordítások elemzéséből kitűnik, az ilyen esetekben a fordítók mindent a *szemantikai szempontot* tartották elsődlegesnek, és kénytelen-kelletlen beletörődtek a formai veszteségek elkerülhetetlenségébe.

Das Selbst der Alltäglichkeit aber ist das Man, das sich in der öffentlichen Ausgelegtheit konstituiert, die sich im Gerede ausspricht. (I. 252)

A mindennapi *Önmaga* azonban nem más, mint az *akárki*, amely a *fecsegésben* kimondott közfelfogásban konstituálódik. (II. 432)

Mais le soi-même de la quotidienneté est le on, qui se constitue dans l'état d'explication publique dont le on-dit est l'expression. (III. 307)

But *the Self* of everydayness is the „*they*”. The „*they*” is constituted by the way things have been publicly interpreted, which expresses itself in *idle talk*. (IV. 296)

But the self of everydayness is the *they* which is constituted in public interpretedness which expresses itself in *idle talk*. (V. 234)

Ma *il se-Stesso* della quotidianità è *il Si*, quale si costituisce negli stati interpretativi pubblici. Esso si esprime nella *chiacchiera*. (VI. 308)

Mas *el „mismo”* de la cotidianidad es *el uno*, que se constituye en el público „estado de interpretado”. Éste se expresa en *las habladurias*. (VII. 275–76)

Hogyan lehetne visszaadni a *das Man* pejoratív, degradáló semlegességét olyan nyelvekben, amelyekből hiányzik a semleges nem, vagy – mint a magyar nyelv esetében – még a grammatikai nem fogalma is ismeretlen? A *das Man* visszaadására a francia fordítók kénytelenek a hímnemű határozott névelőt alkalmazni¹¹, az angol fordításban a többes szám 3. személyű, idézőjelbe tett személyes névmást találjuk, a mű magyar fordítói az *akárki* általános névmást használják, Fehér M. István pedig *az-ember* (*Az-ember*) megfelelőt használja. A szemantikai szempont érvényesítését láthatjuk a *Rede* ↔ *Gerede* szójáték célnyelvi megfelelőinek kiválasztásakor is. A fordítók pontosan tudják, hogy a heideggeri filozófiában a *beszéd* (*Rede*) a mindennapi életben nem egyszerűen *beszéd*, hanem annak lefokozott, „elrontott” változata, a *fecsegés* (*Gerede*).

Ez a három főnév (*Sprache, Rede, Gerede*) állandóan jelen van Heidegger művében, aki gondosan megkülönbözteti és élesen szembeállítja őket. A *Gerede* a

középszerűség, a hétköznapi paradigmájának szerves része: arra szolgál, hogy „leírja a kommunikáció normális lefolyását, amelyben a beszéd *nem vesztett*, hiszen *nem is nyert soha*” (Meschonnic 1990: 190). A *Rede* ↔ *Gerede* szópár hangzásbeli hasonlósága elkerülhetetlen módon elvész azokban a nyelvekben, amelyek nem rendelkeznek ezzel a prefixációs lehetőséggel: ilyen az általunk elemzett összes célnyelv (vö. *beszéd* ↔ *fecsegés*, *discours* ↔ *on-dit*, *discourse* ↔ *idle talk*, *discorso* ↔ *chiacchiera*) talán az egyetlen spanyol kivételével, amely valamelyest mégis fenn tudja tartani a hangzásbeli hasonlóságot (*habla* ↔ *habladuría*). A szemantikai megkülönböztetést viszont, szignifikánsabb jegynek ítelve ezt, mint a hangzásbeli hasonlóságot, a fordítók minden célnyelvben megtartották.

Ugyanígy a szemantikai szempont elsődlegességét tanúsítják az olyan mondatok idegen nyelvű fordításai is, mint a *die Sprache spricht, das Licht lichtet, das Ding dingt* stb. „A nyelv beszél”, „La langue parle”, „Language speaks” stb. mondatokból elveszett valami, ami az eredetiben még benne volt: ez a játékoság, az azonos tőből való képzési mód azonban a fordítás nyomán szükségképpen eltűnik minden olyan nyelvből, amelyben a *nyelv* főnév és a *beszél* ige nem azonos etimonra vezethető vissza. De erre is van ellenpélda: Heidegger *Das Ding* („A dolog”) című tanulmányában szereplő *Das Ding dingt* mondatot Joós Ernő így fordítja: „A dolog végzi a dolgát”, s ezzel sikerült átmentenie az eredetiben szereplő játékoságot is (Joós 1998b: 30). Megfigyeléseink alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fordítók elsősorban a jelentés átvitelére töreksenek, és másodlagos szempontnak tekintik a hangzásbeli hasonlóság megőrzését.

Néha azonban a fordítók arra kényszerülnek, hogy a célnyelvben szinonímát keressenek egy-egy terminusra. Ezt láthatjuk például a *Ruf* főnévből képzett terminusok esetében. Ha a *der Ruf* főnevet „hívás”-nak fordítják a *Lét és idő* magyar fordítói, akkor teljesen kézenfekvő, hogy az *Anruf*-ot „felhívás”-nak, az *Angerufene*-t „felhívott”-nak, a *der Rufer*-t „hívó”-nak, a *Rückruf*-ot „visszahívás”-nak, a *Berufung*-ot „hivatkozás”-nak, az *Ausrufen*-t „kimondott hívás”-nak fordítják, és csak az *Aufruf*-ot adják vissza (az ebben a kontextusban a felhívás szinonimájának tekinthető) „felszólítás” megfelelővel. Nagyobb probléma az, hogy nemcsak a *der Ruf*, hanem a *das Rufen* főnevet is „hívás”-nak kell fordítaniuk, és itt a fordítás során elvész a *Ruf* és a *Rufen* közötti paszszív/aktív ellentét.

De vajon mihez kezdenek a fordítók a saját nyelvükön visszaadhatatlan, Heidegger által gyártott neologizmusok fordításakor? Érdemes ezt is megvizsgálunk:

Zeitlichkeit kann sich in verschiedenen Möglichkeiten un in verschiedenen Weise zeitigen. (I. 304)

Az időbeliség különböző lehetőségekben és különböző módokon képes létrejönni. (II. 506)

La temporellité peut se temporer en possibilités différentes et de manières différentes. (III. 363).

Temporality has different possibilities and different ways of *temporalizing* itself. (IV. 351)

Temporality can *temporalize* itself in various possibilities and various ways. (V. 281)

La temporalità può *temporalizzarsi* secondo diverse possibilità e in diversi modi. (VI. 367)

La temporalidad puede „*temporaciarse*” en variadas posibilidades y por variado modo. (VII. 330)

La temporalité peut *se temporaliser* en diverses possibilités et selon diverses guises. (VIII. 217)

A mondathoz csak a magyar és az angol fordítók fűznek megjegyzést. A *Lét és idő* magyar fordításában az 506. oldal alján ezt a megjegyzést találjuk: „létre-jövés, időben létezés (*Zeitigung*) – A *zeitigen* ige jelentése: létrehozni, valamit magával vonni, okozni. A *Zeit*, idő névszóból képzett ige egyértelmű magyar fordítása megoldhatatlan, ezért e kettős kifejezéssel adtuk vissza a német jelentést.” A rendkívül alapos angol fordítók lábjegyzetben a teljes mondatot megadják németül is, majd hozzáteszik: „a hétköznapi német nyelvben a ‘*zeitigen*’ ige jelentése ‘létrehozni’, pontosabban ‘megérlelni’.” Hivatkoznak arra, hogy a mű korábbi részeiben ezekkel a jelentésekkel fordították a *zeitigen* igét, de itt rámutatnak arra az etimológiai összefüggésre, amely a összekapcsolja a ‘*zeitigen*’ igét és a ‘*Zeit*’, ‘*Zeitlichkeit*’ főneveket. Ezért, mint írják, a *time*, *temporality* miatt most megpróbálkoznak a *zeitigen*t a ‘to temporalize’ igével fordítani. A mondat fordítása láthatólag semmilyen problémát nem jelentett a mű francia, olasz és spanyol fordítói számára: az általuk alkalmazott – a latin *tempus*ból képzett – neologizmushoz még magyarázó megjegyzések hozzáfűzését sem tartották szükségesnek.

A neologizmusokkal kapcsolatban érdemes azt a kérdést is feltennünk: célszerű-e a heideggeri neologizmusokat a fordítóknak mindenképpen (akár anyanyelvük „kerékbe törése” árán is) neologizmusokkal visszaadniuk, vagy felhasználhatják a célnyelv egy már meglévő szavát? Vegyünk megint egy konkrét példát, az *entfernen* igét. Ez a szó nem neologizmus, hanem közismert német ige, jelentése a szótár tanulsága szerint „eltávolít”, míg a *sich entfernen* igéé: „(el)távozik, (el)távolodik”. Heidegger is használja ezt az igét, de kötőjellel írja: az *ent-* igekötőt leválasztja az ige második részéről, és szó szerint értelmezi, így *entfernen* az eltávolodás ellenkezőjét fogja jelenteni, vagyis *ent-fernen* = *elvonni a távolságot, közeledni* (vö. Joós 1998a: 38–39), s így már neologizmusnak tekinthető.¹² Roppant óvatosságot igényel valamennyi, Heidegger által használt filozófiai terminus fordítása. Vezin nagy kedvvel gyárt neologizmusokat, amelyek jelentését a műhöz csatolt kommentárjában fejti ki: a már említett *disposibilitäté* mellett ilyen neologizmus az általa gyártott „*ouvertude*” szó a *die Erschlossenheit* visszaadására, amely tartalmazza az *ouvrir* ige tövét, mégsem azonos az ismert „*ouverture*” szóval. Érdekes módon a mű másik francia fordítójának, Martineau-nak megfelelt a francia nyelvben már meglévő „*ouverture*” szó az *Erschlossenheit* fordítására, ő nem tartotta fontosnak neologizmus gyártását. Az *Erschlossenheit* terminus egyébként (talán mondanunk sem kell) nem szerepel a

német-magyar szótárban, az *erschließen* ige jelentései pedig: (1) feltár, hozzáférhetővé tesz; (2) (ki)következtet; (3) fel-/kinyit, feltár. Érdekes megnéznünk e heideggeri neologizmus különböző nyelvű fordításait, abban a rendkívül fontos mondatban, amelyben Heidegger azt mondja, hogy a Dasein önmagát nyilatkoztatja ki:

Das Dasein ist seine Erschlossenheit. (I. 133, az eredetiben kurzív)

A jelenvaló lét nem más, mint a maga feltárultsága. (II. 267)

Le Dasein est son ouvertude. (III. 177)

Le Dasein est son ouverture. (VIII. 112)

Dasein is its disclosedness. (IV. 171)

Da-sein is its disclosure. (V. 125)

L'Esserci è la sua apertura. (VI. 170)

El „ser ahí” es su „estado de abierto”. (VII. 150)

Az *ouvertude* mellett neologizmusnak tekinthető az angol *disclosedness* (az amerikai fordításban: *disclosure*) is, amely nem a „nyitni, nyitottság” (*open, openness*) felől közelíti meg az *Erschlossenheit* jelentését, hanem a zártság (*close, closed*) irányából, ezt a participiumos alakot látja el a *dis-* fosztóképzővel és a *-ness* szuffixummal. Az *ouverture, apertura* nem neologizmusok, hanem létező francia és olasz szavak, a spanyol fordítás pedig a kicsit körülményes „nyitott(ság) állapot” megfelelővel adja vissza az *Erschlossenheit* szót.

5. Zárszó

A fordításnak *ugyanazt* kell elmondania egy *másik* nyelven: ebben az egyszerű állításban benne rejlik a vállalkozás összes ellentmondása. Hogy a fordítás valóban „ugyanazt” mondja-e (vagy mennyire mondja ugyanazt), mint az eredeti, azt objektív eszközökkel nem lehet lemérni. A filozófiai diszkurzus fordításának azonban megvannak a maga specifikus céljai, amelyek elkülönítik őt a többi fajta fordítástól. A „fordíthatatlannak” kikiáltott Heidegger pontosan tudta ezt. Egyik francia fordítóját, Henry Corbint egy 1937-ben hozzá írott levelében e szavakkal bátorította: „A fordítás révén a gondolat áttevődik egy másik nyelv szellemébe, és ilyen módon elkerülhetetlen átalakuláson megy át. Ez az átalakulás azonban lehet termékeny is, mert új fényben tünteti fel a kérdés alapvető helyzetét; ezáltal lehetővé teszi, hogy az ember saját maga is tisztábban lásson és a kérdés határait a maga számára is jobban kirajzolhassa. Ezért a fordítás nem egyszerűen abból áll, hogy megkönnyíti a kommunikációt egy másik nyelv világával, hanem önmaga is a közösen feltett kérdés egyfajta megoldása. A kölcsönös megértést szolgálja magasabb értelemben. És az ezen az úton megtett minden egyes lépés áldás a népek számára” (Heidegger 1985: 30).

Egy filozófiai szöveg minden pontján *kérdéseket* tesz fel az olvasó (és a fordító) számára. A fordító minden egyes ekvivalencia-megoldása a szöveg által feltett kérdések *valamilyen megoldásának* tekinthető. Természetesen nincs és

nem is lehet minden kérdésnek egyetlen, egyértelmű és helyes megoldása. Ezért egyik fordítástól sem várhatjuk el, hogy végleges, lezárt, mindenki számára kielégítő megoldásokat adjon a felvetett kérdésekre. És itt próbálunk meg válaszolni arra a kérdésre: vajon mennyire terjeszthetők ki a *Lét és idő* különböző nyelvű fordításaival kapcsolatos megállapításaink más filozófusok írásaira? Másként megfogalmazva: mennyire alakíthatók át a cikkben tett megállapításaink általános fordítási *teorémákká*?

Úgy gondoljuk, hogy a filozófiai szövegek bizonyos értelemben hasonlítanak egymásra, ezért fordításuk is hasonló problémákat vet fel. Egyrészt felvetik a fordításelmélet *általános* tudományelméleti, tudományfilozófiai problémáit, másrészt felvetik a filozófiai diszkurzus *speciális* fordítási problémáit. Mindkettőt épp csak érinteni tudtuk ebben a cikkben. *Minden* fordítónak valahogyan meg kell értenie és valamilyen módon értelmezenie kell *minden* fordítandó szöveget, és ezt a megértett-értelmezett tartalmat valamilyen módon *mindig* meg kell próbálnia érthető formában visszaadni a célnyelv nyelvi eszközeivel. De ezek már a végletekig közhelyek. A fordításelméleti szakirodalom hosszú időn keresztül jórészt ilyen fordítási közhelyek „tudományos” feldolgozásából állt, és nem sok gyakorlati segítséget tudott adni a gyakorló fordítóknak tényleges problémáik megoldásában.

A fordításelmélet azóta lett érdekes és izgalmas tudományterület, amióta letett a tudományos objektivitás (látszatának) fenntartásával kapcsolatos igényeiről. Ahhoz, hogy a fordítástudomány fejlődjön, előrelépjen, mindenekelőtt az lenne szükséges, hogy „problémáit” filozófiai *kérdésekké* alakítsa át. A fordítástudomány nem tudomány és nem elmélet, hanem *élő, eleven, mindennapi gyakorlat*. Nincs elmélete, mint ahogy semmiféle gyakorlati tevékenységnek nincs elmélete (ha a fordítást egy olyan nagyon gyakorlati tevékenységhez hasonlítjuk, mint a favágás, akkor felvethető a kérdés: vajon van-e a favágásnak elmélete?). Ettől függetlenül lehet, érdemes, sőt kell is beszélni, írni, elmélkedni, gondolkodni róla: mi is ezt tettük ebben a cikkben. Lehet *teorémákat*, ún. *tantételeket* is megfogalmazni vele kapcsolatban. Semmiképpen nem szabad azonban megengedni, hogy a fordításelmélet a szó rossz értelmében vett normatív tudomány, megtanulni való ismeretanyag, holt dogma legyen, aminek semmi köze nincs a tényleges gyakorlathoz. Ha a fordításelméletirők letesznek ilyen irányú törekvéseikről, akkor a fordításról való *filozófiai diszkurzus* alkalmas lehet arra, hogy a megismeréstudomány mindig megújuló, új eredményeket hozó területévé váljon.

Jegyzetek

¹ A műnek létezik még egy teljes francia fordítása, egy ún. „kalóz” kiadás, amelyet a fordító, Emmanuel Martineau saját kiadója adott ki kétezer példányban, és amelynek megjelenése érdekes módon egy évvel megelőzte a hivatalos, szerzői jogokkal védett François Vezin-féle fordítását. Ennek a „kalóz”-fordításnak ma már a fénymásolatához is csak nagy nehézségek árán lehet hozzájutni, nekem is csak azért sikerült, mert egyik párizsi utam alkalmával személyesen találkoztam a fordítóval. Mivel ebből a kiadásból is idézni fogok, megadom ennek a fordításnak a bibliográfiai adatait is.

² Az összes olyan heideggeri terminus elemzését, amely a *Hand* szótöveget tartalmazza ld. J.-F. Courtine Heidegger és a fenomenológia viszonyát tárgyaló kitűnő könyvének „Donner/prendre: la main” című fejezetében (Courtine 1990: 283–303).

³ A *Dasein* fordítását egy francia szerző a Heidegger-fordítás sarkalatos nehézségének tekinti: „Le terme ‘Dasein’ est l’exemple-phare de la difficulté à traduire Heidegger” (Granel 1985: 153). A *Dasein* fordítása azóta is végeláthatatlan viták forrása (vö. még Koyré 1971: 272–273).

⁴ „[...] ugyancsak kevés Heidegger-szöveg létezik magyarul. Egészen a legutóbbi évekig gyakorlatilag alig volt más olvasható, mint a *Mi a metafizika?* rettenetes fordításban, egy olyan szöveg, amelyben a ‘Sein’ és a ‘Dasein’ fogalmakat azonos magyar szóval, egyaránt ‘lét’-nek fordították” (Vajda 1993: 110).

⁵ Azért hangsúlyozzuk, hogy csak a *Lét és időben* szereplő „*Dasein*” fordítási problémáival foglalkozunk, mert ez a filozófia Heidegger más írásaiban is felbukkan, ahol nem mindig ugyanúgy fordítják. Heidegger *Bevezetés a metafizikába* című művének fordítói megjegyzéseiben Vajda Mihály ezt írja: „A *Bevezetés...*-ben a szó jelentés-módosuláson megy át, ezért jó néhány esetben nem ‘jelenvalólét’-nek, hanem ‘létezés’-nek fordítottam” (M. Heidegger: *Bevezetés a metafizikába*. Ford. Vajda Mihály, Ikon Kiadó, Budapest, 1995 (Matúra Bölcsélet sorozat), Jegyzetek, 27. oldal).

⁶ „A *Lét és időben* a *Dasein*t jelenvalólétnek fordítottuk. Ma sem látok ennél a rossz megoldásnál jobb megoldást. [...] A *Da-sein* persze létezés. De akkor tudni kell, hogy csak az ember létezik (egzisztál), mert csak neki van *helye, ahol van*, neki van *da-ja*, neki van *világa*” (Vajda 1993: 99).

⁷ „Számomra először is nem elég konkrét, nem elég plasztikus a ‘jelenvalólét’ és a ‘jelenvalóság’; másodszer pedig zavarónak érzem a ‘jelen’ tövét is, amely a magyar nyelvben azonos a *jelenidő* ‘jelen’-jével” (Kocsiszky 1990: 160).

⁸ Illés Gyula Róbert már említett, Heidegger halálfogalmával kapcsolatos terminológiai szójegyzékében az alábbi magyarázatot találjuk a *Dasein* címszó alatt: „*Dasein*: embert jelent. Egzisztenciál és egzisztell (*sic!*) módon kifejezhető ontikus-ontologikus fogalom, amely az embert mint *Sein im Da* fejezi ki. Az ember ugyanis a katolikus filozófiában *ens, Seiendes, létező*, amelynek tartalmát a megtérésben maga Isten lehajló szeretetével adja meg. Heideggernél erről szó sincs, ő messze tiltakozna a katolikus filozófia ellen, ami azt sürgeti, hogy Heidegger filozófiáját ne használjuk fel katolikus tanok előkészítésére vagy prezentálására” (Illés 1992: 44). Túl azon, hogy szerintünk semmilyen filozófiát sem célszerű közvetlenül felhasználni katolikus (és másféle) tanok előkészítésére vagy prezentálására, Heidegger katolikus olvasata, úgy tűnik, gyökeresen eltér a nem katolikus olvasattól, amit a *Man* definíciójával tudnánk a legjobban érzékeltetni. E szójegyzék *Man* címszava alatt ugyanis ezt olvassuk: „*Man*: ember. Az egzisztenciális ontológiában a *Man* lesz a lét igazságának megélője és a halál elszenvetője. Gegenstand-szerű volta azonban újra csak azt sejteti meg, hogy bár Heidegger az amerika-

nizmus Gegenstandja ellen beszélt, maga ezt a Gegenstandot olvasta bele szereplőjébe a Man-ba és a Daseinba” (Illés 1992: 51). A fenti állítások igazságtartalma is erősen megkérdőjelezhető, de a heideggeri filozófia teljes félreértéséről tanúskodik, ha valaki a Daseint és a [das] Mant is az „ember” szóval akarja lefordítani.

⁹ Egy Georges Kahn nevű francia Heidegger-fordító mégis átvette ezt az „être-le-là” összetételt, amiért Emmanuel Martineau egy lábjegyzetben megdicséri és a választás helyességét a *Dasein* mikrofilológiai elemzése révén meg is indokolja.

¹⁰ Az angol és az amerikai fordítás is a *discourse* szót használja rá, amely nem azonos sem a francia *discours*, sem a német *Rede* főnév jelentésével.

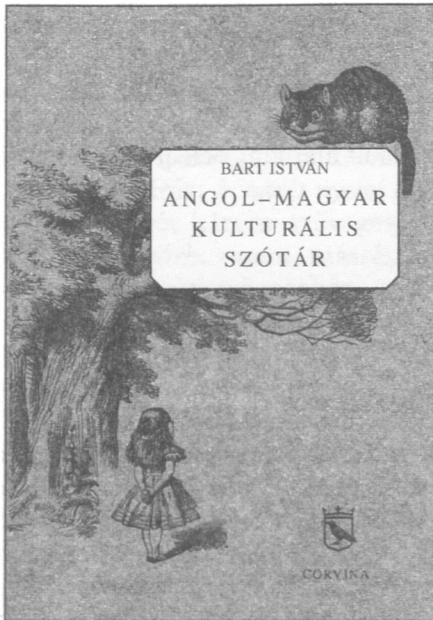
¹¹ Ez a mondat – talán rövidege miatt – azon kevesek közé tartozik, amely Martineau fordításában szó szerint megegyezik Vezinével, azzal a különbséggel, hogy ő az *On* névmást nagy kezdőbetűvel írja.

¹² „Az emberi ittlétnek a távolsághoz sajátos viszonya van: távtalanítja, el-távolítja [Ent-fernen] azt, vagyis tendenciálisan közel hoz. Maga az el-távolítás, mint az ittlét alapvető tendenciája fedezi fel tulajdonképpen a távolságokat, a messzeségeket” (Fehér M. 1992b: 133).

Irodalom

- Auroux, S. [sous la direction de] 1990. *Dictionnaire des notions philosophiques*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Courtine, J.-F. 1990. *Heidegger et la phénoménologie*. Paris: Librairie philosophique J. Vrin.
- Fehér M. I. 1992a. Fordítói bevezetés Martin Heidegger: *Az idő fogalma* c. könyvéhez. Budapest: Kossuth.
- Fehér M. I. 1992b. *Martin Heidegger. Egy XX. századi gondolkodó életútja*. 2., bővített kiadás, Budapest: Göncöl Kiadó.
- Furley, D. J. 1958. Translation from Greek Philosophy. In: Booth, A. D. et al: *Aspects of Translation. Studies in Communication* 2. London: Secker and Warburg Ltd., 52–64.
- Gehlen, A. 1976. *Az ember természete és helye a világban*. Ford. Kis János. Budapest: Gondolat.
- Gilson, É. 1987². *L'Être et l'Essence*. Paris: Librairie philosophique J. Vrin.
- Granel, G. 1985. Les langues sont des terminaux logiques. In: *Les Tours de Babel. Essais sur la traduction*. Mauvezin: Édition Trans-Europ-Repress. 155–179.
- Granel, G. 1988. Introduction à *Qu'appelle-t-on penser?* de Martin Heidegger. Paris: Presses Universitaires de France. 1–19.
- Heidegger, M. 1985. *Qu'est-ce que la métaphysique?* Traduit par Henry Corbin. Notes et commentaires de Marc Froment-Meurice, Paris: Nathan.
- Illés Gy. R. 1992. *Metafizikai napló* 2. Kultúra és hit, 5. füzet. Szeged.
- Joós E. 1998a. „Magyar” Heidegger. Sárvár: Sylvester János Könyvtár.
- Joós E. 1998b. *A dolog és A nyelv*. Sárvár: Sylvester János Könyvtár.
- Kociszky É. 1990. Csak a gondolkodó létezik. *Budapesti Könyvszemle*, II/2. 156–163.
- Koyré, A. 1971. *Études d'histoire de la pensée philosophique*. Paris: Gallimard.

- Ladmiral, J.-R. 1979. *Traduire: théorèmes pour la traduction*. Paris: Payot.
- Ladmiral, J.-R. 1986. Sourciers et ciblistes. *Revue d'Esthétique*, No. 12: „La traduction”. 33–42.
- Martineau, E. 1985. Avant-propos du traducteur. In: Heidegger, M. *Etre et Temps*. Paris: Authentica. 5–13.
- Meschonnic, H. 1990. *Le langage Heidegger*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Rónai P. 1980. *Latin és mosoly*. Budapest: Európa.
- Székely J. 1995. *A valódi világ*. Budapest: Osiris – Századvég.
- Vajda M. 1993. Megújulás a középből? Avagy: olvasható-e Heidegger magyarul? In: *A posztmodern Heidegger*. Budapest: T-Twins & Századvég. 110–115.
- Vezin, F. 1986. Au sujet de la traduction. In: Heidegger, M. *Etre et Temps*, Paris: Gallimard. 515–590.

Megvásárolható a Corvina Könyvkiadásban:

1051 Bp., Vörösmarty tér 1. II. em. 201.

Nyitva: hétfőtől csütörtökig 9–16 óra,

pénteken 9–14 óra között.

Telefon: 317-5185

Cheltenham Ladies College 1853-ban alapított előkelő → *Public school* lányok számára

chemistry „felvilágosult”, „művelt”, „divatos” emberek már csakis a rokon- és ellenszenv vegytanát értik rajta, mely *works or doesn't work*.

Chequers (Court) a mindenkori brit miniszterelnök vidéki rezidenciája Londontól északnyugatra, a *Chiltern Hills*-ben (a → *Cotswolds*-ban) 1917 óa.

Cheshire Cat a macska az → *Alice in Wonderland*-ben, mely lassan eltűnik a szem elől, míg nem csak a mosolya (vö. „... mint a fakutya”) marad belőle a légben lebegve.

Cheshire cheese eredetileg *Cheshire*-ben készített, tömbben vagy szeletelve árult, fehér, száraz és morzsálló, a sótlantól (*mild*) a csipősig (*sharp*) terjedő ízű sajt; laza állaga révén könnyen penészedik, és így készül a *blue Cheshire*, amit azelőtt egyszerűen romlottnak tekintettek.

Cheviots alacsony hegylánc Northumberlandben, Anglia és Skócia határán, mely évszázadokon át volt csetepaték színhelye.

Új irányzatok az explicitáció kutatásában

Pápai Vilma

1. Bevezetés

Az *explicitáció/explicittség* a fordítással létrehozott célnyelvi szöveg kategóriája, ha tetszik: a célnyelvi olvasó iránti „udvariasság” megnyilvánulása. Mivel a fordítástudományban jelenleg megfigyelhető hangsúlyeltolódás nyomán megnőtt az érdeklődés a fordított szöveg sajátosságai és a célnyelvi olvasóra tett hatása iránt, az explicitáció kutatásának felerősödése várható.

Ebben a tanulmányban az explicitáció műveletét a következő gondolatmenet szerint mutatom be: először az explicitáció-kutatás előzményeit vázolom fel, majd elhelyezem az explicitációt a fordítási univerzálék között. Ezután képet adok a szakirodalomról az *a)* explicitációs hipotézis megfogalmazása előtt és *b)* után megjelent munkákra alapozva. Majd magának az explicitáció műveletének elemzése következik, a jelenlegi kutatások alapján, beleértve nemcsak a fordítás-, hanem a tolmácsolás-kutatást is.

2. A fordítási univerzálék

A fordított szövegekre jellemző univerzális jegyek feltérképezését ma már több fordításelméleti kutató végzi. Azt vallják ugyanis, hogy *a fordított szövegek* sajátos jegyeik alapján *megkülönböztethetők* a nem-fordított szövegektől.

Mik ezek a sajátos jegyek, mit tekintünk fordítási univerzálénak? Baker fordítási univerzálénak tartja az olyan nyelvi sajátosságokat, amelyek tipikus előfordulási helye nem az eredeti, hanem a fordított szöveg. Az univerzálék függetlenek a fordítási folyamatban szereplő nyelvektől (Baker 1993: 243). A szakirodalomban ilyen sajátosságnak tartják például az *egyszerűsítést*, az *explicitációt*, a *konzervativizmust* vagy *normahűséget* és a *nivellálást* (központ felé tartást, kevésbé egyéni megoldások választását) (Baker 1996: 176). Ezek olyan feltétezett tulajdonságok, mondta Baker 1996-ban, amelyeknek meglétét nagy számú nyelvi adaton még nem igazolták. Az 1998-ban megjelent *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* című munka szintén a fordítási univerzálék közé sorolja az explicitációt, s ezen kívül még az *egyszerűsítést* és a *forrásnyelvi szövegben előforduló ismétlések kerülését*, a *normahűséget*, a *diskurzus transzfert és interferencia-törvényt*, valamint a *lexikai egységek megváltozott eloszlását* (Laviosa-Braithwaite 1998b: 288).

2.1. A „kvázi helyességtől” a fordítási univerzálékig

A fordított szöveg sajátosságainak vizsgálata összefüggésbe hozható a nyelvtanulók idegen nyelven írt munkái iránti érdeklődéssel. Mindkét szövegtípusban a másságot, az eredeti nyelven alkotott írásművektől való eltérést kívánják megragadni a szakemberek.

A magyar nyelvészeti szakirodalomban Papp Ferenc már 1972-ben felvette, hogy a nyelvtanulók alkotta idegen nyelvű szövegek mint sajátos jegyeket („kvázi-helyesség”) mutató szövegek önmagukban is a nyelvészeti kutatás tárgyát képezhetik (Papp 1972).

Már fordított szövegeket vizsgált Klaudy Kinga a „*Fordítás és aktuális tagolás*” című értekezésében a „kvázi-helyesség” kimutatása és okainak feltárása céljából. A „kvázi-helyesség” az akkoriban nagy mennyiségben és rutinmunkában oroszról magyarra fordított szövegekkel kapcsolatban merült fel, amelyeknek nagy része Klaudy szerint „ha nem sérti is meg a magyar nyelvi normát, bizonyos irányban elhajlik tőle” (Klaudy 1987: 5). Témaválasztásában ennek az elhajlásnak a feltérképezésén kívül az is vezette, hogy „a fordítók és lektorok tevékenysége Magyarországon »parole-nyelvészeti« szempontból szinte érintetlen terület” (Klaudy 1987: 6).

A *Fordítás és aktuális tagolás* elméleti alapjait és kutatási módszerét tekintve több szempontból is rokonítható a mai, korpuszvizsgálatokon alapuló nyelvéleírással: 1.) a speciális fordítástudomány keretében (Holmes) *leíró* vizsgálatot folytat, 2.) a leírást *konkrét nyelvi adatokon* végzi (parole), 3.) a fordított szöveg idegenszerűségét három szövegcsoport segítségével vizsgálja, mai terminussal élve: egyrészt *párhuzamos*, másrészt ún. *összehasonlítható* korpuszon, mégpedig orosz tudományos szövegeken, oroszról fordított magyar tudományos szövegeken és eredeti magyar tudományos szövegeken.

A fordított szöveg sajátosságainak vizsgálatában a döntő lépést a fordítástudomány angolszász művelői, különösen a University of Manchester Institute of Science and Technology (UMIST) nyelvi tanszékének munkatársai tették meg. A jelenleg 5 millió szövegszót tartalmazó TEC-korpusssal (Translational English Corpus) fordítás eredményeképp létrejött szövegek tárházát hozták létre, azzal a céllal, hogy a *fordított szövegeket mint sajátos szövegtípust* önmagukban, a *forrásnyelvtől függetlenül* vizsgálják (Laviosa 1998a). A vizsgálat fókuszát tekintve itt váltak el a fordított szövegek a forrásnyelvi szövegektől.

Az óriási elektronikus szövegkorpuszokban mindmáig mellőzött fordított szövegek vizsgálata új kutatási irány megjelenését jelenti a fordítástudományban. Létrejöttét Baker a következőképpen támasztja alá: a fordításnak, a kommunikáció e sajátos formájának természete külön vizsgálatot érdemel, mivel különbözik a kommunikáció egyéb formáitól mind a szövegalkotás körülményeiben, mind e sajátos körülmények hatásában (Baker 1996: 175).

Tegyük hozzá, hogy a fordított és az eredeti szövegek között (a nyilvánvaló nyelvi különbségeken túl is) törvényszerűen lennie kell valamilyen eltérésnek. A szöveg jellemzőit ugyanis befolyásolja, hogy milyen körülmények között, milyen céllal jött létre, milyen befogadó környezet számára készült. Míg az író

elsődleges célja, hogy új, élő szöveget teremtsen: „*a szerző mindig új mondatot csinál, kreál*, olyat, amilyen addig még nem volt abban a nyelvben” (Esterházy 1996: 182), addig *a fordító* mindig kész, valaki által *már megfogalmazott gondolatokat közvetít* egy másik nyelven (Baker 1996: 177; Klaudy 1996a: 53). A fordítónak ebben a helyzetben mind gondolati, mind egyfajta formai, kifejezésbeli korlátozással meg kell küzdenie. Ebben a lényeges pontban különbözik a szövegalkotás két módja, s ennek a körülménynek törvényszerűen nyomot kell hagynia a fordított szövegeken.

2.2. Az explicitáció mint fordítási univerzálé

Egyelőre pusztán logikai spekuláció alapján állíthatjuk, hogy az explicitáció elkerülhetetlen fordítói műveletnek látszik, akármilyen elvet is követünk a fordított szöveggel szemben támasztott kritériumokat illetően.

A fő döntés ugyanis, amely az összes fordítói döntésnél fontosabb, hogy fordításunkat melyik pólusnak megfelelően végezzük: *retroaktív* vagy *proaktív* irányban (Dánieltől kölcsönzött terminusok; angol és német megfelelőik: *foreignizing* vagy *domesticating*, illetve *Verfremdung* vagy *Eindeutschung*).

A *retroaktív megfeleltetés* szerint a fordítás egyszerűen szólva azt jelenti, hogy a célnyelvi szövegbe átvisszük *a forrásnyelvi szöveg és a forrásnyelvi kultúra idegenségéről, másságáról árulkodó vonásokat is*, s nem törekszünk ezek elfedésére (Dániel 1983: 37).

A retroaktív eljárás ugyanakkor – pragmatikai síkra vetítve – azt is jelenti, hogy azonosnak vesszük az eredeti és a fordított szöveg olvasóját, azaz nem veszünk tudomást arról, hogy a szöveg új kulturális, társadalmi közegbe kerül. Az ilyen módon készült fordításoktól éppen azt várjuk, hogy a célnyelvi olvasó/befogadó számára új kulturális és valóság tartalmakat közvetítsen.

Ha nem akarunk lemondani az üzenet teljes értékű átviteléről, valamiképp meg kell világítanunk az új kultúrában ismeretlen elemeket, azaz a CNY olvasó számára explicitté kell tenni a FNY olvasó által implicit formában is értelmezhető tartalmakat. Az ilyen fordítások alkalmanként sok lábjegyzetet tartalmaznak, vagy egyéb magyarázó jellegű, a történelmi-kulturális valósághátteret megvilágító információval egészülnek ki (a terjedelmes lábjegyzetekben közölt információk többnyire a témában jártasabb olvasók érdeklődésére számíthatnak – Nida 1964: 239). A magyarázat beépítése megnöveli a célnyelvi szöveg explicittségét a forrásnyelvi szövegéhez viszonyítva.

A pragmatikainak is nevezett *proaktív megfeleltetést* (esetleg ‘honosítást’ – Valló 2000a) követő fordító viszont a *célnyelvi olvasó* másféle kulturális-társadalmi és tárgyi világának megfelelően módosított szöveget hoz létre. Ez az eljárás, amelyet például Neubert pragmatikus rekonstrukciónak nevez és a fordító kötelességének tart (Valló 2000b: 34), egyaránt jelent nyelvi és kulturális szempontú alkalmazkodást a célnyelvi olvasóhoz. Az explicitáció tehát a proaktív megfeleltetés esetén még inkább indokolt, sőt elkerülhetetlen.

2.3. Az explicitáció fogalmának megjelenése a fordítás-tudományban

A *Vinay és Darbelnet* szerzőpáros 1958-ban franciául megjelent és csak 1995-ben angolra fordított nagyhatású összehasonlító stilisztikai művében (*Vinay & Darbelnet 1995*, fordította J. Sager) a fordítás hét módja között ugyan nem szerepel az explicitáció, azonban – különösen a hiányzó kategóriák fordításának magyarázatokor – felbukkan az *explicitáció-implicitáció oppozíció*. Az *explicitációt* olyan fordítási műveletként határozzák meg, amellyel a célnyelvben explicitté teszünk valamit, ami a forrásnyelvben implicit maradt, ugyanis a kontextusból vagy a szituációból ismert volt. Az explicitáció túlzott használata szerintük az ún. *túlfordításhoz* vezethet, amely az a fordítási hiba, amikor két szóval fordítunk olyasmit, amit eggyel is lehetne (mert van rá megfelelő szó a célnyelvben) (*Vinay & Darbelnet 1995: 342*).

Nida, akinek pragmatikus Biblia-fordításain szemléltethetjük, milyen *illesztési módszerekkel* (techniques of adjustment) lehet a megváltozott időben/körülmények között élő célnyelvi befogadó számára a fordított művet közelebb vinni, az illesztési módszerek három osztályát állítja fel: hozzáadás, kivonás és változtatás (addition, subtraction, alternation).

A hozzáadás kategóriában az alábbi műveleteket említi: 1.) elliptikus kifejezések kiegészítése, 2. kötelező specifikáció, 3. a grammatikai átrendezésből eredő hozzáadás, 4. *implicit információ explicitté tétele*, 5. költői kérdés megválaszolása, 6. osztályozó kifejezések, 7. kötőszavak, 8. a célnyelvben hiányzó kategóriák, 9. dubletok (*Nida 1964: 227*, kiemelés P.V.).

A fenti műveleteket értékelve *Nida* hangsúlyozza, hogy a hozzáadás nem jelenti az üzenet szemantikai tartalmának tényleges bővítését, „*pusztán az információ közlésének módja változik*”, más szóval „ezek a változtatások nem érintik a tartalmat, hanem lényegében arra szolgálnak, hogy az üzenet bizonyos, a forrásnyelvben implicit elemeit a célnyelvben explicitté tegyék” (*Nida 1964: 231*).

Sager is változatlan közléstartalmúnak tartja azt a fordítást, amely közvetlenül a szövegében vagy lábjegyzetek formájában a teljes megértést elősegítő hozzáadásokat (addition) tartalmaz. A forrásnyelvi *kulturális reáliák* magyarázatára tett beavatkozások pedig annyira elfogadottak – mint mondja –, hogy nem számítanak a szövegtartalom megváltoztatásának (*Sager 1997: 34*). *Sager* azonban veszélyesnek tartaná, ha a szövegbe való ellentétes előjelű beavatkozási műveletet, a kihagyást (omission) az elfogadott fordítói műveletek státuszára emelnénk, de elismeri, hogy bizonyos esetekben, bizonyos körülmények között egyes szövegrészek kihagyásával határozottan javíthatjuk a célnyelvi szöveg minőségét (*Sager 1997: 33*).

Az explicitáció kategóriája további művekben is feltűnt a hipotézis megjelenése előtti korszakban. Itt visszautalok 1965-re, amikor *Levy* már felfigyelt a ma explicitációnak nevezett fordítói magatartásra (lásd alább az explicitáció definícióját). Kimutatta, hogy a fordítók gyakran *felelősen* a szöveg logikai kapcsolatait, ezáltal minőségileg megváltoztatják a szöveget. *Levy* egy másik fordítási univerzáléra is rámutatott, a fentebb normahűségként (*konzervativizmus* vagy *normahűség*) említett tendenciára, amikor a fordító a FNY szöveg szavá-

nál általánosabb jelentésű szót használ a CNY-i szövegben, illetve kijavítja az író szokatlan vagy rendhagyó megoldásait.

A jelenségekre a cseh szerző pszichológiai magyarázatot talál: a fordító egyfajta *nyelvi interpretátor* szerepében látja magát, s ennek a szerepnek megfelelően módosítja a szöveget: kiküszöböli az eredeti mű különöségeit, az esetleges hibákat, egyértelművé teszi a szöveg szemantikai-logikai összefüggéseit, ezáltal megkönnyíti a szöveg értelmezését a célnyelvi olvasó számára. Wills tolmácsolásában:

„Im anderen Fall ist die Erklärung die, daß sich der Übersetzer in der Rolle des Textinterpreten sieht, dessen Aufgabe darin besteht, *semantisch-logische Abhängigkeitsbeziehungen beim Transfer in die Zielsprache zu verdeutlichen und damit dem Leser des zielsprachlichen Produkts das Textverständnis zu erleichtern*” (Wills 1978: 15, kiemelés P.V.).

Sagerrel és Nidával ellentétben Levý a szövegminőség megváltoztatásának tekintette ezeket a módosításokat. Vanderauwera más magyarázatot talál a holland regények angolra fordításakor kimutatott hasonló fordítói stratégia okait keresve. Véleménye szerint a célnyelvi szövegben megfigyelt „javítások”, „explicitációk” a fordító által felvett *szerkesztői szerepre* vezethetők vissza (Vanderauwera 1985: 114).

3. Az explicitációs hipotézis

Az explicitáció terminus, mint láttuk, már korábbi fordításelméleti munkákban is felmerült (Vinay & Darbelnet 1958; Nida 1964), de kutatásának bizonyára *Blum-Kulka* adott lendületet azzal, hogy 1986-ban megfogalmazta az *explicitációs hipotézist* (Blum-Kulka 1986), amelyre több kutató további tanulmányokkal válaszolt. Az elméleti vizsgálatokon kívül több empirikus kutatáson alapuló munka is megjelent, amely a számos nyitott kérdés egyikét-másikát sikerrel megválaszolta (pl. Weissbrod 1992, Shlesinger 1995, Klaudy 1993a, 1996b, Øverås 1996, Ishikawa 1998, Olohan - Baker 2000).

Az explicitációs hipotézist Shosana Blum-Kulka a *Shifts of cohesion and coherence in translation* című cikkében fogalmazza meg, azt az állítást tanulmányozva, hogy a fordított szövegek általában hosszabbak, mint az eredetiek. Az angolról franciára fordított szövegek explicitóságában vesz észre elmozdulásokat/eltolódásokat (az angolban ‘shifts’, a németben, pl. Willsnél ‘Verschiebung’) az eredeti angolhoz képest, amelyeknek a jelenléte csak részben magyarázható az adott nyelvek közti tipológiai és egyéb különbségekkel vagy a fordítók eltérő szakmai tapasztalatával (Blum-Kulka 1986: 19).

Blum-Kulka *explicitációs hipotézise* a következő állításokat tartalmazza:

- a célnyelvi szöveg *redundánsabb*, mint a forrásnyelvi,
- ez a fordított szöveg kohéziójának *magasabb szintű explicitóságában* fejeződik ki, ami

- független a két érintett nyelv rendszerétől,
- valamint a szövegfajtáktól,
- és a fordítási folyamat velejárá sájátosságának tekinthető.

A tanulmány további részében Blum-Kulka összefoglalóan megállapítja, hogy az explicitáció olyan univerzális stratégia, amely valószínűleg *minden nyelvi közvetítő tevékenység folyamatának inherens része*, legyen az a nyelvtanulóé, a hivatásos vagy a nem hivatásos fordítóé (Blum-Kulka 1986: 21).

Az explicitációs hipotézis sok kérdést felvet az explicitáció mint stratégia jellegét, okát, hatókörét illetően. A következő kérdéseket fogalmazhatjuk meg a hipotézis, illetve a szakirodalomban már kutatott területek alapján:

- melyik médiumra érvényes az explicitáció: a szóbeli és/vagy az írásbeli nyelvi közvetítésre?
- milyen jellegű tevékenység: tudatos szakmai művelet vagy a fordításnak mint speciális kommunikációnak a tudatalattiban lezajló velejárája?
- függ-e a fordítás irányától, a fordításban résztvevő nyelvektől, a fordítói rutintól, a szövegtípustól, az intézményi normáktól?
- mi az explicitáció oka/forrása: különböző nyelvi rendszerek, különböző szövegtípusok, műfajok, intézményi normák vagy valami más?
- függ-e a fordító szakmai tapasztalatától: a hivatásos és a nem hivatásos fordítók tevékenységére jellemző-e inkább?
- visszavezethető-e esetleg a hivatásos fordítók személyes normáira?

Az explicitációs hipotézis kapcsán Toury további kérdéseket vet fel, amelyekből kitűnik, hogy az explicitáció mértékét befolyásoló tényezőként értelmezi a nyelvsajátítást és a fordítás társadalmi presztízsét is:

- van-e különbség a nyelvtanulók és a fordítók explicitációs stratégiái között?
- eltér-e az explicitációs stratégia az anyanyelvre, illetve az idegen nyelvre fordítás esetén?
- milyen mértékű az explicitáció a jelentős fordítási hagyománnyal rendelkező és a fordítást marginálisan kezelő kultúrákban? (Toury 1995: 227).

Blum-Kulka hipotézisfelvetése után nézzük az explicitáció-kutatásban eddig elért legfontosabb elméleti és empirikus kutatásokon, kísérleteken alapuló gyakorlati eredményeket.

4. Az explicitáció műveletének értelmezése a szakirodalomban

4.1. Az explicitáció szintjei

Vessünk egybe három különböző felfogást az explicitációs művelet megjelenési formáit rendszerező nézetek közül:

1. táblázat
Ki mit tart explicitációnak?

	Séguinot (1988)	Ishikawa (1998)	Klaudy (1993–1999)
1.	a fordításban olyasmi jut kifejezésre, ami nem volt meg a FNY-i szövegben	az explicitáció forrása egyáltalán nem szerepel a FNY-i szövegben	kötelező: grammatikai, lexikai elemek konkretizálása, felbontása vagy betoldása
2.	a fordításban nyíltan kifejezésre jut olyasmi, ami a FNY-i szövegben csak implicit módon vagy preszuppozícióval beleértve volt jelen	az explicitáció forrása szemantikailag kimutatható a FNY-i szövegben, a CNY-i szövegben viszont kifejtettebb formában jelenik meg	fakultatív: szószintű, mondatszintű, szövegszintű
3.	a fordításban a FNY-i szöveg egy meglévő eleme hangsúlyt kap (fókuszálás, nyomatékosító elemek, a központozás vagy szóhasználat révén)	az explicitáció forrása csak részben fejezhető ki a FNY-ben, a CNY-ben pedig kötelező kategória („hiányzó kategóriák” – P.V.)	pragmatikai: a fakultatív explicitáció egyik formája, kultúra-specifikus reáliák fordítására

A három felfogás különböző szempontokat érvényesít. Séguinot az „explicitáció” terminust kizárólag azokra az esetekre vonatkoztatja, amikor a fordított szövegben jelentkező betoldás nem magyarázható semmilyen szerkezeti, stilisztikai vagy retorikai különbséggel a két nyelv között, s ennek a szűkebben értelmezett explicitációnak a formáit mutatja a táblázat. Ishikawa 15 japán ‘angol irányban dolgozó szimultán tolmács fordításainak elemzése alapján csak az első típust tartja „tisztá” explicitációnak, a második és a harmadik ugyanis kötelező módosítás, tulajdonképpen behelyettesítés (substitution). Klaudy a kötelező és a fakultatív műveletet az alábbiak szerint különbözteti meg: „kötelező explicitációról akkor beszélünk, amikor a fordítónak nincs választási lehetősége, ha nem végzi el az explicitációt, nem kap helyes célnyelvi mondatot”. A fakultatív explicitáció esetében a fordító választhat. „Akkor is helyes mondatot kap, ha nem végzi el az explicitációt, a célnyelvi szöveg egésze azonban nem fog megfelelni a célnyelvi olvasók várározásainak, érezhető lesz rajta, hogy fordítás”. A pragmatikainak nevezett explicitáció, amely a fakultatív csoporthoz tartozik, „a célnyelvi szöveg olyan kiegészítése, amelyre a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasók háttérismereteinek különbségei miatt van szükség” (Klaudy 1999: 9–13).

4.2. Az explicitáció fogalmának meghatározása

A magam explicitáció-felfogását egy angol-magyar és magyar-magyar párhuzamos korpusz elemzése során alakítottam ki. Ugy vélem, hogy az explicitációt kétféleképpen kell értelmeznünk: úgy is mint tevékenységet, azaz fordítói műveletet, illetve úgy is mint ennek a tevékenységnek az eredményét, azaz mint szövegjellemzőt.

Az explicitáció mint fordítási művelet értelmezésében a következőt jelenti: az explicitáció a célnyelvi olvasóra figyelő, a fordítandó szöveg gondolatának zavartalan közvetítése érdekében tett fordítói művelet/stratégia, amely során a fordító kifejt/felszínre hoz/felfed bizonyos, az eredetiben nem kifejtetten, hanem beleértve, utalásszerűen vagy éppen homályosan meglévő nyelvi vagy nyelven kívüli információ(ka)t. A művelet motivációja változó, a kényszerű beavatkozás, az ösztönös/automatikus és tudatos módosítás közötti skálán helyezkedik el.

Az explicitáció (vagy explicititás) mint szövegjellemző értelmezésében a következőt jelenti: az explicitáció a forrás- és célnyelvi szöveg közötti (a fordító által kényszerből, ösztönösen/automatikusan vagy tudatosan megteremtett) eltérés egyik fajtája, amely a célnyelvi szövegbe bevitt új nyelvi vagy nyelven kívüli információban, illetve a szöveg tartalmi-logikai viszonyainak erősebb kapcsolódásában nyilvánul meg.

4.3. Az explicitáció jellege és formái

Az explicitációs művelet jellegéről, lehetséges kiváltó okairól és az *explicititás megjelenési formájáról* alkotott nézetek feltérképezéséhez elsősorban azokat a műveket használtam fel, amelyekben a szerzők átfogóan tárgyalják az explicitációt vagy valamely alkotóelemét (pl. a kohézióbeli elmozdulásokat). Az alábbi szerzőkről és művekről van szó: Blum-Kulka 1986, Baker 1992, 1993, 1995, és 1996, 1999, Klaudy 1993a,b, 1996b, 1997, 1998, 1999, Séguinot 1988, Shlesinger 1995, Toury 1995, Øverås 1996, Ishikawa 1998, Olohan – Baker 2000, Vanderauwera 1985, Weissbrod 1992.

Egyedül Toury művével tettem kivételt, aki ugyan csak utal az explicitációs hipotézisre, de véleménye fontos szempontot erősít az explicitáció elméleti keretében. Amikor azt mondja, hogy *a szöveg explicitága és jól olvashatósága* között nyilvánvaló, bár korántsem egyszerű összefüggés van (Toury 1995: 227), akkor ezzel újra csak a célnyelvi olvasóra irányítja a figyelmet, s ez a megközelítés tökéletesen megfelel az explicitáció általam követett kommunikációs-pragmatikai szempontú értelmezésének.

Hogy milyen formában jelentkezik az explicitáció, erről is sokszinű képet találunk a szakirodalomban. Nézzük meg, milyen szövegjellemzőkben, illetve műveletekben jelentkezik ez a fordítási univerzálé az egyes szerzőknél.

2. táblázat
Az explicitáció jellege és formái

	JELLEGE		FORMÁI							
	tudatos stratégia	fordítást kísérő jelenség	hosszabb szöveg	redundancia	kohéziós elemek erősödése	lexikai ismétlés	olvashatóság	központozás	logikai-szemant. kapcsolat/témáréma	kötelező/fakultatív elem, pl. that
Blum-Kulka 1986		+	+	+	+					
Séguinot 1988	+	+	+++		+		+	+	+	
Klaudy 1993		+	+		+		+			
Shlesinger 1995		+			+	+				
Toury 1995							+			
Øverås 1996			+		+					
Ishikawa 1998	+				+					
Olohan – Baker 2000		+			+					+

* tudatos stratégia, de nem a fordító, hanem a szerkesztő részéről

** bizonyos nyelvek eleve több szóval fejezik ki ugyanazt az üzenetet

A fenti táblázat világosan mutatja, hogy a legtöbb szerző egyetért abban, hogy az explicitáció a szöveg megnövekedett kohéziójával jár. Bizonyára összefügg ez az egybeesés azzal a ténnyel, hogy a szövegkohézió az egyik legalaposabban kutatott szövegjellemző; a *Cohesion in English* című mű megjelenése óta (Halliday és Hasan 1976) vizsgálata jelentős szerepet tölt be a szövegtani kutatásokban. Egy friss tanulmány szerint a szövegkohérenca mellett a kohézió a jelenlegi szövegtani kutatások leggyakoribb témája (Csölle 1999).

A művelet jellegét tekintve – mint a táblázatból látható – egyedül Ishikawa látja tudatos stratégiának az explicitációt. Úgy gondolja, hogy ennek oka az explicitáció-kutatások jellegében keresendő. A legtöbb fordításelméleti kutató ugyanis tőle eltérően a fordítás produktumát, a kész terméket vizsgálja s nem a kognitív folyamatot, amely az esetleges javításokat is magába foglalja. A módosítások ismeretében többen vélnék az explicitációt tudatosan alkalmazott műveletnek. Megjegyzendő, hogy a szimultán tolmácsolás során elvégzett, a szöveg egész kohézióját/kohérenciáját célzó korrekciós változtatásokat talán egyszerűbben lehet követni (Shlesinger 1995, Ishikawa 1998), mint az írásban végzett fordítói munkafolyamat különböző fázisait. Erre hivatottak ugyan az ún. think-aloud protokollok, ezek azonban kívül állnak a jelen vizsgálódás körén.

4.4. Az explicitációt kiváltó okok

Az explicitációt kiváltó okok megítélésében is különböző nézeteket találunk. Az explicitációt kiváltó okokat tulajdoníthatjuk *a)* nyelvrendszerbeli különbségeknek (grammatikai, szintaktikai, szemantikai), *b)* műfajbeli különbségeknek (szövegtípusok, műfajbeli hagyományok) és *c)* pragmatikai különbségeknek (szerkesztői gyakorlat, intézményi normák, fordítói rutin, az adott kultúrának a fordításhoz való viszonya, a két kulturális rendszer közti időbeli és térbeli távolság).

4.4.1. Különbségek a nyelvi rendszerben

a) nyelvtipológiai különbségek: egy nyelv flektáló, agglutináló vagy izoláló jellege megmutatkozik mind a nyelv morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerében. A különbségekből eredő kötelező explicitáció „megnyilvánulhat bizonyos grammatikai vagy lexikai elemek konkretizálásában, felbontásában vagy betoldásában” (Klaudy 1996a, 1999). Ezek a különbségek gyakran a valóság különböző értelmezésére vezethetők vissza, például a rokonság- és színnevek, a testrészek és természeti jelenségek stb. megnevezésében rejlő különbségekre. Az explicitáció a ‘tagolatlan – tagolt koncepció’ irányban való fordításkor szükséges (pl. a *morning – reggel* vagy *délelőtt* lesz a fordításban a kontextustól függően).

Egyes nézetek szerint az explicititás viszonylagos fogalom, mivel vannak inherensen explicit, illetve implicit nyelvek (Séguinot 1988: 108). Hatim ugyanerre utal, amikor azt mondja, hogy az egyes nyelvek a kontextuális jellemzők nyelvi megjelenése szerint az explicititás különböző fokát mutatják, s vannak inkább implicit (például az angol) és inkább explicit (például az arab) nyelvek (Hatim 1997: 99).

b) a nyelvek különböző stilisztikai preferenciái: Séguinot a célnyelvi szöveg *szavainak nagyobb számát* (angol → francia fordítási irányban) a forrás- és célnyelv közti *stilisztikai különbségek* számlájára írja. Például a közlekedési táblákon a „Drive carefully” figyelmeztetés a franciában „Prudence! Nos enfants traversent seuls” lesz. Ugyanígy a francia gyakrabban használ *ortográfiai jelöléseket*, a szöveg jól olvashatósága érdekében – ez persze egyfajta kohéziót erősítő elemként is értékelhető.

c) hiányzó kategóriák:

– Vinay & Darbelnet: hiányzó kategória pl. angol → francia fordítási irányban az egyes szám első személyben a nem, vagy francia → angol irányban a nemek közti különbséget kell valami más módon explicitté tenni: pl. tulajdonfőnévvel vagy a nemet egyértelműen jelölő köznévvvel.

– Klaudy a hiányzó kategóriákat a *kötelező explicitációt* kiváltó oknak tartja: „Ha a nemekre való utalás eltűnése a fordításban félreértésre adhat okot, a fordító az eltűnő személyes névmásokat nagyon sokféle eszközzel pótolhatja” (Klaudy 1999: 10).

– a hiányzó kategóriák speciális esete az, amikor a forrásnyelvi szövegben

meglévő, de a célnyelvben hiányzó kategória képviselői oppozícióban állnak, így a köztük levő különbség kifejezése kényszerítő erővel jelentkezik. Ilyenkor kell a fordítónak dologra fognia az egyébként nem működtetett, csak az összevetéskor szükségessé váló nyelvi mechanizmusokat (Németh 1963: 326). A magyarban hiányzik az aspektus grammatikai kategóriája. A kontrasztban álló orosz imperfektum – perfektum igealakok fordítására jó példa Csehov *Három nővér* című darabjából Háy Gyula és Kosztolányi Dezső fordítása:

Меня оберегали от труда. Только едва ли удалось оберечь.

Háy: *Óvtak* a munkától. De mégsem hiszem, hogy *megóvtak* tőle.

Kosztolányi: *Óvtak* a munkától. De azért mégsem sikerül nekik, hogy *egészen elidegenítsenek* tőle. (Pápai 1980: 129)

Háynak sikerült a perfekt igét az eredményességet kifejező *megóv* alakkal visszaadnia. Kosztolányi a lexikai oppozíciót választotta; az *egészen* és az *elidegenít* szavak használata a német közvetítő nyelvből került a mondatba.

Máskor azonban a hiányzó kategória alkotóelemeinek ellentétezésével filozófiai tartalmakat, korérzést is ki lehet fejezni, mint a következő példában:

Что же делал Белтов в протяжении этих лет? Всё или почти всё.

Что он сделал? Ничего или почти ничего. (Pápai 1980: 129)

A magyar a *делал* ‘*сделал*-nak megfelelő erős ellentétet nem tud alkotni, a fordító kénytelen volt az *explicitáció műveletét* alkalmazni: két különböző igét használni s ezek szembeállítását egy ellentétező funkciójú kötőszóval is alátámasztani. Az eredmény: „*Mivel foglalkozott Beltov ebben a tíz évben? ... És mit végzett?*” (Herzen: *Ki a bűnös?* fordította Szöllösy Klára).

A nyelvek tipológiai különbségei, egyes kategóriák hiánya ellenére a fordítás bizonyonnyal megvalósítható. A különbségek okozhatnak problémát egy-egy mondat szintjén, de ekvivalensnek végső soron a szövegnek kell lennie (Albert 1992).

4.4.2. Különbségek a műfajban

Az egyes nyelvekben az explicitég/implicitég különböző foka nemcsak a nyelvrendszer különbségeiben keresendő. A beszélt vagy írott nyelvi műfajokra jellemző stilisztikai preferenciák különbségét hangsúlyozza Klaudy (1996c), Séguinot (1988) és Hatim (1997).

Az angolról arabra fordításkor például kiderül, hogy az angol szöveg textúrája implicittebb, mint az arabé. A ‘whether X or Y’ szerkezetnek például az angolban két funkciója van, amelyekre az arabban külön-külön formát használnak. Az explicitebb arabra való fordításkor az egyik vagy másik forma megválasztásakor a fordítónak tudnia kell, hogy az angolban az alapjelentésen (vagy... vagy ...) kívül jelen van-e a szerkezet retorikai/értékelő jelentésárnyalata. S ez Hatim szerint *a szövegtípus, a nyelvtan és a lexika összefonódásából*

származó „hozzáadott jelentésérték” értelmezése alapján dönthető el. Az explicit-implicit nyelv megkülönböztetésén kívül tehát beszélnünk kell *explicit-implicit szövegtípusról* is (Hatim 1997: 102).

4.4.3. Pragmatikai különbségek

A pragmatikai különbségekre csak néhány ide vonatkozó tanulmány forrásának megjelölésével utalok; vizsgálatuk a következő elemzés témája lehet:

- a) szerkesztői gyakorlat, intézményi, testületi normák (Klaudy 1993a, Robinson 1998, Séguinot 1988, Trosborg 1997),
- b) fordítói rutin: hivatásos és nem hivatásos fordítók explicitációs stratégiái (Blum-Kulka 1986, Klaudy 1996b,c, Pápai 2000, Shlesinger 1995),
- c) kulturabeli különbségek (Baker 1992, Nida 1964, Vanderauwera 1985, Weissbrod 1992, Valló 2000a).

5. Összefoglalás

A fordított és nem fordított szövegek természetének különbsége részben az explicitációra vezethető vissza. Az explicitáció kutatásában felmerült számos kérdés megválaszolásához további, nagyszámú nyelvi adatra épülő empirikus kutatásra van szükség.

Az *explicitáció mint művelet* jellegzetességeinek feltárása a nyelvek kontrasztív egybevetésével, leginkább kétnyelvű párhuzamos korpuszok vizsgálatával látszik járható útnak, az *explicitáció mint szövegjellemző* jellegzetességeinek feltárása pedig egynyelvű korpuszok vizsgálatával, amely során egy adott nyelv fordítással és nem fordítással keletkezett szövegeit vetjük össze.

Irodalom

- Albert S. 1992. Megjegyzések az ekvivalenciáról egy metafora fordításának ürügyén. In: Petőfi S. J., Békési I, Vass L. (szerk.) *Szemiotikai szövegtan. 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*. Szeged: JGYF Kiadó. 115–124.
- Baker, M. 1992. *In other words: A Coursebook on Translation*. London - New York: Routledge.
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins. 233–250.
- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies: An Overview and Suggestions for Future Research. *Target* 7:2. 223–243.
- Baker, M. 1996. Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead. In: Somers, H. (ed.) *Terminology, LSP and Translation: Studies in language engineering in honour of Juan C. Sager*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins. 175–186.

- Baker, M. (ed.). 1998. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London & New York: Routledge.
- Baker, M. 1999. The Role of Corpora in Investigating the Linguistic Behaviour of Professional Translators. In: *International Journal of Corpus Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia. Vol. 4(2). 281–298.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J. & Blum-Kulka, S. (eds.) 1986. *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Csölle A. 1999. A szövegkohézió szerepe a szövegtani kutatásokban. In: Petőfi S. J., Békési I., Vass L. (szerk.) *Szemiotikai szövegnyelvészet. 12. Szövegtani kutatás: Témák, eredmények, feladatok (II.)*. Szeged: JGYF Kiadó.
- Dániel Á. 1983. *A fordítói gondolkodás iskolája*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Esterházy P. 1996. *Egy kék haris*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Halliday, M. A. K. & Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London - New York: Longman.
- Hatim, B. 1997. *Communication Across Culture*. Translation Theory and Contrastive Text Linguistics. Exeter: University of Exeter Press.
- Ishikawa, L. 1998. *Cognitive Explicitation in Simultaneous Interpreting*. Cambridge: RCEAL.
- Klaudy K. 1987. Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi Értekezések*. 123. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1993a. Optional additions in translation. In: *Translation the vital link*. Proceedings of the XIII. FIT World Congress. Vol. 2. 373–381. London: ITI.
- Klaudy K. 1993b. On explicitation hypothesis. In: Klaudy, K. & Kohn, J. (eds.) *Transferre necesse est... Current Issues of Translation Theory*. In honour of Radó on his 80th birthday. Szombathely: Dániel Berzsenyi College.
- Klaudy K. & Simigné Fenyő S. 1996a. *Angol-magyar fordítástechnika. A fordítás lexicája és grammatikája II*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Klaudy K. 1996b. Back Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation. In: Klaudy K. – Lambert, J. & Sohár A. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 99–114.
- Klaudy K. 1996c. Egy átváltási tipológia körvonalai. In: R. Molnár E. (szerk.), *Absztrakció és valóság*. Szeged: JGYF Kiadó. 183–189.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Corvina.
- Klaudy K. 1998. Explicitation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 80–84.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány*. I. évf. 2. szám. 5–21.
- Klatsmányi E. 2000. Differences and similarities between professionals' and students' strategies in translation. *Novelty* Vol. 7 N. 2. 31–45.
- Laviosa, S. 1998a. The English Comparable Corpus – A Resource and Methodology. In: Bowker, L., Cronin, M., et al. (eds.) *Unity in Diversity? Current Trends in Translation Studies*. St Jerome Publishing. 101–114.
- Laviosa, S. 1998b. Universals of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 288–291.

- Németh L. 1963. *A kísérletező ember*. Budapest: Magvető. 313–33.
- Nida, E. A. 1964. *Towards a Science of Translating*. Leiden: Brill.
- Olohan, M. & Baker, M. 2000. Reporting *that* in Translated English. Evidence for Subconscious Processes of Explicitation? *Across Languages and Cultures*. 1(2). 141–158.
- Øverås, L. 1996. *In Search of the Third Code. An Investigation of Norms in Literary Translation*. Unpublished Thesis. University of Oslo.
- Papp F. 1972. Okoncsatyelnaja redakcija tyeksztovih jegyinic, dlinnyeye predlozenija ili kvazi-pravilnoszt recsi lic, oszvoivsih inosztrannij jazik. Debrecen: *Slavica* XII. 27–41.
- Pápai V. 1980. *Az orosz és magyar nyelv összevetése az igei aspektus kategóriája szempontjából. Bölcsészdoktori értekezés*. Debrecen: KLTE.
- Pápai V. 2000. A Transfer Strategy in the Translation Class. In: Bartha M. (szerk.). *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai* (megjelenés alatt).
- Robinson, D. 1998. Normative model. In: Baker, M.(ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London – New York: Routledge.
- Sager, J. C. 1997. Text Types and Translation. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 25–42.
- Séguinot, C. 1988. Pragmatics and the Explicitation Hypothesis. *TTR Traduction, Terminologie, Rédaction* Vol. 1. N. 2. 106–114
- Shlesinger, M. 1995. Shifts in Cohesion in Simultaneous Interpreting. *The Translator*. Vol. 1. N. 2. 193–214.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
- Trosborg, A. 1997. Translating Hybrid Political Texts. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 145–158.
- Valló Zs. 2000a. *A drámafordítás pragmatikai aspektusai. Kulturális referenciák fordítása Harold Pinter színpadi műveiben*. Budapest. PhD disszertáció.
- Valló Zs. 2000b. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány*. II./1. 34–49.
- Vanderauwera, R. 1985. *Dutch Novels Translated into English: The Transformation of a 'Minority' Literature*. Amsterdam: Rodopi.
- Vinay, J. P. & Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for translation*. Amsterdam: Benjamins.
- Weissbrod, R. 1992. Explicitation in translations of prose-fiction from English to Hebrew as a function of norms. *Multilingua* 11:2. 153–171. Berlin: Walter de Gruyter.
- Wilss, W. 1978. Methodische Aspekte des Übersetzungsprozesses. In: Kirsten Gomard et al.(eds.) *Stand und Möglichkeiten der Übersetzungswissenschaft*. Acta Jutlandica LII. Humanities Series 54. Aarhus. 15–26.

Nyelvfeldolgozás, munkaemlékezet és tolmácsolás¹

Németh Dezső és Pléh Csaba

Tanulmányunk a különböző típusú emlékezeti folyamatok és rendszerek valamint a nyelvi folyamatok közötti kapcsolat azon pontjait próbálja bemutatni, amelyek relevánsak lehetnek a tolmácsolás-kutatásban. A kísérleti pszichológia szempontjai természetesen jelentősen eltérnek a gyakorlat-orientált tolmácsolás-kutatás szempontrendszerétől. Mindkét terület számára gyümölcsöző lehet azonban a másik szemléletének megismerése.

1. Emlékezet és nyelvfeldolgozás

A nyelvfeldolgozás és emlékezeti folyamatok kapcsolatának kutatását a modern pszicholingvisztika kezdetétől, azaz a hatvanas évektől kezdve egy két-összetevőjű elképzelés uralja. Ez a mára klasszikussá vált elképzelés Victor Yngve (1970, 1973) valamint Noam Chomsky és George Miller (1963, Miller és Chomsky 1963/1980) dolgozataiban fogalmazódott meg. Eszerint a nyelv két tekintetben is kapcsolatban van az emlékezeti rendszerrel: (A) a nyelv használata támaszkodik a háttértárban lévő szabályokra, (B) (emlékezeti) elkötelezettségeket tárol az éppen bejövő anyagból.

Pszichológiailag ez a két elv a kétféle emlékezeti tárolási rendszerről kialakult korabeli koncepciónak feleltethető meg. Az (A) elv a hosszútávú, a (B) elv a rövidtávú emlékezet használatát mutatja a nyelvfeldolgozásban, legyen szó akár megértésről, akár produkcióról. Ugyanakkor ezek az elvek a komputációs gondolkodás (a számítógépes modellezés) ihlető szerepét is mutatják az emberi nyelvfeldolgozás modelljeiben. Ma már világosan látjuk, hogy az (A) elv a Neumann számítógép szerkezetének lelkes kiterjesztése a nyelvfeldolgozásra. A Neumann-elv szerint minden számítási architektúra lényeges mozzanata, hogy a programokat is adatokként tárolja ugyanabban a memóriában. A nyelvben is ez történne a programoknak megfelelően szabályokkal. A nyelvtani szabályok, amelyek szerkezetet rendelnek a mondathoz, a hosszútávú emlékezetben rendelkezésre álló eljárások. (Erre az értelmezésre lásd Newell 1989 összefoglalását.)

¹ A „Fordítástudomány 2001” című konferencián elhangzott előadás írott változata (Budapest, 2001. március 22.). Az ismertetett kutatásokat az OTKA T029514 számon támogatta (témavezető Pléh Csaba). Köszönet illeti Racsmány Mihályt és Polonyi Tündét a dolgozattal kapcsolatos értékes tanácsaikért.

A (B) elv viszont azt képviseli, hogy magához a szerkezeti, nyelvtani elemzéshez, az (A) elv használatához is szükségünk van egy átmeneti, gyorsan halványuló emlékezeti rendszerre. Ahhoz például, hogy a szabályokat használatra előhívjuk egy háttértárból és alkalmazzuk őket, egy ideig egyszerre kell aktívnak lenniük a mondat elemeinek. Yngve (1970, 1973) nevezetes mélységhipotézise rámutatott arra, hogy egy mondat produkciója során is emlékeznünk kell a már meghozott szerkezeti döntésekre, ezek elkötelezettségekként jelennek meg. Az *egy* névelő kimondása például elkötelezettséget tartalmaz arra nézve, hogy a főnévi szintagmát be kell fejezzük. A megértés felől nézve, az (1) példában szereplő mondat azért lenne nehezebben érthető, mint (2) példa, mert az (1)-ben a mondatkezdő névelő által megnyitott főnévi szintagma egésze csak a *legyek* elhangzásával zárul. Egészen eddig kényszerítve vagyunk annak az elkötelezettségnek a tárolására, hogy itt befejezésre vár egy főnévi csoport. Ezzel szemben a (2)-ben a főnévi csoport lezárásához csak három szónyi terjedelmet kell várnunk. Ezért aztán könnyebb is a mondat.

- (1) A sufniban zümmögő mindenki által utált legyek megdöglöttek.
- (2) Megdöglöttek a sufniban zümmögő legyek, akiket mindenki utál.

Vagyis az aktív emlékezeti rendszer szerepet játszik a nyelvi feldolgozásban, s ez összefügg a mondattani szerkezettel. (A részleteket azóta is sok vita kíséri. A viták korabeli ismertetésére ld. Pléh 1974, mai áttekintésére pedig Pléh 1998.)

2. Háttér és bejövő anyag

A nyelvi anyagok mentális leképezésével (reprezentációjával) kapcsolatos mai elméletek is megtartják ezt a kettősséget, mint a nyelvvel kapcsolatos háttértudás és az éppen bejövő anyag emlékezeti kezelésének kettősségét.

Maga a 'háttér' fogalom is két értelemben szerepel ezekben a megfontolásokban. Az első értelmezés a nyelvi rendszer világán belül marad. Chomsky (1995) minimalista nyelvészeti programjának pszicholingvisztikai értelmezését adja, mely szerint a nyelvi rendszer lényegében a nyelvtani és a lexikai rendszer kettősségére bontható le (Clahsen 1999). Ennek a kettősségnek egy tudásrendszerbeli s emlékezeti kettősség is megfelel: a szabályok világa az implicit tudásnak és implicit emlékezetnek, míg az elemek világa az explicit emlékezetnek felelne meg.

Ennek a felfogásnak elsősorban a 'hosszú távú' tárolási rendszer kétféle szerveződésére nézve vannak következményei. A szabályok tudása készségszerű, a szavaké explicit emlékszerű. Ugyanakkor a moduláris információfeldolgozási architektúra használata révén ez a koncepció sajátos nézetet képvisel a másik klasszikus témának, az emlékezet és a beérkező információ feldolgozásnak kapcsolatát illetően is. A feldolgozási folyamat alapvetően kétciklusú lenne. A nyelvre vonatkozó háttértudás a korai szakaszban érvényesülne, míg a világra vonatkozó háttértudások csak a második, lassabb ciklusban érvényesülnének. Ezt a

konceptiót szembeesíti az egyciklusú felfogással az 1. táblázat. A nyelvi ismeretet és a világismeretet szétválasztó felfogást nevezzük ma moduláris koncepciónak. Az ezzel szembeállítható interakciós vagy interaktív felfogás szerint viszont a különböző típusú tudások mind egyszerre érvényesülnek a megértés során.

1. táblázat

A moduláris és az interaktív felfogás elképzelései a feldolgozás menetéről

Moduláris rendszer	Interaktív rendszer
két feldolgozási ciklus	egyetlen feldolgozási ciklus
kezdetben csak a formai elemzés zajlik	minden információ egyidőben releváns
önmagába zárttság: korlátozott kontextus	áttetsző tudásrendszerek: korlátlan kontextus
a szemantikai hatások későbbiek	a szemantikai hatások koraiak
alulról-felfelé haladó feldolgozás	felülről-lefelé haladó feldolgozás

Az interaktív felfogás általános tézisei szerint a kontextusnak és a mentális rendszerben lévő háttértudásoknak mindent átható szerepük van a feldolgozásban. Minden egyszerre van jelen a megértés során, ennek megfelelően a megértés és a tárolás egyetlen folytonos rendszerbe illeszkednek. A háttértárolás és megértés közötti feldolgozás közötti kapcsolatrendszernek a kezelésére fogalmazódtak meg azok a hálózati tudásreprezentációs felfogások, amelyek a megértés kimenetét és az emlékezeti reprezentációt egyaránt szemantikai hálóként kezelik. Ennek legjellegzetesebb változata Walter Kintsch (1974) valamint Schank és Abelson (1977, Schank 1982) koncepciója, melyek a fogalmi hálók és az idői és szerepelvárásokat is tükröző forgatókönyvek fogalmával értelmezik a tudásreprezentációt. A háttértudás már magát a megértést is befolyásolja, s az emlékezeti reprezentációt is alakítja. Részben általános tudásokon alapul, mint (3) és (4) mutatja.

(3) A fiú kinyitotta az ablakot.

(4) A kilincs koszos volt.

(4)-ben *a kilincs* mint *az ajtó* szükségszerű vagy elvárt része jelenik meg, ami magát az integratív szövegértelmezést segítő háttérinformáció, ennek révén kapcsoljuk (3)-hoz, s értelmezzük összefüggőnek a szöveget.

(5) A pincér nem hozta az étlapot.

(6) A katona végül egy sört rendelt, s nem adott borraivalót.

(5) és (6) esetén viszont jóval specifikusabb információról van szó. A *rendelés* és a *borraivaló* szavak azáltal értelmesek és járulnak hozzá a koherenciához, mert aktiválják az *étterem* forgatókönyvet, amit viszont az egyik kulcsszereplő, a

pincér megjelenése hív elő (Schank és Abelson 1977, Schank 1982). Ebben a felfogásban tehát a szótári és enciklopédikus tudások között folytonosság van. A moduláris felfogások szerint viszont éles a határ.

3. A jelentés megőrzése – a forma felejtése

A nyelvi anyagból kibontakozott emlékezeti reprezentáció elemzésében a kutatás története a formai modellektől haladt a szemantikai modellek felé. Kezdetben a formai, szintaktikai, a mondatkeret jelentőségét hangsúlyozó felfogások domináltak, hogy azután kibontakozzon az az összkép, amely szerint a megértés következtében kibontakozó s tárolt információ a jelentésen alapul. Számos lassú olvasási helyzetet és utólagos mércét használó kutatás után (l. ezekről Pléh 1974) Johnson-Laird és Stevenson (1970) akusztikus bemutatásnál kiderítették, hogy már 50 másodperc elteltével is annyira elszakad a reprezentáció az eredetileg hallott anyagtól, hogy még (7) és (8) is összekeverhető az emlékezetben, pedig itt a mondattani keret, a nyelvtani szerepek és az ige is megváltoznak.

(7) The painter sold the painting to the businessman.

(8) The painting was bought by the businessman from the painter.

Nagyon erőteljes hatásról van itt szó, melyet újabb kísérleteink (Sinkovics Balázs és Pléh Csaba 2001) a magyarban is igazoltak. A kísérleti személyek a kiinduló mondat (9) különböző változatait (10a-e) hallották eltérő idejű késleltetések, azaz 0,2,4 és 8 közbeiktatott mondat után, s a feladatuk (váratlanul) az volt, hogy eldöntsék, hallották-e már a mondatot.

(9) *A lusta házaló eladta a porszívót az anyókének.*

(10a) A lusta házaló eladta a porszívót az anyókének. (Azonos)

(10b) A lusta házaló az *anyókének* adta el a porszívót. (Fókuszváltás)

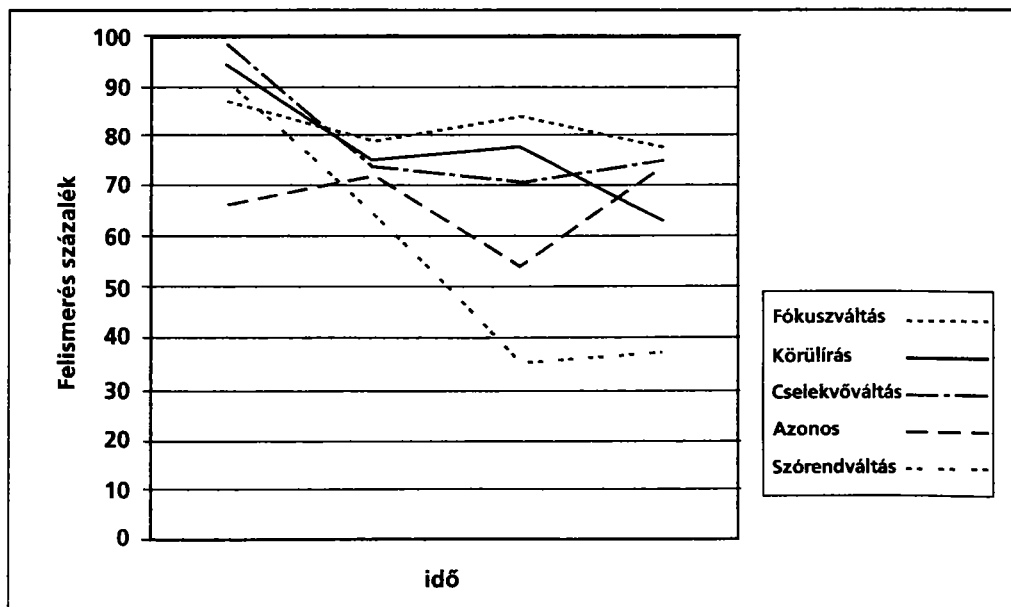
(10c) Eladta a lusta házaló a porszívót az anyókének. (Szórendváltás)

(10d) Eladta az anyóka a porszívót a lusta házalónak. (Cselekvőváltás)

(10e) Megvette az anyóka a porszívót a házalótól. (Körülírás)

Az 1. ábra mutatja az eredményeket a helyes felismerés százalékában. Az eredmények néhány általános és néhány magyar nyelvvel kapcsolatos jellegzetességet illusztrálnak: Általános jellegzetességek: (i) a cselekvőváltásra hosszú idő után is emlékszünk, (ii) a körülírások egyenértékűek az eredetivel. Magyar nyelvvel kapcsolatos jellegzetességek: (i) a semleges szórendi változások már két mondat után is ignorálódnak, (ii) a fókuszba emelési információ, ami jelentésváltoztató érvényű, még a leghosszabb vizsgált idő után is megőrződik. Az eredmények azt mutatják, hogy rövid idő (mintegy 20 másodperc) után már csupán a jelentést őrizzük meg.

1. ábra
Az idő hatása a helyes felismerés százalékára

Mindez azért érdekes a tolmácsok és fordítók számára, mert a fordítás során többnyire a jelentésből indulunk ki, ugyanakkor maradnak nyomok a formáról is. Az utóbbi idők részletes kutatásai a rövid távú nyelvi emlékezetéről igyekeznek feltárni ennek részleteit mind a megértés általános folyamatára, mind az egyéni különbségekre nézve.

4. A munkamemória modell és a nyelv

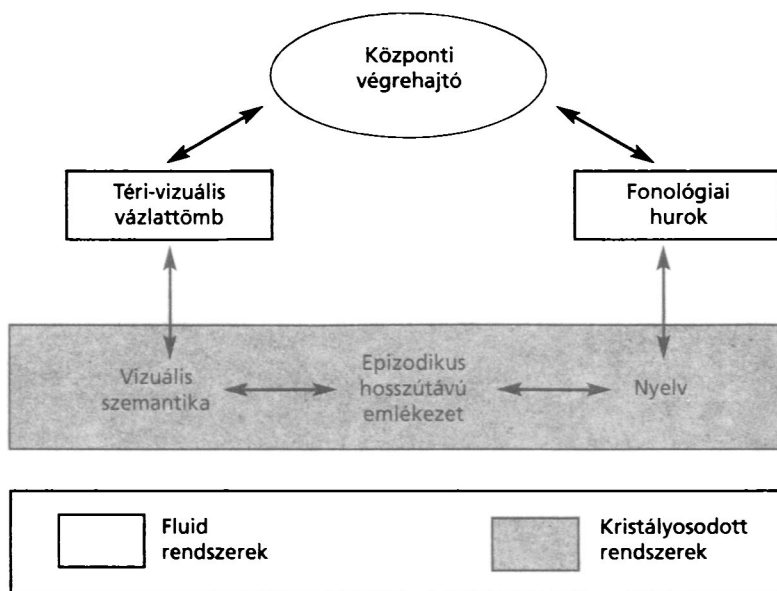
A hosszútávú emlékezeten túl a rövidtávú emlékezetnek szintén kiemelkedő szerepe van a nyelvi folyamatokban. A továbbiakban a rövidtávú emlékezet mai modelljéről, a munkamemória modellről lesz szó és ennek olyan nyelvi folyamatokban betöltött szerepéről, mint a megértés, kétnyelvűség, tolmácsolás, nyelv-váltás. Ennek a modellnek központi értelmező fogalma a munkamemória.

A munkamemória többkomponensű rendszer, mely képes rövid ideig tárolni és manipulálni az információt. A munkamemória két alrendszere a téri-vizuális vázlattömb, mely a vizuális és téri információk időleges tárolásáért felelős, valamint a fonológiai hurok, mely a fonológiai, beszédalapú információk időleges tárolásáért felelős (2. ábra). „Huroknak” nevezzük, mert úgy gondoljuk, hogy a hallott anyag rövid idejű belső ismételtetését biztosítja.

Ezek a komponensek mind viselkedéses, mind idegtudományi módszerekkel, mind a fejlődés szempontjából jól elkülöníthetőek (Baddeley 2001; Smith és Jonides 1998; Gathercole 1999). A központi végrehajtó (*central executive*)

funkciója az eredeti modellben a két periféria összehangolása, az erőforrások elosztása, valamint a kapcsolattartás a hosszútávú emlékezettel. Tulajdonképpen a két rövidtávú (puffer) rendszer a két alapvető érzéketi rendszernek felel meg, melyek biztosítják a gyorsan változó környezet változásainak (fluid rendszerek) állandó nyomonkövetését, és összevetését a háttérinformációval (kikristályosodott rendszerek). A „kikristályosodott rendszerek” felelnek meg tehát a fentebb háttértudásnak nevezett mozzanatoknak. A központi végrehajtó pedig többek között a cselekvési célokhoz igazítja a beérkező információt. Komplex verbális munkamemóriáról a fonológiai hurok és a végrehajtó funkciók egyidejű működésekor beszélünk. Ezek a komponensek segítenek minket olyan nehéz nyelvi feladatoknál, mint összetett mondatok feldolgozása, vagy összetett szövegek megértése, idegen nyelvű mondatok megértése, fordítása. Feltételezhető, hogy a nyelvváltás is végrehajtó funkcióként működik (a munkamemória modellről magyarul Racsmány 2000).

2. ábra
A munkamemória modell
(Baddeley 2000)

A rövidtávú emlékezet szerepe a megértésben és nyelvi folyamatokban, mint láttuk, a 60-as évek óta aktuális kutatási kérdés. Hiszen a hallott vagy olvasott mondat, szöveg megértésekor elengedhetetlen, hogy az anyag reprezentációjának építésekor „a fejünkben tartsuk” a mondat első felét vagy a szöveg néhány másodperccel korábbi részeit. Baddeley munkamemória modellje (Baddeley és Hitch 1974) éppen abban hozott újat, hogy a rövidtávú emlékezetet egy olyan aktív többkomponensű, dinamikus rendszernek képzelte el, melyben nemcsak tároljuk az információt, hanem aktívan műveleteket is végzünk vele. A nyelvi folyamatokban szerinte az épülő reprezentáció terepe a munkamemó-

ria, ahol a bejövő anyag függvényében állandóan módosítjuk, változtatjuk leképezéseinket a megértés során.

A verbális munkamemória feltérképezésére számos mérőeljárás köthető (2. táblázat). (Ezekről részletesen olvashatunk Gathercole és McCarthy (1994), Gathercole és Pickering (2000), magyarul pedig Németh és mtsai. (2001) munkáiban)

2. táblázat
A verbális munkamemória mérőeljárásai, példákkal
(Gathercole 1999 alapján)

(Az első három feladat a fonológiai hurokra vonatkozó mérőeljárás. A negyedik feladat komplex verbális munkamemóriára vonatkozó mérőeljárás)

Mérőeljárás	Mi a feladat?	Helyes válasz
Számterjedelem (digit span)	<i>Ugyanabban a sorrendben mondd vissza a következő számokat!</i>	
	6... 2... 9... 7... 4... 1... 8... 5... 3...	6... 2... 9... 7... 4... 1... 8... 5... 3...
Szóterjedelem (recall of words)	<i>Ugyanabban a sorrendben mondd vissza a következő szavakat!</i> alma...sapka...kutya nadrág...kuka...barack...papír	„alma...sapka...kutya” „nadrág...kuka...barack... papír”
Nem szó ismétlés (non-word repetition) (ld. 5. táblázat)	<i>Mondd vissza a következő szót!</i> tarembik intogszocolarásu	„tarembik” „intogszocolarásu”
Olvasásterjedelem (reading span) (ld. 3. táblázat)	<i>Mondd vissza a következő mondatok utolsó szavait!</i> Nyaranta, amikor késő este van, a nyitott ablakon át csak úgy tódul be a madárszó és a kellemes meleg. Szabó Kati nagyon szeret a közeli modern uszodába járni, mert egyik kedvenc időtöltése az úszás.	„úszás...meleg”

Számos vizsgálat komplex munkamemória tesztet használ. Ezek több összetevőt érintenek egyszerre, és így bizonyos élethelyzetekben is jól modellálnak. Az olvasási terjedelem próbában (ld. 3. táblázat) a fonológiai hurok mellett a központi végrehajtó is szerepet játszik. A kísérleti személy feladata, hogy hangosan olvasson fel mondatokat, majd idézze fel a mondatok utolsó szavát. Ezután egyre több mondatot kell olvasni és egyre több szót visszamondani. Ebben a helyzetben nem csak passzív tárolásról van tehát szó, hanem a beér-

kező információ aktív kezeléséről. A komplex munkamemória feladatokban jól szereplő személyek jobbak szöveg és mondatmegértésben is.

A nyelvi teljesítmények egyéni különbségeinek hátterében feltehetően az eltérő munkamemória kapacitás áll. A nagyobb munkamemória kapacitás jobb megértést és szövegintegrációt tesz lehetővé olyan feladatokban, ahol a feldolgozás utáni kérdésekkel vizsgálták a megértést (Daneman és Carpenter 1980). A 90-es években néhány szerzőnek sikerült kimutatnia, hogy nemcsak offline, hanem az online, azaz menet közbeni módszerekkel mért mondatmegértés is összefügg a munkamemória kapacitással (Just és Carpenter, 1992, 1996). Magyar kísérletekben is sikerült kimutatni, hogy a gyermekeknél a komplex verbális munkamemória kapacitás összefügg a menet közbeni mondatmegértéssel. Felnőtteknél abban az esetben igaz ez, ha nagyon nehéz mondatokat adunk ingeranyagként (Németh 2001). Az eredmények arra utalnak, hogy ahogy a nyelv egyre jobban készséggé válik (proceduralizálódik), egyre kisebb a szerepe a munkamemória rendszernek. A fenti helyzetekben azért jelentkezik a munkamemória hatás, mert ezek a helyzetek kapacitásigényesebbek, akárcsak a szinkrontolmácsolás vagy fordítás.

3. táblázat

Az olvasás terjedelmi teszt mondatainak néhány magyar nyelvű példája
(A mondatokat Racsmány Mihály és Németh Dezső készítette)

	Mondatok	Felidézendő szavak
2 szavas sorozat	1. Nyaranta, amikor késő este van, a nyitott ablakon át csak úgy tódul be a madárszó és a kellemes meleg. 2. Szabó Kati nagyon szeret a közeli modern uszodába járni, mert egyik kedvenc időtöltése az úszás.	meleg, úszás
3 szavas sorozat	1. Vilmos macskánk minden nap egy óraker meg jelenik a kapuban, mert jól tudja mikor van az ebéd. 2. Szulejmán, a török fővezér megparancsolta, hogy azonnal derítsék ki, hol van a csodatevő gyémánt. 3. Amikor elmentem hozzá, nagyon hangosan ordibált az emberekkel, így egyből tudtam ki itt a főnök.	ebéd, gyémánt, főnök
4 szavas sorozat	1. Az utolsó öltés már réges-régen megvolt, de a varrónő még mindig nem mondta, hogy elkészült a ruha. 2. A kirándulás alkalmával hiába böngésztük a térképet, szerencsére Panni néni meglátta, hol van a tábla. 3. András elfelejtette behúzni a kéziféket, így a lejtőn legurult, és egy nagy fának ütközött a drága autó. 4. Tavasszal, amikor sokat esik az eső, és olvad a hó, mindig kiárad a ház mögött csörgedező patak.	ruha, tábla, autó, patak

A munkamemória tehát jelentős szerepet játszik a nyelvfeldolgozásban. A központi végrehajtó és a fonológiai hurok fontosabb tulajdonságait és funkcióit a 4. táblázat foglalja össze. Ezek a tulajdonságok és funkciók relevánsak mind a nyelvelsajátítás, mind a kétnyelvűség, mind pedig a tolmácsolás kutatásában is.

4. táblázat
A központi végrehajtó és a fonológiai hurok fontosabb tulajdonságai és funkciói

Központi végrehajtó	Fonológiai hurok
- műveleti komponens - kontroll - figyelemi monitorozás - gátlás - kapcsolat hosszútávú memóriával - nyelvváltás	- szóhosszúsági hatás - fonológiai hasonlóság - artikulációs elnyomás - tárolás - nyelvtanulás - szókincsbővülés

5. Nyelvelsajátítás, szókincsbővülés

A munkamemória kutatás újabb eredményei világítottak rá arra, hogy a verbális munkamemória nemcsak telefonszámok megjegyzésében és a mondatok megértésében játszik jelentős szerepet, hanem a nyelvelsajátításban és a második nyelv tanulásában is (Baddeley és mtsai. 1998, magyarul Racsmány 2000, Németh és mtsai. 2001).

Szoros kapcsolat mutatható ki a szótár vagy szókincs növekedése és a fonológiai hurok fejlődése között. Longitudinális vizsgálatok bizonyítják, hogy korábbi életkorban megfigyelt fonológiai hurok kapacitásbeli különbségek összefüggnek a későbbi szókincsnövekedéssel. A fonológiai hurok mérőeljárása a nem szó ismétlés teszt (5. táblázat), melynél egyre hosszabb értelmetlen szó azonnali visszamondása a feladat. A nem-szó ismétlési teszt korrelál legjobban a szókinccsel, még abban az esetben is, ha az elemzések folyamán parciális korrelációs statisztikai elemzéssel az értelmesség (IQ) hatását kiküszöböljük.

Számos bizonyíték van arra, hogy a fonológiai hurok jelentős szerepet játszik az új szavak tanulásában. Egy kísérletben gyermekeknek játékalatok nevét kellett megtanulniuk: ezek vagy újszerűek voltak (pl.: Hübedin, Cselika), vagy ismerősek (pl.: Misi, Attila). Az első esetben a nagy fonológiai kapacitású gyermekek jobban teljesítettek, mint a kis kapacitásúak, míg ismerős nevek esetén nem volt különbség a kis és a nagy kapacitású csoport között.

Egy másik kísérletben szó és nem-szó párok tanulásakor a nagy fonológiai hurok kapacitású gyermekek jobban teljesítettek, mint a kisebb kapacitású társaik, míg szó-szó tanulási helyzetben itt sem volt különbség a két csoport között. Kisgyermeknél az anyanyelvi szókincsben van nagy szerepe a kezdetekben értelmetlen szóalakok belső ismételtetését biztosító huroknak. Nagyobbaknál ugyanez a hatás az idegen nyelvben jelenik meg. Service (1992) longitudinális vizsgálatban mutatta ki, hogy nem-szó ismétlési teszttel és számterjedelem feladattal mért 9–10 éves kori fonológiai hurok kapacitása jó előrejelzője a két évvel később mért második nyelvi teljesítménynek. Egy másik vizsgálatban poliglott (legalább három nyelven beszélő) és nem poliglott személynek mérték meg az IQ-ját, téri-vizuális rövid-távú emlékezeti és verbális munkamemó-

ria feladatokban nyújtott teljesítményét. A két csoport között számterjedelem és nem-szó ismétlési tesztben volt különbség a többnyelvűek javára. A fenti eredmények arra utalnak, hogy a fonológiai hurok a nyelvelsajátítás, nyelvtanulás „motorja” (Baddeley és mtsai. 1998 alapján, Racsmány 2000). Az eredmények azért figyelemre méltóak, mert egy látszólag rövidtávú hatás (a rövidtávú emlékezet terjedelme) egy hosszútávú hatást (szókincsbővülés) eredményez.

5. táblázat.

A nem-szó ismétlési teszt néhány angol és magyar nyelvű példája

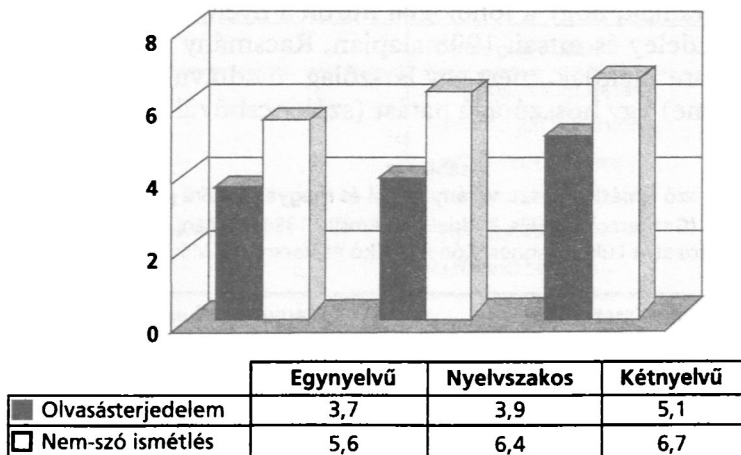
(Gathercole, Willis, Baddeley & Emslie 1994 alapján;

A magyar változatot Lukács Ágnes, Kónya Anikó és Racsmány Mihály készítette)

	Angol értelmetlen szavak	Magyar értelmetlen szavak
2 szótagú	ballop, rubid	gabam, ardul
3 szótagú	doppelate, glistering	tarembik, hűbedin
4 szótagú	woogalamic, fenneriser	tipebanér, limefűrék
5 szótagú	confrantually, defermication	hápamarogány, tesilbengecsék

Magyar kísérletekben, melyeket Polonyi Tündével közösen végeztünk, összehasonlítottuk egynyelvű, nyelvszakos és magyar-román kétnyelvű személyek eredményeit az olvasási terjedelem és nem-szó ismétlés teszt feladatain. Az olvasási terjedelem teszt a komplex verbális munkamemória kapacitásának olyan mérőeljárása, mely fokozottan terheli a központi végrehajtót. Ebben a helyzetben nem pusztán szavakat vagy számokat kell önmagukban felidézni, vagy értelmetlen szavakat azonnal visszamondani, hanem mondatok hangos felolvasása és megértése után kell felidézni a mondatok utolsó szavait. A nem-szó ismétlés teszt a fonológiai hurok (verbális munkamemória) terjedelmének tiszta mérőeljárása (5. táblázat). Az eredmények azt mutatják, hogy a kétnyelvűek, akik viszonylag korán kezdték a második nyelv tanulását, sokkal jobb teljesítményt mutatnak mindkét teszten, az egynyelvűekhez viszonyítva (3. ábra). A nyelvszakosok, akik később kezdték a második nyelvet tanulni, a nem-szó ismétlés tesztben a kétnyelvűekhez hasonlóan jó teljesítményt mutattak. A fonológiai hurok kapacitása szoros korrelációt mutat a nyelvtudással. Eltérés mutatkozott azonban az olvasási terjedelem feladatban a nyelvet jól tudó két csoport között. A kétnyelvűek jobb teljesítménye a sima nyelvszakosokhoz képest ebben a komplex munkamemóriát mérő feladatban arra enged következtetni, hogy a kétnyelvűek a központi végrehajtó vagy végrehajtó funkciók tekintetében jobbak, mint a nyelvet tudó, de azt később kezdő társaik.

3. ábra
Az olvasási terjedelem és a nem-szó teszt átlagai három csoportnál

6. A nyelvváltás mint végrehajtó funkció

A tolmácsok és kétnyelvűek képesek gyorsan és szándékosan váltani egyik ismert nyelvükről a másikra. Mi több, szinkrontolmácsoknál az idő egy jelentős részében fedi egymást az egyik nyelven való beszéd és a másik nyelven való feldolgozás (Gerver 1974). Fabbro (1999) erről még pontosabb adatokkal szolgál: az idő 40%-át teszi ki, amikor az előadó és tolmács egyszerre beszél, 20%-ot, amikor csak az előadó beszél, 30% amikor csak a tolmács beszél, és 10%-a az időnek, amikor egyik sem beszél.

Folyamatban lévő kutatássorozatunk egyik fő kérdése a következő: vajon a tolmácsolásban milyen szerepet játszik a munkaemlékezeti rendszer, vagy annak egyes komponensei?

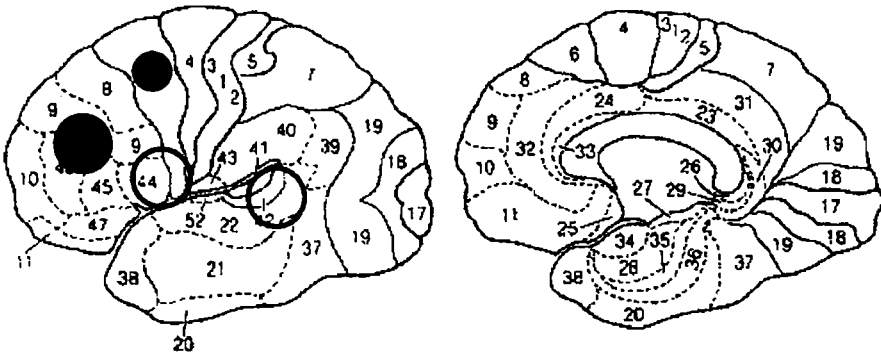
A nyelvváltás neuroanatómiai hátterének vizsgálata arra utal, hogy a munkaemlékezet szerepe igen jelentős. A kognitív idegtudomány módszereit használva arra a meglepő megállapításra juthatunk, hogy a nyelvváltás nem is az elsődleges nyelvi területekhez köthető (Brodmann 44, 22). Hernandez (2000) kép-megnevezési feladat közben térképezte fel angol/spanyol korai kétnyelvűek agyi aktivitását fMRI segítségével. A feladatban azon a nyelven kellett megnevezni a képet, amilyen nyelven a jelzőinger megjelent. A funkcionális képalkotó eljárás a bal dorzolaterális prefrontális lebeny (Brodmann 46, 9) megnövekedett aktivitását mutatta ki, mint a 4. ábrán a fekete pontok is jelzik.

Hasonló eredményekre jutott Rinne és mtsai. (2000) finn profi szinkrontolmácsok tolmácsolás közbeni agyi aktivitás mintázatát vizsgálva PET-tel. Mind finnról angolra (L1 → L2), mind angolról finre (L2 → L1) dorzolaterális frontális aktivitás volt kimutatható. Idegen nyelvre való fordításnál az aktivitás nagyobb volt, és megnövekedett aktivitás volt kimutatató a kisagy, illetve az inferior temporális lebeny (Brodmann 20/28) területein is (4. ábra). Mindez arra utal, hogy az idegrendszernek nehezebb megbirkóznia az idegen nyelv-

re történő fordítással, mint fordítva, jóllehet ezt a tolmács szubjektív tapasztalatai nem minden esetben mutatják.

A fenti eredmények azért jelentősek témánk szempontjából, mert a dorzolatéris frontális rész felelős nemcsak a nyelvi váltásért, hanem általános végrehajtó működésekért is (ld. Mangels 1997). A komplex munkamemória feladatok neuroanatómiai háttere is ez a terület (Smith & Jonides 1998).

4. ábra
Az agy oldal- és középnézetből
(a számok a Brodmann területeket jelzik)

Fekete pontok jelölik a nyelvváltáskor aktív területeket (Brodmann 46, 9, 6)
Az áttetsző körök a klasszikus nyelvi területeket jelzik (Broca és Wernicke)

A munkamemória modellre vetítve az idegtudományi eredményeket megalapozottnak látszik az a feltételezés, hogy a nyelvváltás és szinkrontolmácsolás a központi végrehajtóhoz kapcsolható funkció. Mint ilyen, mind a figyelmi kontrollal, mind gátló funkciókkal összekapcsolható (Racsmány 2001).

A mai munkamemória kutatásoknak két fontos implikációjuk van a fordítás-tolmácsolás kutatása számára: (1) Kezdő tolmácsok esetében feltehetően jelentősek a munkamemória egyéni eltérései. Kérdés, hogy ezek az eltérések csökkenthetők-e, azaz fejleszthető-e a bemeneti kapacitás, és ha igen, akkor hogyan? (2) A sajátos „fordítási helyzetekben”, a nyelvváltásokban a végrehajtó működéseknek van központi szerepe. Ez megfelel a tolmácsolás figyelmi váltásainak, a feladattartásnak és a gátlásnak.

Irodalom

- Baddeley, A. 2001. *Az emberi emlékezet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Baddeley, A. 2000. The episodic buffer: a new component of working memory? *Trends in Cognitive Sciences* Vol. 4, N. 11, Nov.
- Baddeley, A. & Hitch, G. J. 1974. Working Memory. In: Bower, G. (ed.): *Recent Advances in Learning and Motivation*. Vol. VIII., New York: Academic Press, 47–90.
- Baddeley, A., Gathercole, S. D., & Papagno, C. 1998. The phonological loop as a language learning device. *Psychological Review* 105. 158–173.

- Bartlett, F. C. 1985. *Az emlékezés*. Budapest: Gondolat. 9–30.
- Caplan, D. & Waters, G. S. 1999. Verbal working memory and sentence comprehension. *Behavioral and Brain Sciences* 22 (1). 77–126.
- Chan, M.-C., Chau, H. L. & Hoosain, R. 1983. Input/output switch in bilingual code switching. *Journal of Psycholinguistic Research* 12, 407–416.
- Chomsky, N. 1995. *The minimalist program*. Cambridge: MIT Press.
- Chomsky, N. & Miller, G. A. 1963. Introduction to the formal analysis of natural languages. In: Luce, R.D., Bush, R.R. & Galanter, E. (ed.) *Handbook of Mathematical Psychology*. Vol II, New York: Wiley, 269–322.
- Clahsen, H. 1999. Lexical entries and rules of language: A multidisciplinary study of German inflection. *Behavioral and Brain Sciences* 22 (6), 991–1060.
- Daneman, M. & Carpenter, P.A. 1980. Individual differences in working memory and reading. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 19. 450–466.
- Fabbro, F. 1999. *The Neurolinguistics of Bilingualism: An Introduction*. Psychology Press. Taylor & Francis.
- Gathercole, S. E. & McCarthy R. A. (eds.) 1994. *Memory Tests and Techniques*. Lawrence Erlbaum Associates, Hove, UK (A Special Issue of Memory).
- Gathercole, S.E., Willis, C.S., Baddeley, A.D., Emslie, H. 1994. The Children's Test of Nonword Repetition: A test of phonological working memory. In: *Memory tests and techniques* Vol 2(2): 103–127.
- Gathercole, S. E. 1999. Cognitive approaches to the development of short-term memory. *Trends in Cognitive Sciences* 3(11). 410–419.
- Gathercole, S. E., Pickering, S. J. 2000. Assessment of working memory in six- and seven-year-old children. *Journal-of-Educational-Psychology* Vol. 92(2): 377–390.
- Gerver, D. 1974. Simultaneous listening and speaking and retention of prose. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 26, 337–341.
- Hernandez, A. E., Martinez A., & Kohnert K. 2000. In search of the language switch: An fMRI study of picture naming in Spanish-English bilinguals. *Brain and Language* Jul, 73, 3421–31.
- Just, M. A. & Carpenter, P. A. 1992. A capacity theory of comprehension: Individual differences in working memory. *Psychological Review* 99(1). 122–149.
- Just, M. A. & Carpenter, P. A. 1996. The Capacity Theory of Comprehension: New Frontiers of Evidence and Arguments. *Psychological Review* 103(4). 773–780.
- Kintsch, W. 1974. *The representation of meaning in memory*. Hillsdale: Erlbaum.
- Mangels, J.A. 1997. Strategic processing and memory for temporal order in patients with frontal lobe lesions. *Neuropsychology* Apr 11:2, 207–21.
- Meuter, R. F. I. & Allport, A. 1999. Bilingual Language Switching in Naming: Asymmetrical Costs of Language Selection. *Journal of Memory and Language* 40, 25–40.
- Miller, G. A. 1962. Some psychological studies of grammar. *American Psychologist*, 17, 748–762. Magyarul: A nyelvtan pszichológiai vizsgálata. In: Pléh Cs. (szerk.) *Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához*. Budapest: Tankönyvkiadó. 1980.
- Miller, G.A. & Chomsky, N. 1963. Finitary models of language users. In Luce, R.D., Bush, R.R. & Galanter, E. (eds.) *Handbook of Mathematical Psychology*. Vol. II, New York: Wiley, 419–491 Magyarul: A nyelvhasználók véges modelljei. In: Pléh Cs. (szerk.) *Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1980, 57–110.

- Miller, G.A. & Isard, S. 1963. Some perceptual consequences of linguistic rules. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour* 2, 217–228.
- Miller, G.A. & Isard, S. 1964. Free recall of self-embedded English sentences. *Information and Control* 7, 293–303.
- Németh D. 2001. A munkamemória szerepe a mondatmegértésben. In: Lukács Á. & Pléh Cs. (szerk.) *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Németh D., Racsmány M., Kónya A. & Pléh Cs. 2001. A munkamemória mérőeljárásai és szerepük a neuropszichológiai diagnosztikában. In: Racsmány M. & Pléh Cs. (szerk.): *Az elme sérülései*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Magyar Pszichológiai Szemle Könyvtár IV. 403–416.
- Newell, A. 1989. *Unified theories of cognition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Pléh Cs. 1974. Mondat és emlékezet. I–II. *Magyar Pszichológiai Szemle* 31:24–35, 147–158.
- Pléh Cs. 1986. *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pléh Cs. 1984. A szövegemlékezeti kutatások pedagógiai relevanciája. *Neveléstudomány és Iskolakutatás* 3. N. 2. 5–38.
- Pléh Cs. 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest: Osiris.
- Pléh Cs. & Lukács Á. 2001. *A szabályok és a kettős disszociációs elv a nyelv agyi reprezentációjában*. Előadás 2001. április 17-én az MTA székházában.
- Racsmány M. 2000. A munkamemória szerepe a megismerésben. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 1 évf., 2. szám, 29–49.
- Racsmány M. & Szendi I. 2001. „Ne gondolj a fehér medvére” – Az emlékezeti gátlás neuropszichológiája. In: Racsmány M. & Pléh Cs. (szerk.): *Az elme sérülései*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Magyar Pszichológiai Szemle Könyvtár IV. 417–433.
- Rinne, J. O., Tommola J., Laine, M., Krause, B. J., Schmidt, D., Kaasinen, V., Teras, M., Sipila, H., & Sunnari, M. 2000. The translating brain: cerebral activation patterns during simultaneous interpreting. *Neuroscience Letters*, 294., 85–88.
- Ryle, G. 1999. *A szellem fogalma*. Budapest: Osiris
- Schank, R. 1982. *Dynamic memory*. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
- Schank, R. & Abelson, R. 1977. *Scripts, plans, goals, and understanding*. Hillsdale: Erlbaum.
- Service, E. 1992. Phonology, working memory, and foreign-language learning. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 45A. 21–50.
- Sinkovics B. & Pléh Cs. 2001. Word order effects in the memory representation of Hungarian sentences. *IVth International Conference on the Structure of Hungarian*, Budapest, Hungary.
- Smith, E. E. & Jonides, J. 1998. Neuroimaging analyses of human working memory. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, Vol. 95. 12061–12068.
- Thorn, A. S. C. & Gathercole, S. E. 1999. Language-specific Knowledge and Short-term Memory in Bilingual and Non-bilingual Children. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology* 52(A), 303–324.
- Yngve, V. 1970. A model and an hypothesis for language structure. *Proceedings of the American Philosophical Society* 104: 444–466.
- Yngve, V. 1973. A mélységhipotézis. In Szépe Gy. (szerk.) *A nyelvtudomány ma*. Budapest: Gondolat.

A memória szerepe a tolmácsolásban

G. Láng Zsuzsa

1. A memória működése

A memóriát többféleképpen próbálták leírni a pszichológusok, egyfelől a memória szerkezetét, kapacitását, másfelől az emlékezeti folyamatokat (feldolgozást, felidézést, felismerést) vizsgálva. A **többszöröstár elméletek** (*multiple storage*) szerint háromféle memóriatár létezik (Atkinson & Schiffrin 1968):

- (1) szenzorikus (érzékelő) tárok (pl. hallás, látás, tapintás), az érzékek szintjén, alig néhány másodpercig tárolja az ingert, és az elhalványul, ha nem történik feldolgozás,
- (2) rövidtávú tár (*short-term memory, STM*), korlátozott kapacitással bír,
- (3) hosszútávú tár (*long-term memory, LTM*), elvben korlátlan kapacitással bír.

E felfogás szerint az információ a ráirányuló figyelem hatására kerülhet át az érzékelő tárból a rövidtávú tárba, az itt feldolgozott információ egy része pedig gyakorlás révén kerülhet a hosszútávú tárba. A rövid távú memória kapacitását a számjegy memóriával (*digit recall*) szokták megadni, és a kísérletek bizonyossága szerint az ember átlagosan hét plusz/minusz két egység információt képes megtartani a rövidtávú memóriájában, függetlenül attól, hogy számokról, szavakról vagy „információtömbökről” (*chunks*) van szó (Miller 1956).

A többszöröstár modellt később túlságosan leegyszerűsítőnek tartották, mivel rájöttek, hogy a memóriatárak nem egységesek, és így alkotta meg Baddeley & Hitch (1974) a rövidtávú memória helyett a **munkamemória** (*working memory*) fogalmát. A munkamemória az alábbi három részből áll:

- (1) központi végrehajtó (*executive*), a tudatos kontrollt végzi, korlátozott kapacitással bír,
- (2) fonológiai hurok (*phonological loop*), beszédalapú információ tárolására szolgál,
- (3) vizuális-téri vázlatfüzet (*visual-spatial sketch-pad*), vizuális/téri információ tárolására szolgál.

Az első főként a tudatos figyelmet igénylő feladatoknál játszik szerepet, míg a másik kettő kiegészítő rendszer. A szinkrontolmácsolás szempontjából lényeges megemlíteni a fonológiai hurok terjedelmével kapcsolatban, hogy a kísérleti személyek **annyi szót tudtak közvetlenül egymás után felidézni,**

amennyit két másodperc alatt hangosan fel tudtak olvasni (Baddeley, Thomson & Buchanan 1975(b)). Ez egyben arra is mutat, hogy valóban összefüggés lehet a munkamemória kapacitása és a verbális fluencia (folyamatos beszédre való képesség) között. Baddeley későbbi vizsgálatai során tovább finomította a modellt, feltételezve, hogy a beszéd alapú információ nemcsak közvetlen hallás után kerülhet be a tárba, hanem a belső artikuláción keresztül is, sőt, a hosszútávú memória érintésével is (Baddeley 1986).

Az emlékezet jelenségeinek értelmezésére alkotta meg Craik & Lockhart (1972) a **feldolgozási szintek elméletét**, feltételezve, hogy a feldolgozásnak számos szintje van, a felszínestől a mély, szemantikai elemzésig, és arra a következtetésre jutottak, hogy minél mélyebb szinten történik a feldolgozás, annál maradandóbb emléknymot hoz létre. Craik & Tulving (1975) később felismerték, hogy a feldolgozás mélysége mellett annak részletezettsége és egyedisége is fontos. Ma már úgy gondolják, hogy a feldolgozás mélysége inkább a tanulás sebességére van hatással, nem a felejtés mértékére. Tulving (1982) feltételezi, **hogy a megjegyzendő elemet azon kontextus szerint kódoljuk a memóriában, amelyben megtanultuk azt**, tehát az emléknym egyesíti magában a célelemből és a kontextusból álló információt. Ahhoz, hogy elő tudjuk hívni, a jelző információnak illeszkednie kell a kontextus elemének nyomához a memóriában. Ez ráirányítja a figyelmet a pragmatikai és nyelvi kontextus szerepére a felidézés során. A jelenség ismerős a tolmácsok körében is: előfordul, hogy mikor elkezdenek egy mondatot, még nem tudják előhívni a megfelelő terminust, de mire a kontextus megteremtődik, a keresett szó vagy kifejezés szinte erőfeszítés nélkül a helyére kerül. Később Tulving tovább finomította ezt az elméletet, miszerint az előhívás sikere nagymértékben függ attól, hogy mekkora az átfedés az előhíváskor rendelkezésre álló információ és a memóriában tárolt információ között.

A jól ismert ingerek felismerésével kapcsolatban Mandler (1980) azt a megállapítást tette, hogy a **felismerési memória** két különböző mechanizmusból áll:

- (1) jól ismert ingerek esetében (amikor az elemek közötti szerveződés szintje magas), gyors döntés történik arról, hogy a személy képes felismerni az adott stimulust (*recognition*);
- (2) ha az ismertség szintje csak átlagos, és ennek alapján a személy nem tud dönteni, megkezdődik az azonosítás (*identification*), amely előhívási folyamatot tartalmaz, és időigényesebb.

Kísérletei során Mandler azt tapasztalta, hogy amikor a kísérleti személyeket arra kérték, hogy a véletlenszerűen összeállított szólista elemeit a felidézéskor sorolják előre megadott kategóriákba, annál sikeresebb volt a felidézés, minél több kategóriát adtak meg. Az információ feltehetőleg sokkal hatékonyabban szerveződött nagyobb számú kategória esetén a hosszú távú memóriában, és ez elősegítette az előhívást.

2. A memória szerepe a tolmácsolásban

A tolmácsolásra nézve a fenti megfigyelések két tanulságot kínálnak:

- (1) A felidézés sokkal nagyobb erőfeszítést kívánó feladat, mint a felismerés (mivel először létre kell hoznunk a lehetséges elemeket és aztán dönteni a helyességükről), ezért minél nagyobb mértékben hagyatkozhat a tolmács a felismerésre munkája során, annál kevesebb figyelmet és energiát kíván tőle e folyamat: ez az előhívás közvetlen, automatikus módja.
- (2) Minél kiterjedtebb és rendszerezettebb ismeretekkel rendelkezik a tolmács (asszociációkat teremt, összehasonlít, kategorizál, stb.), annál kisebb erőfeszítést kíván tőle a korábbi és új információ közötti kapcsolat megteremtése, és az új információ integrálása a meglévő tudásalapból előhívott ismeretekkel.

A fentiekből az alábbi, közhelynek tűnő, de rendkívül fontos tanulságok vonhatók le a tolmácsolás számára:

- (1) Minél több tolmácsolási helyzetet, tárgyalási tematikát, konferencia-forgatókönyvet, sémát, beszédekkel kapcsolatos konvenciót, logikai érvelési módot, nyelvi eszközt, formulát ismer (és használ rendszeresen) a tolmács, annál nagyobb mértékben hagyatkozhat a felismerésre az elhangzottak felidézése helyett, és annál hatékonyabban, gyorsabban és kevesebb erőfeszítéssel lesz képes a munkáját végezni.
- (2) Szükség van a rendelkezésére álló tudásanyag rendszeres mobilizálására, és különböző szempontok szerinti rendszerezésére, annak érdekében, hogy minél több kapcsolat teremtsődjön az információk között (erre ösztönöz pl. a képzésben jól ismert *brainstorming*, amely az új tolmácsolási feladatokat vezeti be, valamint az információ rugalmas kezelésére ösztönöz, készségfejlesztő gyakorlatok), továbbá fontos a meglévő tudásalap folyamatos, tudatos bővítése (*lifelong learning*).

Az emlékezeti folyamatokkal kapcsolatos kutatások további érdekes adalékokkal szolgálnak a memória működéséről, amelyek a tolmácsolás szempontjából is relevánsak. A **párhuzamosan elosztott feldolgozás** (Parallel Distributed Processing, PDP) modelljei szerint egy bizonyos dologra vonatkozó információt több, egymással összekapcsolt egységben tárolunk, amelyek külön-külön is hozzáférhetők, tehát akkor is képes a rendszer jól működni, ha nem kap elegendő információt, sőt, képes „**spontán generalizációra**”, azaz általánosítással olyan információra is „emlékszik”, ami így, konkrét formában el sem hangzott. E modellek lehetővé teszik **alapértelmezés** (*default*) hozzárendelését is, amikor a hiányzó információt a valószínűsíthető információval pótoljuk (McClelland et al. 1986).

Ez egybecseng mindazzal, amit a tárolt tudás szövegértésben játszott szerepéről tudunk, amikor is inferenciák levonásával értelmezzük a hallottakat, és kipótoljuk a hiányokat a bemeneti szövegben. Mint ismeretes, a tolmácsolandó

input jelentésének csak egy része van explicit módon kódolva a forrásnyelvi szövegben (és hogy mely részek, az kulturális és pragmatikai szempontból egyaránt meghatározott), tehát az értelmezés során a tolmácsnak kell kipótolnia a hiányokat, megteremtenie a sugallt összefüggéseket, levonnia következtetéseket – hogy aztán a célnyelvi hallgatóság számára, az ő elvárásai és meghatározottságaik figyelembevételével újrakódolja az üzenetet, amelynek az értelmezése a hallgatóság részéről szintén hasonlóan „aktív” feldolgozást kíván, az implicit és explicit információ függvényében (legfeljebb máshol kell kipótolni a hiányokat és más válik implicitté). Bár emlékezeti tesztek során bebizonyosodott, hogy a hallgatók többnyire helyesen vonnak le következtetéseket, mégis az esetek 58%-ában tévesen azt állították, hogy az általuk levont következtetések ténylegesen szerepeltek a szövegben (tehát a feldolgozást követően elmosódik a különbség az explicit információ és az inferencia között, Thorndyke 1976). Ha a szöveg elsődleges jelentése nem felel meg a kontextusnak, a hallgató/tolmács kénytelen tovább keresni, és így juthat el a sugallt jelentéshez (implikációhoz), iróniához, *understatement*hez, vagy hiperbolához.

A **dinamikus, korlátozott kapacitású modell** szerint a munkamemória a hagyományos felfogástól eltérően nem egy egység, hanem **azonos időben aktivált elemek összessége** (ami megfelel a konnekcionista elképzeléseknek is). Eszerint a kapacitás úgy fogható fel, mint a munkamemóriában rendelkezésre álló, maximális mértékű aktiváció, tárolás vagy feldolgozás céljából. Amíg tehát az elemek aktivációs szintje a küszöbérték felett van, addig a munkamemóriának részét képezik. A modell gazdaságos működést biztosít, amennyiben megnövekedett feldolgozási igények esetében lehetővé teszi a „részeredmények” törlését, és eleve a központi és legújabb elemeket, valamint a téma szempontjából legrelevánsabb általános ismereteket tartja aktivált formában. A gyakorlatosság nem a kapacitás bővülésének, hanem a jobb aktivációs döntéseknek az eredménye (jobb erőforrásmegosztás). A kontextus oly módon segítheti a feldolgozást, hogy a releváns fogalmakat, kapcsolatokat, sémákat már előre aktiválja. Ezáltal olyan mentális modell jön létre, mely képes rugalmasan igazodni ahhoz, hogy a szóbanforgó beszédesség lényeges vagy kevésbé lényeges (*adaptive memory* Setton 1999:97).

Baddeley (1990) munkamemóriával kapcsolatos felfogása szerint a memória terjedelmét két dolog határozza meg: a **fonológiai hurok** (*phonological loop*) terjedelme, és az **elemek artikulációs ideje**. A fonológiai hurok két alrendszer együttes működésére épül: a fonológiai tár, amely beszédalapú információt tárol (ami két másodperc után elhalványodik, ha nem kerül felfrissítésre), és az artikulációs kontrollra, amely a belső ismétlés (*subvocal rehearsal*) révén képes ezeknek a munkamemóriában tárolt nyomoknak a felfrissítésére. Mivel e kapacitás időben korlátozott, több rövid szót vagyunk képesek megjegyezni, mint hosszút: pl. a rövidtávú emlékezés vizsgálatára használt számmemóriakísérletek során bebizonyosodott, hogy pl. a kínaiak jobb számmemóriával rendelkeznek, mint a finnek (mivel a számok neve és így a szükséges artikulációs idő a finn esetében hosszabb).

A szövegfeldolgozás és emlékezés rugalmassága teszi lehetővé a rendkívül gazdaságos és hatékony működést – ugyanakkor tudni kell, hogy ez egy kisebb-

nagyobb ugrásokból összetevődő, „**inkrementális**” folyamat, de ebben a tévedések kockázata is bennfoglaltatik. Előfordulhat ugyanis, hogy a hallgató (adott esetben a tolmács) ismeretei, előfeltevései, elvárásai eltérnek a beszélőtől, más alapértelmezést ad, mást tart fontosnak kiemelni, vagy máshova teszi a hangsúlyokat és teljesen megváltozhat a mondanivaló, mégha minden részletet pontosan idézett is fel. Ez persze elsősorban szövegfeldolgozási probléma, de a téves általánosítások, alapértelmezések előfordulásának csökkentése mindenképpen fontos, és ez csak a beszélői szándék tudatos feltárásával lehetséges.

A központi kérdés számunkra, hogy a (konszekutív és szinkron) tolmácsolási feladat követelményeit figyelembe véve:

- (1) Hogyan működik és milyen a tolmács memóriája?
- (2) Hogyan mérhető a hatékonysága?
- (3) Fejleszthető-e, és ha igen, mi és hogyan?

Azaz, szükség van-e valamilyen különleges képességre a tolmácsolás megkezdéséhez, amit már az alkalmassági vizsgán követelményül kéne állítani, vagy tanulható, fejleszthető készségekről van szó?

Mivel sokáig úgy gondolták, hogy a memória hatékonyságának legfőbb mutatója a memória kapacitása, több kísérletet végeztek annak feltárására, hogy a tolmácsok jobb számjegy- vagy frázismemóriával rendelkeznek-e, mint a nem tolmácsok.

Padilla és munkatársainak megfigyelései szerint igen: a kísérletben résztvevő hivatásos tolmácsok eredménye az átlagos 7 egység helyett 8,65 volt (annak ellenére, hogy hangfelvételt használtak, ami egy egész ponttal is leronthatja a teljesítményt Padilla et al. 1994, 1995).

Hasonló eredményre jutott Darò és Fabbro is (1994), és ebből arra következtettek, hogy eleve azokból lesz tolmács, akik az átlagosnál jobb rövidtávú memóriával rendelkeznek, és ezért elbírják azt az akár 40% memóriavesztéget is, ami a fonológiai interferencia (*articulatory suppression*) miatt következhet be (a memorizáláshoz szükséges belső ismétlés és beszédprodukciónak egyidejűsége miatt). E kísérletek során viszont nem zárták ki annak a lehetőségét, hogy a nagyobb gyakorlat az információ kezelésében esetleg közrejátszhatott a jobb eredmény elérésében.

A genfi egyetemen, Moser-Mercer irányításával végzett kísérlet során viszont nem sikerült igazolniuk azt a hipotézist, hogy a tolmácsok eleve jobb munkamemóriával rendelkeznek, mint a nem tolmácsok (Rentsch & Starlander 1998). (A kísérlet során a tolmácsoknak és nem tolmácsoknak a hallott mondatokról el kell dönteniük, hihetőek-e, és memorizálniuk minden mondat utolsó szavát.) A kutatók végül arra a következtetésre jutnak, hogy a gyakorlott tolmácsok esetében a jobb eredményt nem a nagyobb kapacitás, hanem a folyamatok hatékonysága eredményezhette volna, ezek viszont a feladat jellege miatt nem érvényesülhettek: pl. nem volt kontextus és a mondatok egy része eleve nem volt plauzibilis, márpedig a memória működését éppen a korábbi ismeretekhez való gyors, automatizált hozzáférés, az információ kezelésének gyakorlott módja, szaktudás és témaismeret segítette volna leginkább. A to-

vábbi összehasonlító vizsgálatok során úgy tapasztalták, hogy fonológiai interferencia esetében már jelentős különbség mutatkozott a két csoport között, tehát nehezedő körülmények között a tolmácsok teljesítménye kevésbé romlik (a figyelemmegosztást pedig nyilvánvalóan olyan készségnek tekintették, ami kellő gyakorlással fejleszhető).

Bár kezdetben feltételezték, hogy a munkamemória terjedelmét elsősorban az artikulációs idő határozza meg, ma már inkább úgy gondolják, hogy a szavak hosszúságán és a fonológiai hurok időbeli meghatározottságán kívül más tényezők is fontos szerepet játszhatnak. Hulme és kollégái számos kísérletet végeztek, amelyek azt bizonyították, hogy a memória terjedelmét az is befolyásolja, milyen erősek a hosszútávú memóriában tárolt reprezentációk (Hulme et al. 1995).

Padilla et al. (1995) tolmácsok és különböző nem-tolmács csoportok szám-memóriáját (azaz rövidtávú memóriáját) vizsgálva megállapították, hogy interferenciamentes, „csendes” környezetben nem volt különbség a csoportok között a felidézés hatékonyságának tekintetében, míg **artikulációs elfojtáskor** (pl. egyidejű beszéd esetében) a tolmácsokat lényegesen kevésbé zavarta az interferencia.

Abból kiindulva, hogy a számmemória a kétnyelvű személyeknél nyelvenként eltér (attól függően melyik a domináns nyelv és melyik nyelven tanult meg az illető számolni), Chincotta és Underwood (1998) érdekes kísérletet végzett, melynek során kétnyelvű tolmácsok és nyelvszakos hallgatók számmemóriáját vizsgálták, anyanyelvükön (finn) és angol nyelven. Ennek során megállapították, hogy 1. normális körülmények között hasonló a két csoport memória-kapacitása; 2. mindkét csoportnak jobb a számmemóriája az anyanyelven mint a tanult idegen nyelven. Artikulációs elfojtás közben vizsgálva a két csoport teljesítményét azonban azt tapasztalták, hogy bár mindkét csoport esetében csökkent a felidézés hatékonysága, míg a nyelvszakos hallgatók esetében eltűnt a különbség az A és B nyelvi számmemória között, a tolmácsok esetében változatlanul nagyobb maradt a memória terjedelme anyanyelven, mint idegen nyelven. A kutatók feltételezése szerint erre két magyarázat lehet: 1. a tolmácsok különösen jó készségekkel rendelkeznek arra nézve, hogy belső artikuláció nélkül is képesek legyenek a lexikai információ kinyerésére a bejövő szövegből, és ennek következtében az artikulációs kontrollfolyamatok kifejezetten a célnyelvi kimenő szöveg szervezésére és ismétlésére irányulhatnak; 2. a tolmácsok nagyobb gyakorlattal rendelkeznek az egyidejű hallgatás és beszéd terén, és figyelmüket a bemeneti szövegre összpontosították, míg a kimenő szöveg részükről csak minimális nyomonkövetést (*monitoring*) igényelt.

A kutatások jelenlegi állása szerint tehát úgy tűnik, hogy

- (1) A tolmácsok nem rendelkeznek eleve nagyobb munkamemória-terjedelmel, mint a nem tolmácsok;
- (2) A figyelemmegosztás (pl. egyidejű beszéd és hallgatás között) olyan készség, ami megtanulható;
- (3) A munkamemória terjedelme nagyobb a domináns nyelven mint idegen nyelven, és ez az előny tolmácsoknál artikulációs elfojtás (pl. szinkron-

- tolmácsolás) esetében is fennmarad (mellesleg ez egy lehetséges magyarázat arra, miért dolgozik sok tolmács szívesebben az anyanyelvéről);
- (4) Az újabb hipotézisek szerint (pl. a mentális modellről szóló hipotézis, amely a verbális és nem-verbális inputot, a szituatív és a világról szóló ismereteket egyesíti a feldolgozás során), bár a munkamemória kapacitása véges, jelentős eltérések lehetnek abban, hogy mennyi forrásnyelvi inputot képes a rendszer egyszerre kezelni, és általában milyen hatékony a mentális reprezentációk megalkotásában, ami a tolmácsolási gyakorlatnak tulajdonítható.

Mindezek alapján az oktatásra nézve a következő konklúziókat vonhatjuk le:

- (1) Az alkalmassági vizsgán **nem szükséges** a rövidtávú memória kapacitásának mérése, hiszen rendes esetben nem tapasztalható eltérés a tolmácsok és nem tolmácsok memóriaterjedelme között, artikulációs elfojtásnál pedig a tolmácsok megtanulják a szükséges készségeket ahhoz, hogy ne romoljon jelentősen s teljesítményük;
- (2) A szövegfeldolgozás és -kezelés hatékonysága (amelynek az ún. memória-folyamatok is részét képezik), gyakorlással ugyancsak jelentősen **javítható** – tehát elsajátítható procedurális tudásról, **fejleszthető készségekről** van szó, amelyeknek feltétlen helye van a tolmácsolás képzésben.

3. Memóriagyakorlatok: mit érdemes gyakoroltatni, és mit nem?

A tolmácsolás képzésben a „memória” fogalmának tisztázatlansága miatt általában mindenki mást ért memóriagyakorlatokon: sok esetben a mnemotechnikával azonosítják, mások információkezelési stratégiákat tanítanak ezen a címen, vagy a jegyzetelés nélküli *gist recall*-gyakorlatokat hívják memóriagyakorlatnak. Ez a kavargás nem véletlen: valójában memória külön, leválasztva a szövegfeldolgozástól, nem létezik, ezért önmagában külön „memóriagyakorlatnak” sincsen értelme. Az előkészítő gyakorlatok azonban olyan ismereteket és készségeket is magukban foglalnak, amelyek a memória hatékonyabb működését segítik elő. E gyakorlatok bemutatják, mi jellemzi azt a szöveget, amit könnyen megjegyezhetőnek tartunk és miért:

- a **felépítés** szempontjából: ismerős szerkezeti sémák, forgatókönyvek, rituális elemek; „vizuális vázlatömb”; időbeli, térbeli, fontossági, logikai sorrend követése; beszédkonvenciók és érvelési minták;
- a **prezentáció** szempontjából: világos tagolás, a lényeges elemek kiemelése, markáns prozódiai jegyek;
- a **hallgató viszonya** szempontjából: a lényeges, jól ismert, fontos, érdekes, számunkra releváns, érzelmi hatást keltő információ.

Jól demonstrálható továbbá, hogy hogyan torzulhat az információ saját elvá-

rásaink és megalapozatlan következtetések miatt: (1) láncfordítás végzésével; (2) azonos szöveg alapján készült több informatív összefoglaló egybevetésével.

A szövegfeldolgozással kapcsolatos folyamatok készségi szintre emelését elősegítheti:

- jól szerkesztett beszédek gondolati vázának (*meaning structure*) elkészítése;
- a szöveg lényeges pontok, szerkezeti felépítés, kapcsolóelemek alapján történő rekonstruálása (*gist recall* gyakorlatok);
- a feldolgozott beszédek mintájára saját beszédek tartása; előkészített beszédek tartása vázlattal és anélkül.

E gyakorlatok kiegészülhetnek koncentrációjavító, „bemelegítő” gyakorlatokkal valamint az információ rugalmas kezelését célzó gyakorlatokkal:

(1) Koncentrációjavító, „bemelegítő” gyakorlatok:

- szóasszociációs játékok;
- vizualizációs játékok (sorozatok: pl. a piknikkosár megtöltése; mindenki elmondja, hol lenne legszívesebben, kit tisztel és miért; mit utál a legjobban – majd a teljes sorozat előhívása, személyekhez kötve);
- ok-okozati láncok felépítése és felidézése;
- címek, tisztségek kiosztása, felidézése.

(2) Az információ rugalmas kezelését célzó gyakorlatok:

- tömörítés (foglalja össze a hallottakat 5–3–1 mondatban);
- ismert tételekből álló hosszabb felsorolás kategóriák szerinti átrendezése (pl. *There have been substantial rises in the consumption of poultry, vegetables, eggs, fruit – poultry and eggs, fruit and vegetables*);
- „tömbösítés”: ismert tételekből álló felsorolás összevonása (pl. Magyarország, Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Portugália helyett: a közép-európai országok és Portugália);
- egy-egy álláspont kifejtése, hármas felsorolással;
- azonos fogalomhoz tartozó, egymással összefüggő 5–10 elem felidézése (pl. *The goals of AIIC: represent the profession of conference interpreter; ensure high professional standards; uphold professional ethics; safeguard the interests of members; promote best practice.*);
- adatok (max. 2–3 számjegy, afelett kerekíteni lehet) vagy intézménynevek kontextusban történő felidézése (pl. a konferenciaterem méretei, befogadóképessége; közismert adatok és információk, pl. „az EU 15 tagországában 11 hivatalos nyelv van, de összesen 45 nyelvet és különféle dialektust beszélnek”; értelmezett adatok: „... ami azt jelenti, hogy 125-ször érné körbe a Földet”, stb.).

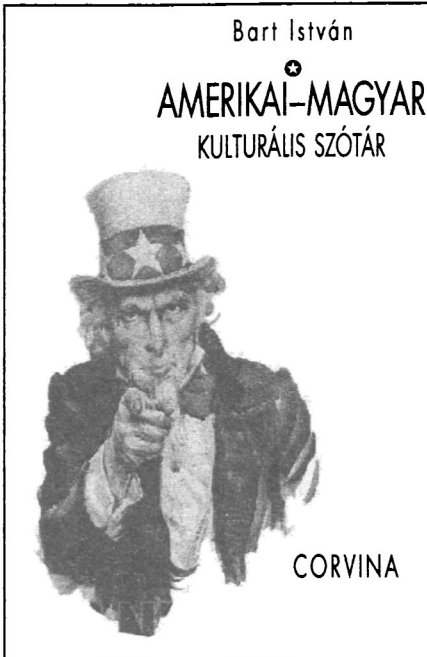
És végül, nem érdemes gyakoroltatni (1) mnemotechnikai trükköket: mivel ezek mesterséges kapcsolatokat teremtenek olyan elemek között, amelyek között nincs természetes összefüggés, ezért figyelmet vonnak el. Tolmácsoláskor a feldolgozás során a meglévő, belső összefüggések feltárása a cél; a feldolgo-

zást nem igénylő elemeket (számok, nevek, reáliák) pedig jegyezzük fel, és ne terheljük vele a memóriát; (2) kontextusból kiragadott, egymással összefüggésben nem álló, véletlenszerű sorozatok felidézését (alkalmazandó stratégiák: jegyzetelés, kategorizálás, összevonás).

Irodalom

- Atkinson, R.C. & Schiffrin, R.M. 1968. Human memory: a proposed system and its control processes. In: Spencer, K.V. & Spencer J.T. (eds).
- Baddeley, A.D. & Hitch, G. 1974. Imagery and visual working memory. In: Bower, G.H. (ed.)
- Baddeley, A.D., Thomson, N. & Buchanan, M. 1975. Word length and the structure of short-term memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour* 14. 575–589.
- Baddeley, A. D. 1986. *Working Memory*. Oxford: Oxford University Press.
- Baddeley, A.D. 1990. *Human Memory: Theory and Practice*. Boston: Allyn and Bacon.
- Bower, G.H. (ed.) 1974. *The psychology of learning and motivation*, Vol. 8. London: Academic Press.
- Chincotta, D. & Underwood, G. 1998. Bilingual digit span. *Interpreting* Vol. 3.N.1. 1–21.
- Craik, F.I.M. & Lockhart, R.S. 1972. Levels of Processing: A framework for memory research., *Journal of Verbal Learning and Behaviour* 11. 671–684.
- Craik, F.I.M. & Tulving, E. 1975. Depth of processing and the retention of words in episodic memory. *Journal of Experimental Psychology: General* 104. 268–294.
- Darò, V. & Fabbro, F. 1994. Non-linguistic factors influencing simultaneous interpretation. In: Lambert, S. & Moser-Mercer, B. (eds.) 249–273.
- Hulme, C. et al. 1995. The role of long-term memory mechanisms in memory span. *British Journal of Psychology* 86. 527–536.
- Lambert, S. & Moser-Mercer, B. (eds.) 1994. *Bridging the Gap*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins
- Mandler, G. 1980. Recognising: The judgement of previous occurrence. *Psychological Review*, 87. 252–271.
- McClelland, J.L., et al. (eds.) 1986. *Parallel Distributed Processing: Vol. 2, Psychological and biological models*. Cambridge, Mass: M.I.T. Press.
- Miller, G.A. 1956. The magical number seven, plus or minus two. *Psychological Review* 63. 81–97.
- Padilla, P. et al. 1994. Cognitive Processes of Memory in Interpretation. Poster presented at the *International Conference on Interpretation: What do We Know and How?* 25–27 August 1994. Turku.
- Padilla, P. et al. 1995. Cognitive processes of memory in simultaneous interpretation. In: J. Tommola (ed.) 61–72.
- Rentsch, D. C. & Starlander, M. 1998. *La memoire de travail*. Mémoire présenté a l'ETI.

- Setton, R. 1999. *Simultaneous Interpretation. A cognitive-pragmatic analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Thorndyke, P.W. 1976. The role of inferences in discourse comprehension. *The Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour* 15. 437–446.
- Tommola, J. (ed.) 1995. *Topics in Interpreting Research*. Turku: Painosalama OY.
- Tulving, E. 1982. Synergistic ecophory in recall and recognition. *Canadian Journal of Psychology* 36. 130–147.

Uncle Sam „Samu bácsi” a *U.S.* rövidítésből fejlődött groteszk jelképpé; hórihorgas, ősz kecskeszakállas férfi cylinderben és kék frakkban, esetleg csillagos-sávos mellényben; 1812-ben bukkant fel először újságok karikatúrájaként, de igazán híressé az I. világháborús sorozóplakát tette, melyen e szavakkal bök a szemlélőre: „*I want you for the U.S. Army!*”

Uncle Tom *Uncle Tom's Cabin, or Life Among the Lowly*; Harriet Beecher Stowe 1852-ben megjelent regénye, amely egy jólelkű, jámbor rabszolgáról szól, akit mindazonáltal halálra kínoz az ültetvény gonosz *overseerje*; ...

☉ Az amerikai élet és életforma jellegzetes szokásait és hagyományait, a mindennapi élet és az ünnepek rítusait gyűjti össze ez a szótár, továbbá bemutatja az ezekhez tartozó tárgyakat, vagyis az amerikai életforma kellékeit, mindazt, amit a külföldiek gyakran furcsának, sőt olykor éppenséggel érthetetlennek is találnak Észak-Amerikában.

☉ Olyan fogalmak, jelenségek és tárgyak (illetve nyelvi tükörképük), meg azok a (nyelvi) közhelyek vagy közkeletű hiedelmek, továbbá versikék, mesealakok, kiszólások, közismert idézetek stb. jelennek meg ebben a szokatlan szótárban, melyeket minden angol anyanyelvű természetesen ismer, ért és használ, míg a külföldiek szemében ezek a gazdag értelmű szavak sokszor csak talányos utalások. Holott voltaképpen éppen ezek összessége alkotja a mindennapi élet kultúráját, ezekből áll össze az amerikai életforma, és ezek rajzolják ki annak ’nyelvi térképét’. A hagyományos szótárak csak alig-alig rögzítik ezt a nyelvi kulturális anyagot, vagy ha mégis, épp a szavak mögöttes jelentésével nem képesek megbirkózni. Vagyis a szótárakból éppen azt nem tudni meg, ami a legfontosabb tudnivaló az illető szó által takart fogalomról, jelenségről stb., tehát az illető kultúrában elfoglalt helyét. Nem tudhatjuk meg, mi jut az eszébe róla az anyanyelvűnek, miféle tárgy, esemény stb. képződik meg előtte az illető szó hallatán. Ne keressen tehát a használó olyan szavakat ebben a szótárban, amelyek jelentése két nyelvű szótárakból is megismerhető. Nem két szót, nem is két nyelvet, hanem két kultúrát kívántunk összevetni.

A fordítók minősítése és a fordítói piac

Szabari Krisztina

1. Bevezetés

A fordítói piac szereplőinek száma rohamosan nő. Egyre több fordíttató (megbízó), egyre több fordítóiroda, illetve fordításszervező közvetítő és nem utolsósorban egyre több fordító jelenik meg a piacon. A következőkben azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogyan mérhető a fordító teljesítménye, milyen módjai vannak a fordítók minősítésének. Erre azért van szükség, mert a fordítói szakma a legtöbb országban nem „védett szakma”, tehát fordítási tevékenységet gyakorlatilag mindenki végezhet, aki erre képesnek érzi magát, és megbízást tud szerezni magának. Az országok egy része, így pl. Magyarország is jogszabályokkal szabályozza, ki végezhet fordítói tevékenységet, illetve azt fordítói igazolványhoz köti, az igazolványt azonban már sikeres szakmai anyaggal bővített felsőfokú nyelvvizsga megléte esetén is kiállítják, tehát valaki anélkül is megszerezheti a fordítói jogosultságot, hogy bizonyítaná, rendelkezik fordítói kompetenciával.

Óhatatlanul felvetődik a kérdés, el lehet-e érni, hogy csak „jó” fordítók tevékenykedjenek a fordítói pályán. A kérdést azonnal pontosítanunk is kell, hiszen minden szakmában vannak jó és rossz szakemberek, a jó szakember tevékenysége is lehet ingadozó, teljesítményének minősége számos objektív és szubjektív tényező függvényében változhat. A kérdést tehát helyesebb lenne úgy feltenni, el lehet-e érni, hogy csak szakemberek, csak professzionális fordítók nyújtsanak fordítói szolgáltatást ellenszolgáltatásért. Ebben az esetben is előfordulhat, hogy a fordítás nem felel meg a megrendelő elvárásainak, hibás megoldásokat tartalmaz, nyelvileg nem pontos stb., de „fordításnak” tekinthető, valamiféle professzionalitás jegyét mégiscsak magán viseli.

Illúzió lenne abban reménykedni, hogy eljön majd az idő, amikor az ügyvédekhez, orvosokhoz stb. hasonlóan csak olyanok végezhetnek fordítói tevékenységet, akik ezt tanulták, tehát erre feljogosító végzettséggel rendelkeznek, és mások a szakma védettsége miatt hozzá sem férhetnek a fordítói piachoz. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy az egyre nagyobb számú fordítói végzettséggel rendelkező fordító a fordítói piacon továbbra is együtt élni kényszerül a többékevésbé tehetséges, ilyen-olyan fordítói kompetenciával rendelkező autodidakta, műkedvelő vagy félhivatásos fordítókkal (Kautz 2000: 19).

A szakmai szövetségek, egyesületek azonban várhatóan mind jobban szorgalmazzák a fordítók minősítését, hiszen hírnevük és elismertségük múlhat azon, milyen fordítók alkotják a tagságot. Számukra fontos annak ellenőrzése, rendelkezik-e a fordító a fordítói szakma gyakorlásához szükséges minimális professzionalitással. Mielőtt megvizsgáljuk a fordítók minősítésének kérdéseit és esetleges változatait, tekintsük át, milyen piacon is kell helyt állniuk a fordítóknak.

2. A fordítói piac általános fejlődési tendenciái

A nemzetközi kapcsolatok bővülésével és az integráció előrehaladtával egyre nő és egyre sokrétűbbé válik a fordítói piac. Becslések szerint a világban évente mintegy 200 millió oldalt fordítanak (Schmitt 1998), az Európai Unió tagállamaiban ebből 100 millió oldalt, azokon belül Németországban pedig mintegy 30 millió oldalt. Az EU-Bizottság fordítószolgálatát évente mintegy 1 millió oldal fordítást ad megbízásba. A fordítási világpiacon az utóbbi tíz-húsz évben hatalmas változások mentek végbe, amelyek három kulcsszóval írhatók le: globalizáció, lokalizáció és fragmentáció. A globalizáció eredményeképpen az angol egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a nemzetközi kommunikációban, a világkereskedelem 35–40 százalékát az angol nyelvű országok bonyolítják, a tudományos publikációk 90,7 százaléka angol nyelven jelenik meg, a világ és az Európai Unió országaiban egyaránt az angol a leggyakrabban tanult idegen nyelv (az EU-ban a tanulók 60 százaléka tanulja első idegen nyelvként) (Stoll: 2000).

A lokalizációval jellemzett tendencia éppen ezzel ellentétes. Az emberi jogok érvényesítésének előtérbe kerülésével nagyobb jelentőséget kapnak a nyelvi jogok, így az anyanyelv használatához fűződő jog is. Az Európa Tanács éppen a regionális és kisebbségi nyelvek védelmének érdekében fogadta el „A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai charta”-ját, amelyhez egyre több tagállam csatlakozik. Az Európai Unióban a kulturális és nyelvi sokféleség értéket jelent, és megőrzését mind az EU-intézmények, mind pedig a tagállamok fontos feladatuknak tekintik. Az EU-ban jelenleg 11 a hivatalos nyelvek száma, a jogszabályok mind a 11 nyelven rendelkezésre állnak (Szabari 1996). Martin Forstner (1999: 85) szerint az európai uniós polgároknak joguk van az ún. transzlatorikus alapellátáshoz, ennek biztosítása az unió kötelessége (Pflicht zur translatorischen Grundversorgung).

Magyarországon is nő a fordítás mennyisége. Erről tanúskodik a fordításra kiírt közbeszerzési pályázatok növekvő száma, melyek mindegyike több tízezer oldal fordításáról szól. Ezt támasztja alá az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja által konferenciatolmácsok körében végzett felmérés is. A konferenciatolmácsok is egyre több fordítási megbízást említenek, noha az ő elsődleges tevékenységük nem a fordítás (Szabari 2000). Elsősorban az angolról és a németről fordított anyagok mennyiségében tapasztalható növekedés (Vandermeeren 1998). Németországi fordítóirodák arról számolnak be, hogy megbízásaikban az elmúlt években duplájára nőtt a magyarról fordítás aránya (Stoll 2000: 53).

A globalizációval és a lokalizációval egyaránt összefüggésben áll, hogy a fordítási piacon egyre jobban körvonalazódik két fordítási elv. Az egyik az ún. anyanyelv elve, a másik a célországelv (Stoll 2000). Az anyanyelv elvén azt értjük, hogy a fordításokat mindinkább a célnyelvet anyanyelvként beszélő fordítók készítik el, tehát egyre meghatározóbb az ún. A-nyelvre való fordítás. Az Európai Unióban ez a fordítási alapelv már általánosan elterjedt, Magyarországon még lényegesen nagyobb a B-nyelvre (a fordító első idegen nyelvére) történő fordítások aránya. Ezzel párhuzamosan azonban külföldön ugrássze-

rűen nő a magyarról való fordítások mennyisége. Ez azt jelenti, hogy külföldön mind több olyan professzionális fordító dolgozik, akinek egyik B- vagy C-nyelve a magyar.

A másik elv, a célországelv azt jelenti, hogy a fordítások mindinkább a célnyelvű felhasználók országában készülnek, ahol az anyanyelvű fordítók dolgoznak. Az elektronikus kommunikáció fejlődése lehetővé teszi számukra, hogy folyamatosan figyelemmel kísérjék a forrásnyelv fejlődését, a forrásnyelvi ország politikai, gazdasági és kulturális életét. Esetleges problémák, értési nehézségek esetén segítséget kérhetnek az ottani fordítóktól, akikkel szoros kapcsolatban vannak. A célországelv az Európai Unióban is érvényesülni fog, ugyanis az unió bővülésével egyre kevésbé lesz elvárható, hogy minden fordítást a brüsszeli vagy luxemburgi központ szervezzen meg ottani fordítókkal. Valószínűsíthető, hogy az uniós fordítószolgálatok a szervezési feladatokra összpontosítanak majd, és a fordítások egyre inkább a célnyelvi országokban készülnek.

A globalizáció és a lokalizáció mellett a harmadik jellemző tendencia a nemzetközi fordítási piacon a fragmentáció, melyen a transláció egyre nagyobb mérvű differenciálódását értjük. Az ún. „mindenevő fordítók” ideje lejárt, a fordítói szakma mind jobban specializálódik és részterületekre bomlik. Egészen más szakértelmet követel a fordítótól egy szoftver lokalizációja mint pl. egy gépkönyv lefordítása, noha mindkettő translációs tevékenység.

3. A fordítási folyamat változása

A fordítás mennyiségének növekedésével és a számítógép nyújtotta lehetőségeknek köszönhetően változik a fordítás folyamata is. Míg korábban a szerkesztői, leírói, fordítói, szaklektori, nyelvi lektori, tördelő szerkesztői és korrektori feladatok egyértelműen elkülönültek, ma már lényegesen elmosódottabb közöttük a határ, egyes fázisok összeolvadnak, vagy akár el is maradnak. A fordító is sok esetben számos feladatot kénytelen átvállalni az előbb említettek közül. A megnövekedett fordítási mennyiség és az egyre szorítóbb határidők miatt, valamint takarékosági okokból a megrendelők sokszor eltekintenek a forrásnyelvi szöveg szerkesztésétől, különösen, ha valójában csak a szöveg célnyelvi változatára van szükségük. Szerkesztetlen forrásnyelvi szöveg esetén a fordító kénytelen elvégezni – legalábbis gondolati szinten – a szerkesztői feladatokat is, ellenkező esetben nem tud a fordítási megbízásnak megfelelő fordítást készíteni.

A fordítások ellenőrzésének leírására az utóbbi időben számos kifejezés honosodott meg. Beszélünk átnézett, ellenőrzött, lektorált és szakmailag lektorált fordításról (*reviewing, proofreading, editing*).

Az átnézés (*reviewing*) a fordítás általános ellenőrzését jelenti, az átnézést végző személy dönthet arról, szükség van-e lektorálásra, megfelel-e a fordítás az előre meghatározott célnak, teljesíti-e a megbízásban megadott feltételeket.

A következő ellenőrzési forma, a *proofreading* a számítógépes szövegszerkesztés általánossá válásával jelent meg, és a legproblematikusabb fogalom, mert tévesen sokan a lektorálás fogalmával teszik egyenlővé. A *proofreading* a

lektor tevékenységének csak egy részét fogja át. Az ellenőrzést végző személy ennek során valóban összehasonlítja a forrás- és a célnyelvi szöveget, ellenőrzi a szöveg teljességét, az alcímeket, alpontokat, a bekezdések helyességét, a helyesírást, a központosítást, a számokat, mértékegységeket, szükség esetén a szövegszerkesztést (kiemelés, aláhúzás, dőlt betű, vastagítás), azonban nem „nyúl bele” a szövegbe, azon érdemi változtatásokat nem végez. A gyakorlatban sajnos többször előfordul, hogy az ilyen formában ellenőrzött fordítást egyben lektorált fordításnak is minősítik.

A lektorálás (*editing*) a célnyelvi szöveg szerkesztését jelenti. A lektor kijavítja az esetleges félrefordításokat, hibás megformálásokat, „feljavítja” a szöveget, megszabadítja a forrásnyelvi interferenciáktól, az esetleges „túlfordításoktól”, stílusát, regiszterét hozzáigazítja a szövegfajta célnyelvi jellemzőihez. A lektor számára a célnyelvi szöveg csupán „nyersanyag”, azt számos helyen megváltoztathatja, átírhatja. Munkája során előállhat olyan határhelyzet, amikor olyan sok változtatást hajt végre a célnyelvi szövegen, hogy tevékenysége sokkal inkább az „újrarendelés” fogalmának felel meg. Ebben az esetben a fordító olyan célnyelvi szöveget alkotott, amely nem fogadható el fordításnak, hiszen annak alapvető kritériuma éppen a lektorálhatóság.

4. A minősített, ill. képesített és az autodidakta fordítók aránya

A bevezetőben megállapítottuk, hogy a fordítást végző személyek között diplomás, képesített fordítók, szakmai vizsgával rendelkező fordítók és autodidakta fordítók egyaránt találhatóak, és ez bizonyos aránybeli változásoktól eltekintve minden bizonnyal a jövőben is így marad. Jellemzően szinte minden ország fordítói piacán hasonló a helyzet, különbségek csupán az egyes fordítói kategóriák közötti arányokban vannak.

Németországban pl. egy 1990-ben végzett felmérés tanúsága szerint a fordítók 47 százaléka diplomás fordító, tehát felsőfokú nappali tagozatos alapképzésben szerezte fordítói diplomáját, a fennmaradó 53 százalék szintén felsőfokú végzettséggel rendelkezik, és csupán 17 százalékuk nem végzett semmilyen fordítói tanfolyamot, illetve nem tett fordítói vizsgát (Schmitt 1990). Természetesen ezek az eredmények elsődlegesen a nagy nyelvek fordítóira vonatkoznak. Valószínűsíthető, hogy a kis nyelvek, így a magyar esetében Németországban is inkább a képesítés nélküli fordítók a jellemzők, annál is inkább mert egyedül Berlinben a Humboldt Egyetemen folyik (még két évig) magyar fordítóképzés a Hungarológiai Intézet keretében. Valószínűsíthető, hogy az angol, francia, spanyol stb. fordítók szinte mindegyike rendelkezik fordítói végzettséggel.

Az Egyesült Államokban ezzel szemben a fordítók meghatározó többségének nincs fordítói végzettsége, a kis nyelvek esetében bizonyosan nem. Az Amerikai Fordítók Szövetsége (ATA) azonban kidolgozott egy ún. akkreditációs programot, amelynek feladata a fordítók minősítése. Az akkreditált fordítóért az ATA vállalja a felelősséget, elismeri professzionális szakembernek (Szabari 1999). A közeljövőben várható az akkreditációs folyamat minősítéssé való át-

keresztelése, mivel az akkreditáció jellemzően nem egyének, hanem intézmények és szervezetek minősítését jelenti, a fordítói akkreditációnál pedig egyértelműen egyének minősítéséről van szó.

Magyarországon a kép vegyes. Az utóbbi évtizedekben a több egyetemen és főiskolán bevezetett ágazati szakfordító-képzésnek és a különböző posztgraduális kurzusoknak köszönhetően folyamatosan nőtt a képesített fordítók aránya, azonban a piacon még mindig azok a fordítók vannak többségben, akik semmiféle fordítói képesítéssel nem rendelkeznek, fordítani nem tanultak és fordítói ismereteiket kizárólag gyakorlat közben szerezték. A gyakorló fordítók egy része a fordítói igazolvány megszerzése előtt tett szakfordítói vizsgát, nagyobb részük még ezzel sem rendelkezik, szakfordítói igazolványát, ha van, szakmai nyelvvizsga vagy a több éves fordítói tevékenység referenciákkal történő igazolása alapján állították ki.

Természetesen a minősítő intézménytől és a minősítés követelményeitől függően többféle fordítói státusz is elképzelhető, pl. az ausztrál mintát követően nyelvi kíségető (*language aide*), félhivatásos fordító (*paraprofessional translator*), fordító (*translator*) és felsőfokú fordító (*advanced translator*). (Horváth-Szabari-Volford 2000: 98). Németországban is többféle fordító végzettség létezik, így a vizsgázott fordító (*staatlich geprüfter Übersetzer*, nem felsőoktatási intézmény, pl. szakiskola, ipari- és gazdasági kamara stb. által szervezett állami-lag elismert vizsga), felsőoktatásban vizsgázott fordító (*akademisch geprüfter Übersetzer*), *Diplom-Übersetzer* (főiskolai diplomás fordító), *Diplom-Übersetzer univ.* (egyetemi diplomás fordító). Az utóbbi két képesítés nem szerezhető meg egyszerű vizsgával, hanem szorosan kapcsolódik a megfelelő főiskolai, ill. egyetemi tanulmányok elvégzéséhez. A jelenleg érvényes magyarországi szabályozás tanulmányok végzése nélkül is lehetővé teszi a szakfordító, valamint a szakfordító-lektor képesítés megszerzését társadalomtudományi, természet-tudományi, műszaki és gazdasági szakirányokban (7/1986 (VI. 26.) sz. MM rendelet). Gyakorlatilag a felsőoktatási intézmények által biztosított különböző fordítói programok (ágazati képzés, szakirányú továbbképzés stb.) elvégzése után kapott képesítő bizonyítványra ugyanaz a szakfordítói igazolvány jár, mint az egyszeri szakfordítói vizsga alapján kiállított képesítő bizonyítványra.

Nehezíti a helyzetet, hogy a fordítói piac felhasználói, fogyasztói oldala még nem ismeri annyira a fordítói szakmát, hogy képes lenne a végzettségek és képesítő bizonyítványok alapján differenciálni a fordítók között, mérlegelve azt, milyen végzettségű fordító milyen szakterületen milyen szintű ill. minőségű fordítást tud biztosítani számára, hiszen sokszor már a csupán középfokú nyelvvizsgával, de semmilyen fordítói gyakorlattal és képesítéssel nem rendelkező munkatárstól is elvárja, hogy „jó” fordítást készítsen. Kicsit úgy van ez a fordítói szakmával, mintha az „egészségügyi dolgozók” között a közvélemény nem tudna különbséget tenni a műtős, az ápolónő, a segédorvos, a szakorvos, a főorvos stb. között, és minden problémájával az injekció beadásától kezdve a szív-műtéig az első, legkönnyebben elérhető „egészségügyi dolgozó”-hoz fordulna megoldásért, függetlenül attól, hogy az ápolónő vagy professzor. A fordítás „szakmásodása” és a szakma különböző végzettségi szintek szerinti további differenciálódása hosszú folyamat mind a képző és vizsgáztató intézmények-

ben, mind pedig a közvéleményben. Úgy tűnik, a kristályodási, ill. letisztulási folyamat már elindult, azonban még nem jutott tovább a probléma felismerésénél és a lehetőségek vizsgálatánál. A felhasználói oldal nevelése, tájékoztatása (*clients' education*) további fontos feladatot jelent a még csak formálódó fordítói szakma számára.

Még ha a realitások tudomásulvételével el is fogadjuk, hogy a fordítók között mindig lesznek autodidakták, akik nem tanulták a fordítást, jogos az elvárás, hogy az autodidakta fordítók minősítéskor, amennyiben ők pozitív minősítést követően ugyanazt a státuszt élvezhetik, mint a képesített, diplomás stb. fordítók, velük szemben is ugyanazokat a követelményeket támasszuk, mint a képesített fordítókkal szemben. A fordítók minősítésével kapcsolatban számos kérdés merül fel. A következőkben ezeket a kérdéseket vizsgáljuk meg, és mivel mindegyikük részletes elemzést igényel, e dolgozat keretei között csupán a problémafelvetésre és a továbbgondolásra ajánlott összefüggésekre tudjuk felhívni a figyelmet.

5. Ki végezheti a fordítók minősítését?

A kérdést két részre kell bontani. Elsődlegesen azt kell mérlegelni, mely intézmények jöhetnek szóba a fordítók minősítésének elvégzésére. A különböző országok gyakorlatát tekintve ezek lehetnek felsőoktatási intézmények (pl. Magyarország, ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központ), lehetnek fordítói szakmai szervezetek, szövetségek (pl. Egyesült Államok, ATA; Ausztrália NAATI), ipari és gazdasági kamarák (pl. Németországban, de az itt vizsgát tett fordító nem „diplomás fordító”, csupán „vizsgát tett fordító”), és természetesen elképzelhető és kívánatos is ezek valamilyen kapcsolattartása, ideális esetben szakmai együttműködése. Németországban több főállású fordítót alkalmazó felhasználó is minősíti a fordítókat, így pl. a külügyminisztérium nyelvi szolgálata, amely jól kidolgozott szempontrendszer alapján értékeli a jelentkezők által készített próbafordításokat, mielőtt dönt alkalmazásukról.

A kérdés második része már arra vonatkozik, kik legyenek személy szerint a minősítők, milyen bizottság döntsön a fordító minősítéséről az adott intézmény nevében. A szóba jöhető személyek a következők lehetnek: nagy gyakorlattal, hosszú szakmai tapasztalattal rendelkező minősített fordítók, gyakorlott nyelvi lektorok, szerkesztők, fordítást oktató tanárok, nyelvtanárok, vállalati fordítóosztályok vezetői, fordító irodák vezetői, esetleg gyakorlott felhasználók, akik folyamatosan fordítással dolgoznak, és jól ismerik a cél- és a forrásnyelvet. Az ideális megoldást természetesen a fent említett kör szoros együttműködése, folyamatos konzultációja biztosíthatja oly módon, hogy a minősítéskor egyszerre érvényesülhessen a tapasztalt fordító „hetedik érzéke”, a nyelvtanár tudatos, pontos nyelvhasználata, a fordítóiroda és a felhasználó érdeke, mégpedig mindig a megfelelő arányban, nem túlhangsúlyozva vagy elhanyagolva egyik szempontot sem. Mindenképpen fontos, hogy a minősítésben, a fordítói alkalmasságról való döntés meghozatalában gyakorló fordítók is részt vegyenek.

6. Milyen előfeltételekkel jelentkezhet a fordító minősítésre?

Fontos meghatározni a minősítetőség feltételeit is. A szakfordítóképesítés megszerzésének feltételeit szabályozó már említett magyarországi rendelet előírja, hogy szakfordító vizsgára csak az jelentkezhet, aki felsőfokú iskolai végzettséget tanúsító oklevéllel rendelkezik. Az ATA akkreditációs rendszere nem ír elő semmilyen végzettséget, fordítói vizsgára bárki jelentkezhet. Egyes németországi minősítő intézmények a vizsgára való jelentkezést középfokú végzettséghez és korhoz (általában betöltött 21. életév) kötik.

Megfontolandó lehet továbbá az ún. „előminősítés” bevezetése, ahogyan ez az ATA legutóbbi akkreditációs bizottsági ülésén felmerült. A jó fordító tudatos nyelvhasználó, jó szövegalkotó, aki saját szükségletein túlmenően, idegen szükségletre is képes használható szöveget alkotni. A fordító vizsgára való bocsátása előtt tehát érdemes lehet megvizsgálni a fordító nyelvtudását, tudatos nyelvhasználatát, szövegalkotó képességét egy speciálisan erre kialakított teszt segítségével. A teszt tartalmazhat nyelvhelyességi, helyesírási, szóválasztási kérdéseket, rákérdezhet az egyes szövegfajták ismertetőire. A tesztben pl. a következő típusú kérdések kaphatnak helyet:

- *Adjon meg tíz állandó szókapcsolatot / jellemző szövegkonvenciót / szak kifejezést, amelyek nagy valószínűséggel előfordulnak egy banki éves jelentésben/ gépkönyvben / használati utasításban / igazgatósági ülésről felvett jegyzőkönyvben / pohárköszöntőben stb.*
- *Javítsa ki a hibásan használt szót vagy szókapcsolatot: „A javítás során a már használhatatlan alkatrészeket nem feltétlenül kell gyári újakkal helyettesíteni. Megfelelnek a kiselejtezett gépek még jó állapotban lévő alkatrészei is.”*
- *Írja át a következő mondatot a nyelvhelyességi szempontok figyelembevételével: „A meghallgatásról jegyzőkönyvet kell készíteni, amelyben fel kell tüntetni a bíróság megnevezését.” vagy „Felmerül a kérdés, hogy a különösen védett tanú érdekében nem lenne-e szükséges a bíró és az ügyész védelméről is valamilyen módon gondoskodni, ugyanis személyükön keresztül a különösen védett tanú adott esetben elérhető.”*

Egy ilyen típusú teszt alkalmazása mellett a jelöltet csak akkor lehetne fordítói vizsgára bocsátani, ha a tesztet előzőleg sikeresen kitöltötte. A vizsgára bocsátás feltétele lehet továbbá a számítógépes szövegszerkesztői ismeretek igazolása is.

Mérlegelni kell azt is, milyen fordítói gyakorlat legyen feltétele a minősítő vizsgára való jelentkezésnek. Az ELTE Fordító- és Tolmacsképző Központjában minden vizsgaidőszakban jelentős azoknak a jelentkezőknek az aránya, akik még nem tekinthetők fordítóknak, nincs is fordítói tapasztalatuk, azonban életük úgy alakult, hogy nyelvtudásukat hasznosítandó a jövőben fordítóként kívánnak tevékenykedni. Hasonlóan fordítási tapasztalat nélkül jelentkezik fordítói vizsgára számos végzős nyelvtanár szakos hallgató is, akik a diploma mellett egy füst alatt fordítói képesítést is kívánnak szerezni. Emögött az a közvéleményben uralkodó felfogás áll, hogy a fordítás egyetlen szükséges és elegendő

feltétele a nyelvtudás. Ezek a vizsgák – elenyésző számú kivételtől eltekintve – mindig sikertelenül végződnek. Kívánatos lenne tehát a vizsgára való jelentkezés feltételei között valamiféle fordítói gyakorlatot is meghatározni, hiszen aki e nélkül jelentkezik minősítésre, fordítóként nem is minősíthető, ugyanis nem fordító.

7. Milyen fordítási irányokban történjen a minősítés?

A magyarországi gyakorlat azt ismeri el fordítónak, aki mindkét irányban, tehát oda-vissza képes fordítani. Ha egy fordító csak egy irányban, pl. idegen nyelvről magyarra vállal fordítást, az idegen nyelvre való fordítási megbízást azonban visszautasítja, a megbízó kételkedni kezd a magyarra fordítás minőségében is. Szakfordítói vizsga is csak két irányban tehető, aki az egyik irányban sikertelenül vizsgázik, nem kaphat képesítő bizonyítványt. A felsőoktatási intézmények gyakorlata is hasonló. Ahol fordítás oktatása valamilyen formában szerepel a kínálatban, azon mindig mindkét irányban történő fordítást kell érteni.

A nyugat-európai fordítóképző egyetemi kurzusok általában A-, B- és C-nyelv szerint szerveződnek, elsődlegesen a B- és C-nyelvről A-nyelvre történő fordítást állítják középpontba, az A-ról B-nyelvre való fordítás szintén kívánatos, de amennyiben nem sikeres, akkor a B-nyelv visszaminősül C-nyelvvé és a fordító eszerint kapja a diplomáját.

Az ATA akkreditációs gyakorlatában a fordítási irányok teljesen elkülönülnek, ha tehát valaki angol-magyar és magyar-angol fordítóként egyaránt minősítettetni kívánja magát, annak két egymástól független minősítő vizsgát kell tennie, és ez egyidejűleg nem is lehetséges.

A bevezetőben már említett „anyanyelvre fordítás elve” szerint szintén szükség van a fordítási irányok differenciált kezelésére. Elképzelhető ugyanis, hogy egy fordító, aki csak anyanyelvére fordít valamely idegen nyelvből, jobb fordítást készít, mint az, aki mindkét irányban képes ugyan fordítani, de csak középszerűen vagy gyenge minőségben. Az Európai Unió fordítószolgálatánál a fordítók csak anyanyelvükre fordítanak, lehetőség szerint két-három vagy akár négy nyelvből.

Itt ismételtelen különbséget kell tennünk az ún. nagy és kis nyelvek, valamint a nagy és kis fordítói piacok között. A nagy nyelvek nagy fordítói piacán, tehát pl. németről angolra vagy franciáról németre fordításnál könnyebb érvényesíteni az anyanyelv elvét, mint a magyarról angolra vagy a horvátról spanyolra fordításnál. Magyarországon szükség van olyan fordítókra, akik jól tudnak idegen nyelvre fordítani, mert bár – mint már említettük – külföldön is nő a magyarról anyanyelvükre fordítók száma, még nem érte el azt az arányt, hogy fedezni tudják a szükségleteket. Nem beszélve arról, hogy sokszor nem a célnyelvi országnak, hanem Magyarországnak áll elsődlegesen érdekében, hogy az adott szöveg elérhető legyen idegen nyelveken is, így a fordításról neki kell gondoskodnia, és ezt már csak költségmegtérülésekből is leginkább a magyar fordítói piacon fogja megtenni, ahol nem áll rendelkezésre elég anyanyelvi né-

met, angol, francia stb. fordító. A minősítésnél azonban nagyobb rugalmasságra lenne szükség, valamilyen formában kívánatos lenne az egyirányú, csak anyanyelvre fordítók minősíthetősége.

8. Milyen szakterületeken történjen a minősítés?

Mint már említettük, a jelenlegi magyar jogi szabályozás négy szakfordító területet határoz meg (társadalomtudományi, természettudományi, műszaki és gazdasági). A társadalomtudományi szakterület egyaránt magában foglalja a pedagógiai és a jogi szakterületet, a műszakinak egyaránt része a gépészet és az informatika, a természettudományi szakterülethez hozzátartoznak az orvosi szakszövegek is. A négy szakterület mindegyike rendkívül tág, a bevezetőben említett erősödő fragmentáció következtében valószínűleg további bontásra lesz szükség. Mivel azonban az egy adott szűk szakterületen jelentkező fordítási igény nem biztosíthat megfelelő megélhetést egy szabadfoglalkozású fordító számára, kénytelen lesz más rokon szakterületeken is próbálkozni. Így a minősítés nem szűkíthető tovább, nem állítható ki pl. szakfordítói képesítő bizonyítvány „állattan” vagy „atomfizika” szakterületen.

Az ELTE FTK szakfordító vizsgáztatási rendszerében ez sokszor jelent problémát, különösen olyan jelentkezők esetében, akik eddig egy adott szűk szakterületen dolgoztak alkalmazott fordítóként (pl. egy biztosító társaságnál fordítottak kárrendezési jegyzőkönyveket fordítói képesítés nélkül, nyelvvizsga alapján, és az adott szövegtípusba jól-rosszul bedolgozták magukat, ráadásul a felhasználói igények sem voltak túlságosan nagyok, mivel a jegyzőkönyvek belső használatra készültek, a nyelvhelyességi hibák felett a felhasználók elsiklottak), valamilyen oknál fogva azonban szabadúszó fordítóként kívánnak tovább dolgozni, és ezért jelentkeznek szakfordítói vizsgára társadalomtudományi szakterületen. Vizsgájuk nagy valószínűséggel sikertelen lesz, hiszen nem rendelkeznek általános társadalomtudományi „műveltséggel”, nem ismerik a leggyakrabban előforduló fordításra szánt szövegtípusokat, nem találkoztak a szakszókincssel, nem ismernek párhuzamos szövegeket, nem alakult ki semmilyen fordítói stratégiájuk arra vonatkozóan, hogyan lássanak neki egy ilyen szöveg fordításának.

Eldöntendő kérdés az is, a szaknyelviségnek, illetve a szakmai kommunikációnak milyen fokán kívánjuk minősíteni a fordítót. A legnehezebb fordítói feladat valószínűleg a szakon belüli kommunikáció biztosítása, tehát a szakember által szakembernek írt szakszöveg, pl. egy orvosi szakcikk fordítása. Ezek a szigorú értelemben vett szakfordítások mindig meghatározott, többnyire szűk célcsoport számára készülnek a fordítás célját (skoposát) is meghatározó megbízás alapján. Ez a megbízási szituáció a vizsga körülményei között azonban nehezen reprodukálható. A fordító nem végezhet előkészítő munkálatokat, nem tud semminek „utánajárni”.

Az ATA akkreditációs vizsgáján a vizsgázóknak öt szöveg (általános, jogi vagy gazdasági, műszaki ismeretterjesztő, tudományos, irodalmi) közül kell hármat lefordítaniuk szabad választás alapján. Egyik szöveg sem szigorúan sza-

kon belüli kommunikációt szolgál, a tudományos szöveg is inkább ismeretterjesztőnek minősül, bár szakmai terminológiát használ.

A minősítés céljait és a fordítói piac igényeit tekintve elegendőnek látszana a jelenlegi négy szakterület hatra történő kibővítése, a jogi és az informatikai szakterületek bevezetésével.

Fontos azonban szem előtt tartani, hogy a fordítói magatartás, a fordítói készségek és képességek meglétének megállapítására az ún. „általános” szövegek is alkalmasak. A gyakorlott javító, illetve lektor ebből is megbízható következtetéseket tud levonni arra vonatkozóan, milyen elemző- és döntésképeséggel rendelkezik a fordító, mennyire kreatív, milyen az ítélnépesége, van-e szövegalkotási stratégiája és képes-e olyan célnyelvi szöveget alkotni, amely megfelel a kohézió és koherencia kritériumainak és figyelembe veszi az intertextualitás követelményeit is.

9. Milyen körülmények, illetve külső feltételek mellett történhet a minősítés?

Az előbbieken már utaltunk arra, hogy a vizsgakörülmények lényegesen különböznek a valós fordítási helyzetektől. A fordítók többsége elszokott a kézzel írástól, a fiatalabb generáció számára ez sokszor alapvető nehézséget jelent, a kézzel írás nagyon lelassítja számukra a fordítási folyamatot.

Noha a minősítő vizsgákon szinte mindenütt engedélyezett a szótár használata, ez többnyire az általános kétnyelvű szótárakra korlátozódik, a vizsgára a fordító már csak gyakorlati okokból sem viheti magával teljes szótár- és lexikonkészletét. Nem nézhet utána semminek párhuzamos szövegekben (ha pl. a magyar lakáselőtakarékossági törvényről kell egy fordítást készítenie, nem nézhet utána a szókincsnek a német „Bausparkassengesetz”-ben).

Megfontolandó a mainzi egyetem (FASK, Germersheim) gyakorlata, ahol a fordító szakos hallgatók a vizsgafordítás során nem használhatnak szótárt. Az esetlegesen előforduló ismeretlennek tartott szavak és kifejezések célnyelvi megfelelőjét a szövegen feltüntetik számukra. A vizsgán így kénytelenek minden kreativitásukat igénybe venni, és nem követhetik azt az általában nem célravezető vizsgagyakorlatot, hogy a biztonság kedvéért még annak a szónak is utánanéznék a szótárban, amelyet nagyon jól ismernek.

Noha a fordítóknak általában sürgős megbízások alapján kell dolgozniuk, csak ritkán kerülnek olyan helyzetbe, hogy három óra alatt egy ültükben kelljen elkészíteniük egy fordítást. Ráadásul az életben a fordítások általában hosszabbak a vizsgán lefordítandó 1500–2000 n terjedelmű szövegnél, és a fordítók többsége, ahogy halad előre a szövegben és egyre jobban megérti annak mondanivalóját, visszatér a fordítás elejére, és javításokat végez azokon a részen, amelyet sokszor még csak „vaktában” fordított le. A vizsgán éppen ennek a résznek az alapján születik döntés fordítói alkalmasságáról.

A vizsgaszövegek összeállításánál és értékelésénél ezeket a tényezőket figyelembe kell venni, és ennek megfelelően kell módosítani a hibák súlyozását.

10. Milyen szöveg alapján történjen a minősítés?

A szövegválasztás kérdését a szakterületek taglalásánál már felvetettük. Kíváncsús, hogy a szöveget gyakorlott szakfordító, illetve lektor válassza, és maga is készítsen róla próbafordítást. Így eldönthető, reális elvárás-e, hogy a vizsgázók meghatározott idő alatt, nehezített körülmények között is jó minőségben el tudják készíteni a fordítást.

Az ELTE Fordító- és Tolmacsképző Központja a következő tanácsokat adja a vizsgaszövegeket választó oktatóknak:

- *Az általános szöveg lehetőség szerint nagyközönségnek szóló újság- vagy folyóiratcikk legyen.*
- *Kíváncsús a lefordítandó résznél hosszabb szöveget adni, hogy a fordító legálább valamelyest támaszkodhasson a kontextusra.*
- *A fordítandó szövegen fel kell tüntetni a legfontosabb bibliográfiai adatokat (szerző, cím, a megjelenés helye, ideje).*
- *Ha a szövegben ábra, táblázat van, legyen világos, hogy azt le kell fordítani vagy nem.*
- *A szakszöveg szakmai közönségnek szóló szakfolyóiratban, szakkönyvben megjelent cikk legyen, amelyet szakember ír szakembernek.*
- *Lehetőség szerint olyan szövegek szerepeljenek a vizsgán, amelyek valódi fordítói feladatot jelentenek (pl. idegen nyelvre való fordítás esetén magyar vonatkozású szövegek).*
- *Igyekezzünk friss, aktuális szöveget választani!*
- *A vizsgaszöveg mindig eredeti szöveg legyen, és ne fordítás!*

Az ATA akkreditációs bizottsága által a javítók számára 2000 májusában rendezett workshop részletesen foglalkozott a szövegválasztás szempontjaival és kritériumaival. A javítóknak (*graders*) a következő kérdésekre kellett választ adniuk (néhány válasz zárójelben olvasható):

- *Milyen forrásokat tart a legjobbnak szövegkeresés céljaira? (saját fordítói megbízásból részlet; szakkönyvek általános bevezető része; ismeretterjesztő művek; folyóiratok stb.)*
- *Milyen szempontokat tart szem előtt a szövegválasztásnál? (önmagában egyiséget alkotó szövegrész; fordítói kihívásokat tartalmazó szöveg; logikus felépítésű, megfelelően koherens szöveg; érdekes, tartalmas szöveg stb.)*
- *Mit igyekszik elkerülni a szövegválasztásnál? (fordított szövegek; szójátékok; belső használatra szóló szakzsargon; túlságosan kontextusfüggő szövegek; zavaros, kétértelmű megfogalmazások; nem anyanyelvű által írt szöveg stb.)*
- *Minek alapján dönt a szöveg nehézségi fokáról? (terminológia és mondat szerkezetek; konzultáció más javítókkal; próbafordítás készítése; fordítói kihívások, csapdák száma; a szöveg absztrakciós foka stb.)*
- *Milyen módosításokat végez a szövegen? (semmilyet, a szöveg legyen életszerű; kétértelmű megfogalmazások egyértelművé tétele; tulajdonnevek törlése vagy helyettesítése, ha szükséges; nem közérthető rövidítések feloldása stb.)*

Fontos elvárás továbbá, hogy az egyes nyelvi kombinációkban használt szövegek nehézségi foka összehasonlítható legyen, mert csak ezzel biztosítható az egységes követelményrendszer alkalmazása. Ehhez a különböző nyelvpárokban értékelő szakembereknek együtt kell működniük egymással.

11. Hogyan és milyen mérce alapján történik a minősítés? Hogyan biztosítható az objektív értékelés? Hogyan mérhető a fordítói professzionalitás?

A fordítások minőségével kapcsolatos kérdésekkel a DIN 2345 sz. fordítási megbízásokat szabályozó szabvány bemutatásával kapcsolatosan foglalkoztunk (Szabari 1999). A fordítók minősítésekor ideális esetben ugyanezeket a követelményeket kellene alkalmazni, erre azonban a speciális vizsgakörülményekre és az életszerű fordítói megbízás megteremtésének nehézségeire való tekintettel nem mindig van mód.

A minősítő fordítások értékelésekor is a fordítói végterméket értékeljük, az értékelők nagy része azonban a végleges döntés meghozatalakor mégis csak felteszi magának a kérdést: Adnék megbízást ennek a fordítónak? Megkérném, hogy segítsen ki néhány oldal lefordításával, ha kicsúszom a határidőből a saját megbízással? Ezekre a kérdésekre pedig csak úgy adható meg a válasz, ha a fordítói végtermék alapján a fordítót, a fordító stratégiáját, elemző és szintetizáló képességét, szövegalkotását és nyelvtudását is értékeljük. Ezért képviseli sok javító azt a véleményt, hogy a vizsgaszövegeket nem szabad „preparálni”, nem feltétlenül kell logikus felépítés és jól szerkesztett szöveget adni a minősítő vizsgán, ugyanis a fordítói „erények” sokkal jobban mérhetőek a nehezen érthető, szerkesztetlen szövegek fordításán. Itt ugyanis kiderül, mit tud „kihozni” a fordító a célnyelven a rossz nyersanyagból, és még ha nem is találta meg a jó megoldást, hiszen nem tudott konzultálni és külső segítséget igénybe venni, a fordítás alapján annyi mindenképpen megállapítható, hogy jó irányban indult el a probléma megoldásánál, és ura a fordítási helyzetnek.

A fordítói professzionalitás egyik fontos fokmérője a fordítás külső megjelelése, a szövegszerkesztői ismeretek megbízható alkalmazása. Nagy fordítási projektek esetében a fordítóiroda általában hármasszemponrendszer alapján végzi el a formai minőségellenőrzést. Vizsgálja a teljességet (nem történt-e kihagyás, lefordította-e a fordító a lábjegyzeteket, a fejléceket stb), a formatálást, a leadási határidő betartását, valamint hogy a fordító képes volt-e követni a különböző utasításokat. Feltehető a kérdés, vajon a professzionalitás hiányát mutatja-e, ha a minősítő vizsgán a fordító a szöveg elején jól láthatóan elhelyezett utasítást figyelmen kívül hagyva a vonalas papíron minden sorba ír (nem csak minden másodikba, ahogy az utasítás a javíthatóság érdekében szövelt). Véleményünk szerint ez is fordítási hiba, ezáltal is csökken a fordítás használhatósága, és ez is figyelmen kívül enged következtetni.

Természetesen a fordítók minősítésekor a fordítás tartalmi és nyelvi minőségellenőrzése esik súlyosabban a latba. Ennek keretében kell meghatározni és súlyozni a fordítási hibákat. Erre különböző módszerek és rendszerek haszná-

latosak, a magyarországi fordítóképzésben használatos javítási rendszereket Dróth Júlia vetette össze (Dróth 2000).

A különböző országok fordítói akkreditációs, ill. minősítő rendszerei szintén több megközelítést alkalmaznak. Ezek a rendszerek valamilyen minőségi skálán határozzák meg a fordítás helyét a hibák száma és súlya alapján, valamint rögzítik a skálán azt a pontot, amelyen túl a fordítás nem értékelhető, tehát a fordító nem kaphatja meg a minősítést. A hibák kategorizálására több rendszer létezik, az ATA akkreditációs rendszere a nagy és kis hiba (*major* és *minor error*) között tesz különbséget, hét kis hiba felel meg egy nagy hibának, és a kb. 275–300 szavas szövegnél két vagy több nagy hiba, valamint egy nagy hiba és hét kis hiba jelenti a skálán azt a pontot, ahonnan kezdve a fordító nem felel meg az akkreditációs követelményeknek. A szöveg értelmét megváltoztató értési és megformálási hibák mindenképpen nagy hibának minősülnek. A rendszer hátránya, hogy nagy hiba és nagy hiba között nem tesz különbséget, tehát nem súlyozza tovább a hibákat.

G. Vollmar (2001) fordítási projektek pragmatikus minőségbiztosításánál a fordításokat a kritikus, a durva és a kis hibák alapján minősíti. A szövegben kiemelten kezeli az ún. „érzékeny” és „exponált” szöveghelyeket, „érzékeny” szöveghelynek minősül pl. egy tiltás vagy figyelmeztetés valamely használati utasításban, „exponált” szöveghely a címlap, illetve a layout által kiemelt hely. Ha a durva hiba érzékeny helyen fordul elő, kritikus hibának minősítendő. Ha kisebb hiba fordul elő „exponált” helyen, az durva hibának számít (pl. helyesírási hiba a címben). Ez a rendszer azonban a fordítói minősítő vizsgákon nem érvényesíthető teljes mértékben, ugyanis a vizsgaszövegek esetében az „exponált szöveghely” nem jelenik meg.

Jelen értekezés nem kívánt többre vállalkozni a problémafelvetésnél és néhány gyakorlati megoldási lehetőség vázlatos bemutatásánál. A szakma képviselőinek, a fordítatóknak (pl. fordítóirodáknak), valamint a képzési intézményeknek együttes feladata olyan minősítési rendszer kidolgozása, amely megbízhatóan határozza meg az autodidakta fordítók teljesítményét és professzionalitásának fokát.

Irodalom

- Schmitt, P. A. 1998. Marktsituation der Übersetzer. In: Snell-Hornby M., Hönlig H., Kußmaul P., & Schmitt P.A. (Hrsg.) Handbuch Translation. Tübingen: Stauffenburg. 5–13.
- Stoll, Karl-Heinz. 2000. Zukunftsperspektiven der Translation. *Lebende Sprachen* 2/2000. 49–59.
- Forstner, M. 1999. Die Europäische Union als Problem der Translationsindustrie. In: Brezovsky, E-P., Suppan, A. & Vyslonzil, E. (Hrsg.) Multikulturalität und Multiethnizität in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Frankfurt/Main: Lang. 77–89.
- Vandermeeren, S. 1998. Fremdsprachen in europäischen Unternehmen. Untersuchungen zu Bestand und Bedarf im Geschäftsalltag mit Empfehlungen für Sprachenpolitik und Sprachunterricht. Waldsteinberg: Heidrun Popp Verlag.

- Szabari K. 2000. Körkép a konferenciatolmács szakmáról Magyarországon egy felmérés tükrében. In: *Fordítástudomány* II/1. 71–87.
- Szabari K. 1996. Az Európai Unió és a nyelvek. *Modern Nyelvoktatás*. II/3. 31–45.
- Kautz, U. 2000. Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens. München: Goethe Institut. Iuridicum Verlag.
- Schmitt, P. A. 1990. Die Berufspraxis der Übersetzer. Eine Umfrageanalyse. *Mitteilungsblatt für Dolmetscher und Übersetzer. Berichtssonderheft*.
- Szabari, K. 1999. Az ATA tevékenysége és a fordítók akkreditálása az USA-ban. *Fordítástudomány* I/2. 88–98.
- Horváth I. – Szabari K. – Volford K. (szerk.) 2000. Fordítás és tolmácsolás a világban. Oktatási segédanyag fordító- és tolmácsképző intézetek hallgatói számára. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ.
- Szabari K. 1999. A fordítás minősége a fordítástudomány és a felhasználók szemszögéből. *Fordítástudomány* I/1. 27–37.
- Dróth J. 2000. Evaluation of Translations from English into Hungarian in Translator Training. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból 1999–2000*. Gödöllő: SZIE. 18–34.
- Vollmar, G. 2001. Damit die Qualität nicht in der Übersetzungsflut untergeht: Ein Modell für eine pragmatische Qualitätssicherung bei Übersetzungsprojekten. *Lebende Sprachen* 1/2001. 2–6.

Fordítástudomány 2001
Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó
Budapest, 2001. március 22–23.

Sándor Claudia

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központja idén tavasszal immáron harmadszor volt házigazdája a „Fordítástudomány 2001” címmel megrendezett konferenciának. Ez a konferencia része „*A magyar fordítók és tolmácsok napja*” című rendezvénysorozatnak, amelyet az FTK hagyományosan közösen rendez az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Irodával (OFFI), valamint a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesületével (MFTE).

Klinghammer István, az ELTE rektora megnyitójában biztosította a megjelenteket arról, hogy a Fordító- és Tolmácsképző Központnak a költözés után is hasonló adottságokkal rendelkező helye lesz; az Amerikai úti épületben tett körsétája során saját szemével is megbizonyosodhatott arról, milyen kényelmetlenségeket vállal magára az Intézet, ha a kiválóan felszerelt termekből ideiglenesen máshová költözik.

Klaudy Kinga, az FTK vezetője bevezetőjében elmondta, hogy mivel az első nap témái: „*A memória szerepe a tolmácsolásban*” ill. „*Az EU-terminológia fordítása*” minden résztvevő számára nagyon érdekes gondolatokat és információkat ígérnek, az előadásokra, majd az azokat követő (egyébként igen élénk) vitára is – az előző évi szekciók helyett – plenáris ülések keretében kerül sor.

Az első nagy témáról „*Nyelvfeldolgozás és munkamlékezet*” címmel Pléh Csaba és a nála Ph.D. hallgató Németh Dezső Szegedről adott elő (ld. cikk). Tolmácsok számára bizonyára nem újdonság, hogy a hosszútávú (LTM) és a rövidtávú memória (STM) mellett a szinkrontolmácsolás során a munkamemóriának (*working memory*) is fontos szerep jut. Ez utóbbit megkülönböztetik az STM-en belül, mint néhány másodpercig információt tároló kapacitást, amelyben az folyamatosan cserélődik. Különböző kísérleteket végeztek a munkamemória kapacitásának felmérésére, melyek során számokat, értelmetlen vagy hosszú, akár 9 szótagos szavakat ill. egymás után elhangzó mondatok utolsó szavait kellett a tesztalanyoknak megjegyezniük, majd visszaadniuk. A tesztek a klasszikus 7 ± 2 egység megjegyezhetőségét erősítették meg. A munkamemória kapacitása következtetni enged a LTM-kapacitásra is, de talán ennél is érdekesebb, hogy a nyelvtanulás eredményességére is. Azok az emberek, akik értelmetlen szavakat is képesek akusztikusan megfejtetni és megismételni ill. hosszabb távon megjegyezni és felidézni, azaz akiknél a fonológiai hurok (*phonological loop*) révén gyors a nyelvfeldolgozás, azok könnyebben tanulnak idegen nyelvet. Hosszas ismételtetés után (*subvocal rehearsal*) az új információ rögzít-

hető a LTM-ben, de folyamatos ismétlés és lehívás nélkül akár már 6 óra után elveszhet.

Az eredményes, könnyed tolmácsolás kulcsa többek között tagadhatatlanul a felkészülés is, azaz a LTM explicit memóriájában tárolt tudásanyag felfrissítése. Az *episodic memory*ként is ismert memória tárolja az enciklopedikus, a tárgyi tudásunkat és a személyes élményeinket, tapasztalatainkat a világról. A procedurális memória a folyamatokat, módszereket „menti el”, amelyekkel bizonyos feladatokat elvégzünk. A szimultán tolmácsolás elsajátítása során gyakorlással az egyes műveletek (*comprehension = listen+analyze, speech production, monitoring*) párhuzamosan működtethetők, azaz automatizálódnak, ettől tűnik könnyednek a tapasztalt tolmács teljesítménye, hiszen kevesebb erőfeszítésébe kerül a munka. Mivel beszéd közben „természetellenesen” veszünk levegőt – az agyi oxigén-utánpótlás hiánya miatt –, 40 perc elteltével egyre nagyobb megerőltetés árán tudjuk saját gondolatainkat kifejezni. Szinkrontolmácsolás esetében ez az idő 30 perc, nem véletlen, hogy (jobb esetben) félóránként váltják egymást a kollégák a kabinban.

Az előadást követően 5 perces hozzászólásra jelentkezett Horváth Ildikó (ELTE, FTK) és Szabó Csilla (BDTF, Szombathely), akik közül az előbbi Daniel Gile erőfeszítés-modelljét (1995) (*effort models of interpreting*) mutatta be. Sajnos az idő rövidege miatt a Kahneman-féle figyelmi kapacitás-modell (*capacity model*) Gile által átdolgozott változatának pedagógiai vonatkozásairól már nem esett szó, pedig lényegében ennek az elméletnek a gyakorlatban való alkalmazhatósága az érdekes. Gile modelljével a hallgatók tolmácsolás során tapasztalt nehézségeit próbálta osztályozni és azok orvoslására stratégiákat ill. taktikákat javasolni. Feldolgozási kapacitás-modelljét (*processing capacity*) arra alapozza, hogy a tolmácsolás során bizonyos mentális operációk/műveletek elvégzéséhez nagy (néha a szükségeset meghaladó) feldolgozási kapacitás szükséges: a megértés (*comprehension*) és a beszédprodukciónak (*speech production*) mellett a rövidtávú memória terhelése is erőfeszítést igényel a tolmácsolótól. Amennyiben a rendelkezésre álló kapacitás nem elegendő az egyes műveletek elvégzéséhez, vagy egy adott időpontban a szükségesnél kevesebb kapacitás jut az egyik részfolyamatra, mert nagyobb erőfeszítést kíván egy másik, a tolmácsolási összteljesítmény romlik. Ha egy hallgató kezdetleges jegyzetelési technikája például a szükségesnél több energiát köt le, akkor már nem tud megfelelően figyelni magára a megértésre (*listen+analyze*), és a konsekutív tolmácsolás alkalmával sem tudja majd visszaadni a szöveget, pedig akkor már maga a tolmács tartja ellenőrzése alatt a rendelkezésére álló figyelmi kapacitást. Gile tanácsa az ilyen hallgatónak az, hogy igyekezzen a jegyzetelésre minél kevesebb energiátallokálni (azaz begyakorolni) és a megértésre koncentrálni. Szinkrontolmácsolás során a beszédprodukciónak kell olyan szintre fejleszteni, hogy az ne kössön le több energiát annál, hogy a hallgató megfelelő mennyiségű kapacitás birtokában a bejövő szövegre tudjon összpontosítani. Szabó Csilla nagyon röviden Ph.D.-dolgozatának témájáról számolt be és tanúbizonyosságát adta annak, hogy a tolmácsolás során alkalmazott kondenzálási stratégiákat (mint kutatási területét) előadásokra is kiválóan tudja alkalmazni.

A további hozzászólások fényt derítettek arra, hogy szinte minden tolmá-

csolást oktató tanárnak hasonlóak a tapasztalatai a kondenzálási technikák vonatkozásában: konsekutív tolmácsolás esetében a hallgatók A-B irányban eleinte hosszabb szöveget adnak vissza, mint az eredeti, anyanyelvükre tolmácsolva viszont képesek a 75%-os tömörítésre. A szinkrontolmácsolás a kezdőknek A-B irányban könnyebb, mert a hallgatók elmondása szerint a bejövő szöveget maradéktalanul megértik (lévén az anyanyelvükön előadva), és biztos repertoárból adják vissza az idegen nyelven. Más kérdés, hogy talán nem ismerik fel az idegen nyelven véthető sokrétű hibalehetőség jelentőségét.

A szünetet követően Anthony Pym „*Language Choice and Language Style in EU Translations*” címmel tartott előadást angol nyelven, melyet az ELTE FTK hallgatói tolmácsoltak. Elmondta, hogy adminisztratív szövegek fordítása során a fordítónak két választása van, ha új, a célnyelven még nem létező terminussal találkozunk: 1. honosítja a fogalmat (*domestication*) vagy 2. modern, idegen terminust vezet be helyette (*foreignisation*), melynek kiejtése a célnyelvi kritériumok szerint alakul. A választást befolyásolja természetesen az a kultúra, amelyikben a fordító él és alkot: a demokratikus berendezkedésű államokban nyilván az a cél, hogy a fordítás olvasója megértse a közvetített üzenetet; ezzel szemben a kirekesztő szemléletű társadalomban az elidegenítő fogalmazás a jellemző. Ez utóbbi következménye az, hogy az elidegenítő terminológiát alkalmazó fordítások olvasói nem birkóznak meg segítség nélkül a szöveg értelmezésével. A terminus kiválasztása révén a fordító – aki egy köztes kultúrához (*interculture*) tartozó lény – persze hatalmi pozíciót tölt be, hiszen döntést hoz és végső soron ő vezeti be az új terminusokat, miközben saját anyanyelvét igyekszik megóvni az idegen hatástól. A fordítónak azonban kötelessége, hogy érthetővé tegye az idegen nyelven írott szöveget; azzal, hogy idegen terminológiával ülteti át, nem szolgálja az olvasót, jöllehet az EU intézményeinek interpretációjában a transzparencia fogalmát messzemenőig szem előtt tartotta. Az EU-terminológiát izlelgetve megállapítható, hogy az nem kifejezetten transzparens sem angol, sem magyar, sem pedig más nyelven; az EU-terminussal szemben ezért általában egy az adott országban közérthető definícióra is szükség van ahhoz, hogy boldoguljon az európai polgár egy-egy szöveg megértésével („*doorstep selling*” = *contracts made at the doorstep*).

A délutáni ülés második nagy előadásában Végső László (a Multi-Lingua Kft. vezetője), Prószycki Gábor (a MorphoLogic ügyvezető igazgatója) és Somssich Réka (IM, EU Főosztály, terminológia-egységesítés ill. koordináció) „*Az Európai Közösségi joganyag fordításának terminológiai kérdései*” témakörben összegyűlt információkat és tapasztalatokat osztotta meg a közönséggel. Végső Lászlótól megtudhattuk, hogy a Közösségi joganyag magyarra történő fordítása intézményesített keretek között egy 1998-as PHARE pályázattal vette kezdetét 20 szakterületről származó szövegek szakmai lektorálásával (angol–magyar viszonylatban), azok alapján szöszedet készítésével. Az egységes terminológia kidolgozásához ill. terjesztéséhez a Kft. segédanyagként megkapta a 25 legalapvetőbb kifejezést (visszatérő fordulatok) ill. egy a jogszabályírásra (jogszabályformára) vonatkozó előírásrendszert. A Multi-Linguvával kapcsolatban álló, megfelelő technikai háttérrel és ismeretekkel rendelkező szabadúszó fordítók és lektorok végezték el a munkát, melyhez nyelvi szoftver támogatást kaptak. Ezen szoftver

ill. az ellenőrzési pontok beiktatása biztosította az egyenletes minőséget. A folyamatosan bővülő glosszáriumot (jelenleg kb. 12.000 kifejezés) a véglegesítés után hivatalossá nyilvánítják és attól kezdve hozzáférhető az Interneten. Prószéky Gábor bemutatót tartott a legújabb, CD-ROM-on hozzáférhető szótárak adta fantasztikus lehetőségekről. Somssich Réka a terminológiai egységesítés folyamatáról adott számot. Magyarországnak a csatlakozásig 80–90 ezer Közlöny oldalnyi joganyagot kell előterjesztenie az EU-nak; világos, hogy ilyen léptékű munkánál a koordináció alapvető fontosságú. A lefordított anyagokat az Igazságügyi Minisztérium hangolja össze: 1999 óta terminológiai inkonzisztencia-vizsgálatokkal szűrik ki a már véglegesített fogalmak nem egységes használatát. 2000-ben szakértőkből (jogászok, nyelvészek, szaklektorok) Terminológiai Bizottság alakult, mely a vitás kérdésekben dönt a helyes kifejezésről, sőt új kifejezéseket is alkot; munkája során az az alapvető elv érvényesül, hogy mindenképpen magyar megfelelőkre kell törekedni, de bevált idegen szót nem érdemes lecserélni (pl. *European dimension* = szó szerint: európai lépték, de inkább európai dimenzió).

A jogászok által felsorolt fogalmak elfogadott fordításai igen heves vitát váltottak ki a jelenlévőkből: volt, aki fordítói praxisára hivatkozva nem kívánta elfogadni, hogy előírják számára egy helyesnek vélt, de valójában helytelen fogalom kötelező használatát; mások kifejezetten örültek annak, hogy az IM leveszi a fordító válláról a végső felelősséget azzal, hogy szaklektorálásnak veti alá a fordítást. Somssich Réka nagyon nyugodtan reagált a felvetésekre és mindenkét megnyugtatóan, hogy korántsem helytelen, hanem sokkal inkább – egyelőre még – idegen kifejezésekről van szó.

Forgách András az Oktatási Minisztérium képviselőjében röviden arról számolt be, hogy a tolmács szakképzésnek (European Masters in CI) hová kell helyezni a hangsúlyait. Az európai piacra történő képzés keretében elsősorban a hallgatók kül- és biztonságpolitikai, belügyi és igazságügyi vonatkozású ismereteit kell bővíteni, meg kell ismertetni velük a csatlakozási tárgyalások menetét, valamint a fordítás ill. tolmácsolás különböző munkaszituációit. Ahhoz, hogy biztosítani lehessen a jól képzett szakemberek kibocsátását, első kézből kapott információkra kell támaszkodni; ennek érdekében egy-egy fejezet vezetője előad a tárgyalás menetéről, esetleg glosszáriumokat nyújt át a diákoknak. A szakmai ismereteken túl az egységes terminológia használata is prioritást élvez. A hallgatók számára megszívlelendő tanács, hogy még tanulmányaik alatt igyekezzenek specializálódni.

Az első nap végén az öregdiákok meséltek személyes tapasztalataikról, munkájukról – kötetlen formában, nagyon kedves vendéglátás mellett, hiszen az FTK fogadást adott minden megjelent tiszteletére.

A második nap házigazdája Szappanos Géza, az OFFI Rt. vezérigazgatója volt. Az első előadó, Kurián Ágnes „*Terminológia a fordítás oktatásában*” címmel bemutatta, hogy a fordítást előkészítő órák keretében hogyan tudatosítják a diákokban a terminológia-gyűjtés fontosságát. Kiemelte, hogy míg a szakfordító egy-egy fordítás témájához eseti terminológia-gyűjtést végez, addig a terminológus tematikus gyűjteményt alkot. (EU-szerte már nagy hagyománya van a terminológus képzésnek.) A fordítások előkészítéséhez – a fogalmi és

nyelvi kompetencia hiányának pótlására – a hallgatók először feldolgozzák a fordítandó anyagot a következő lépésekben: 1. Téma/átfogó szakterület meghatározása pontos alterület szerint, 2. Segédeszközök definiálása, 3. Forrásanyagok azonosítása, 4. Szakemberektől nyert információ, 5. Párhuzamos szövegek feldolgozása. (A tapasztalatok azt mutatják, hogy a célnyelvi gyűjtés hatékonyabb.)

A hallgatók heti 3–4 oldal anyagról készítenek dokumentációt, amelyben felsorolják a forrásanyagokat, a felmerülő problémákat, a megoldott fogalmakat, és ezek alapján szöszedetet állítanak össze. A dokumentáció elemzése és az összegyűlt tudás rendszerezése után következhet maga a fordítás.

Másodikként Klaudy Kinga a „*Fordítástudomány az ezredfordulón III.*” címmel megtartott előadásában azt a kérdést járta körül, hogy mit tehet a fordító a magyar nyelvért a mai világban, amikor igénytelenül megírt, bizonytalan eredetű euro-adminisztrációs szövegekkel találja magát szemben, amelyeknek lefordításához sokszor hiányoznak a célnyelvi megfelelések, amikor az általa kreált új kifejezések talán inkonzisztensek. Tudjuk, hogy a fordítás aktiválja az anyanyelvi kompetenciát, ettől olyan egyedülálló tevékenység. De milyen lehet a nyelvművelő attitűd ebben az új helyzetben?

Az, hogy milyenné válik a magyar nyelv a magyarra történő fordítások révén, a legjobban a fordított magyar korpuszoknak az eredeti magyar szövegekkel való összevetéséből derül ki: megfigyelhető, hogy bizonyos szavak gyakrabban fordulnak elő célnyelvi, mint forrásnyelvi magyar szövegekben; jellemző az is, hogy ugyanaz a szó más-más kontextusban is előfordulhat. A fordított szövegeknél feltűnő, hogy hosszabb tematikus szakaszok szerepelnek („hosszabb lélegzetvétellel kezdődnek”), több a homályos hely, eltolódik a mondathangsúly és ezek miatt sokszor első olvasásra nem is értjük meg, mit olvastunk. Ahhoz, hogy egy fordítóképzés sikeresnek mondhassa magát, tudatos nyelvhasználóvá kell nevelnie a hallgatóit, akik képesek szöveg szinten megoldásokat keresni egy problémára, akik tudnak differenciálni az egyes szövegtípusok szerint az egyes fordítási stratégiák között. Ebben nyújthat nekik segítséget, ha már az idegennyelv-oktatás szerves részeként tanítanak a középiskolákban a fordítást, a szakképzés során pedig kontrasztív szemléleti anyagok segítségével tudatosítanak a diákokban a nyelvi különbségeket, ill. rendszereznek azokat.

G. Láng Zsuzsa a „*Nyelvi sokféleség kezelésének új stratégiái az EU-intézményekben*” címmel vázolta fel azt a nagy történelmi kihívást, amit az EU kénytelen kezelni a keleti bővítés kapcsán. A jelenlegi 110 nyelvkombinációt a mátrix rendszer vagy az ún. „*hub and spoke system*” szerint fedik le. Ez utóbbi elkerülhetetlenné teszi a *relay*-k alkalmazását (közvetítő nyelveken keresztül tolmácsolnak x,y,z nyelvre), ami viszont még magasabb követelményeket támaszt azokkal a tolmácsokkal szemben, akikből a többi kabin veszi a bejövő szöveget. Mostanra már körvonalazódott az Unió szerveiben az az elképzelés is, melynek értelmében az új tagországok nyelveivel 462 nyelvkombinációra bővülő spektrumot a fent említett két rendszer keveredésével lehet majd csak működtetni, mindamelllett, hogy az újonnan belépett nyelvekből dolgozó tolmácsoktól elvárják a *retour*-t is, azaz, hogy a B nyelvükre is tolmácsoljanak.

Boronkay Roe Zsuzsa a fordítók és tolmácsok továbbképzési igényeit ill. lehetőségeit sorolta fel: a fordítás vonatkozásában leginkább a számítógéppel

támogatott fordítás (CAT) valamint a hatékony Internet-használat terén merült fel igény. Mind a fordítók, mind a tolmácsok szívesen vennének részt EU-terminológia tematikájú rendezvényeken. A tolmácsok irányított gyakorlási lehetőségre vágnak konzekutív és szinkrontolmácsolásból egyaránt. Lehetőségként a rövid szakmai konferenciák, az MFTE-n belüli rendszeres szakmai tevékenység és az elektronikus levelezés mint állandó konzultációs fórum tűnik kézenfekvőnek. A szervezett programokról értesülni lehet az MFTE hírlevélből, egyes web site-okról (www.elte.hu; www.col>szakmai szervezetek>MFTE) és a jól bevált szájhagyomány útján.

A délelőtti ülés programját Anthony Pym zárta „*Globalization and Employment*” című angol nyelven tartott nagyon tanulságos előadásával. Az angol nyelv – mint lingua franca – elterjedése azt eredményezi, hogy a fordítói piac is egyre bővül, sőt differenciálódik három szegmensre, amelyeknek azonban nem mindegyikében megy végbe azonos mértékben a globalizáció. Az első szegmenst a kis pénzért rossz minőséget nyújtó „fordítók” alkotják; ez a csoport az 1990-es évek óta egyre több tagot számlál, mert manapság már mindenki beszél valamelyest angolul és némi zsebpénzért miért ne fordítaná le az ismerősnek például az étlapot. (Ennek következményeit jól ismerjük.) A második csoporthoz a képzett fordítók tartoznak, akik specializálódásuk (témák) szerint válogatják ki a nekik megfelelő megbízást. Sokan közülük tanítják is a fordítást, és mivel a gyakorlati tapasztalataikra támaszkodnak, nem vitatható a létjogosultságuk. A fordítói piac harmadik, leginkább globalizált szegmensét a fordítóirodákban, vagy a tanácsadó cégeknek dolgozó fordítók alkotják, akiknek a szemlélete alapvetően eltér az előbbi két csoportétól, ui. itt az idő-költség reláció a meghatározó. Bár az egyes csoportok közötti határok meglehetősen megszilárdultak, egy-egy új technológiai vívmányba történő befektetéssel egyik csoportból feljebb lehet lépni a másikba. Mivel ez azonban alapvetően tőke kérdése, a második és harmadik szegmens közötti határ akár be is fagyhat, mivel a legújabb szoftverek birtokában könnyű lépést tartani a világgal és persze könnyebb a jól fizető megbízásokat is megszerezni.

A nap második részében az OFFI Rt., az MFTE és a BKIK Fordító és Tolmács Szakmai Osztálya tartott közös szakmai fórumot. A rendezvényt az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda által rendezett nagyszabású fogadás zárta.

Translation and Interpretation in Science and Technology:

Models, Methodology and Machine Support

Saarbrücken, 2001. március 15–17.

Szabari Krisztina

Az Saar-vidéki Egyetem (Universität des Saarlandes) „Advanced Translation Research Center” kutatóközpontja 2001. március 15. és 17. között konferenciát szervezett a műszaki és tudományos szakfordítás és szaktolmácsolás, valamint a fordítói segédeszközök témakörében. A konferencia egyben az „euro-conference” nevet is viselte, hiszen létrejöttét jelentősen támogatta az Európai Bizottság.

A fordítástudománynak Saarbrückenben komoly hagyományai vannak, itt tevékenykedett öt évvel ezelőtti nyugdíjba vonulásáig Wolfram Wilss, a németországi fordítástudomány egyik megteremtője és mind a mai napig jeles képviselője. Az Alkalmazott Nyelvészet – Fordítástudomány Tanszék jelenlegi vezetője Heidrun Gerzymisch-Arbogast professzorasszony, a konferencia főszervezője.

Saarbrückenben számos megközelítésben foglalkoznak fordítástudománnyal, és a különböző ágak és megközelítésmódok jól kiegészítik és kölcsönösen segítik egymást. A nyelvészeti fordítástudomány elsődlegesen a szövegnyelvészet oldaláról közelít a fordításhoz, ennek az irányzatnak képviselője Gerzymisch-Arbogast, aki a heidelbergi Mudersbach által kidolgozott ún. „RELATEX”-módszert alkalmazza a szövegkoherencia vizsgálatára, illetve ábrázolására. Szerecsésnek mondható, hogy a gyakorlati fordító- és tolmácsképzés magas szintű fordítástudományi kutatással párosul az egyetemen. Gerzymisch-Arbogast mellett nagyszámú doktorandusz dolgozik, akik a világ minden tájáról érkeztek, egyikük, a konferencia szervezésében is részt vett Kusztor Mónika Magyarországról.

Az idei konferencia egy hosszabb projekt része, immár a VI. Saarbrückeni Fordítástudományi Konferencia volt. A mintegy 50 résztvevő 13 országból érkezett. A rendkívül igényes programot nyújtó konferencia külön érdeme volt, hogy az egyes előadások után bőven maradt idő vitára, és mivel nem voltak szekciók, a résztvevőknek a konferencia végén nem maradhatott hiányérzetük, hogy a párhuzamosan elhangzó előadások miatt valamiről esetleg lemaradtak volna.

A konferencia igazi eseménynek számított Saarbrückenben, a hivatalos megnyitó beszédet az egyetem vezetői mellett a Saar-vidéki kulturális minisztérium képviselője tartotta, aki arról beszélt, hogy itt a német-francia határvidéken különösen fontos a fordítók és tolmácsok által végzett interkulturális közvetítő munka. A konferencia résztvevőit fogadta Saarbrücken polgármestere is, aki elmondta, hogy noha a Saar-vidéken jellemzően több nyelvet beszélnek az emberek, a fordítók és tolmácsok nyújtotta szolgáltatásra mindig is szükség

lesz, hiszen az igazi „szubtilitások” visszaadásához olyan magas szintű nyelvtudásra van szükség, amivel csak nagyon kevesen rendelkeznek.

Az előadások a következő nagyobb témakörök köré csoportosíthatók: terminológia, szakszótárkészítés, a nyelv és a jog viszonya, jogi szakfordítás, tudományos ismeretterjesztő szövegek fordítása, vállalati kommunikáció, filmfeliratozás, szövegek vizualizálása, az ún. „szövegtérképészet” (*text mapping*). A konferencia egyik délutánja a doktoranduszoké volt, akik bemutathatták tervezett dolgozatukat és meghallgathatták a szakemberek véleményét.

A Surrey-i egyetem professzora Margaret Rogers „*Terminology Management*” címmel tartott előadást, melyben a terminológia és a párhuzamos szövegek fordítási segédeszközként betöltött szerepét elemezte és állította párhuzamba. A terminológiai gyűjtemények használatának hátránya a kontextus hiánya, a párhuzamos szövegek (hasonló célú és témájú önálló szövegek a célnyelven) esetében ezzel szemben a terminológia nem rendszerezett és nem is mindig konzisztens. A fordító akkor jár el helyesen, ha megfelelő arányt tud kialakítani a két lehetséges irány között. Az egyik esetben a kodifikált terminust kell kontextualizálnia, a másikban pedig a kontextualizált szót kénytelen „kodifikálni”. Utóbbi esetben természetesen fel kell derítenie a szinonimikus, hiperonimikus és hiponimikus viszonyokat is, és meg kell bírkoznia a poliszém használat jelentette nehézségekkel. A szinonimák használata különösen a zsrnalisztikai és ismeretterjesztő szövegek esetében jelenthet problémát, hiszen itt a szigorúan tudományos szövegben hiperonimaként vagy hiponimaként használt terminusok sok esetben – a közérthetőséget elősegítő – egymás szinonimájaként jelennek meg. Az előadás nagy érdeme, hogy a terminológia fontosságának és növekvő jelentőségének elismerése mellett felhívta a figyelmet a terminológia abszolutizálásának veszélyeire, melyeket csak a párhuzamos szövegek felkutatásával és elemzésével lehet elkerülni. A terminológia tehát fontos és hasznos, de nem uralkodhat a fordítón, nem takaríthatja meg számára a fordítói döntés nehézségeit.

Több előadás (Rainer Arntz/Hildesheim, Ingrid Simonnaes/Bergen, Ulrich Daum/München) foglalkozott a nyelv és a jog viszonyával, illetve a jogi szakfordítás kérdéseivel. A téma aktualitását az adja, hogy a globalizáció előrehaladtával a jogi fordítások egyre kevésbé csupán informatív és tudományos céllal készülnek, sokkal hűsbavágóbb a szerepük, elő kell segíteniük az érintett személyek más jogrendszerbe történő integrálását. A jog és a nyelv egymástól elválaszthatatlanok, hiszen míg a műszaki területek vagy az orvostudomány esetében ugyanaz a szakterület létezik különböző nyelveken, addig az egyes nyelveken különböző jogrendszerek léteznek, így nagyon nehéz megvonni a határt a jogrendszerek és a jogi szaknyelvek összehasonlítása között. Éppen a jogi fordítás az a terület, ahol a legnehezebb egyértelműen megállapítani, jogi problémáról vagy csupán fordítási hibáról van-e szó. A jogi szakfordítók kicsit mindig összehasonlító jogászok is, hiszen nekik kell eldönteniük, hogy a fordítás saját jogrendszerét alapul vevő címzettje mit ért majd a fordításon, és az megegyezik-e a szöveg szerzőjének intenciójával. Daum ebben az összefüggésben beszél az ún. „joghatás-ekvivalenciáról”, amelyre a fordítónak minden esetben törekednie kell.

A fordítástudomány egyre nagyobb figyelmet szentel az általános és a szakfordítás közötti határmezsgyén elhelyezkedő tudományos ismeretterjesztő szövegek fordításának, melyeket szakemberek írnak laikusoknak valamilyen szakmai kérdésről. Ezeknek a szövegeknek a fordítása speciális jártasságot követel meg a fordítótól mind a terminológa (szinonimák, hiponimák, hiperonimák, poliszémia), mind pedig a szövegalkotásai stratégia (stílus, regiszter stb.) vonatkozásában. E szövegek között fontos szerepet töltenek be a nagy multinacionális vállalatok által kiadott cégújságok, amelyek egyrészt a vállalat munkatársaihoz, másrészt a fogyasztókhoz szólnak (pl. Siemens magazin, Bayer magazin stb.) Ez utóbbiak esetében a fordítónak még az ún. vállalati összképre (*corporate identity*) is tekintettel kell lennie, megfelelően kell használnia az ún. vállalati nyelvet, amely a vállalati identitás része (más német vagy angol nyelvet használ a Daimler Chrysler, és mást a Siemens).

A konferencia egyik legérdekesebb előadását Mary Carroll, a berlini „Titelbild” vállalat tulajdonosa tartotta a filmfeliratozásról. Az idegennyelvi ismeretek növekedésével egyre nő a tudatos nyelvhasználók száma, az idegen nyelvek egyre kevésbé lesznek „idegenek”, így a szinkronizáció mellett a még hagyományosan szinkronizáló országokban is (mint pl. Magyarország) nőhet a feliratok szerepe. A feliratozás speciális ismereteket kíván, meghatározott számú leütésnyi helyen kell visszaadni esetleg hosszabb és bonyolultabb tartalmakat, úgy, hogy eközben tekintettel kell lenni a film, az olvasás és a beszéd ritmusára (kameraállások, milyen ritmusban tud olvasni a néző, mindig világos legyen, mit melyik szereplő mond). Az ún. *beamtiling* technika megjelenésével, amely a feliratot a filmre vetíti rá, – így nem kell a kópiát véglegesen ellátni a feliratokkal és az a továbbiakban felirat nélkül is használható marad –, a feliratozás még nagyobb népszerűsége tehet szert. Carroll szerint a feliratozás nagyban elősegíti a fordítói gondolkodás fejlesztését, hiszen a sűrített, értelemközpontú célnyelvi szöveg csak a forrásnyelvi szövegtől való teljes „elvonatkoztatással” valósítható meg, tehát segíthet a kezdő fordítónak abban, hogy ne tisztán szubsztitúciós gyakorlatot lásson a fordításban és jobban a „szöveg mögé nézzen”.

A konferencián több előadás (Rothkegel/Hannover, Gerzymisch-Arbogast/Saarbrücken, Tiehl/Saarbrücken) foglalkozott az ún. szövegtérképészettel, a szövegkoherencia láthatóvá tételével. Gerzymisch három megközelítési módot különböztet meg, az individuális, a mintaorientált és a holisztikus szövegelemzést. A fordító számára mindhárom megközelítés esetében az a legfőbb kérdés, milyen feltételek mellett és milyen arányban őrizhetők meg a célnyelvi szövegben, illetve menthetők át a célnyelvre a forrásnyelvi szöveg kimutatott jellemzői. Az individuális megközelítés a szöveg kimutatható jellemzőit térképezi fel (helyesírás, külső megjelenés, stílus, lexika stb.) valamilyen rugalmas – és az adott szöveghez hozzáigazított – szempontrendszer alapján (rugalmas raszter), a mintaorientált vagy inkrementális megközelítés a szövegalkotási mintákat elemzi. Ezek kimutatására alkalmazható a már említett Mudersbach-féle RELATEX módszer, mely az argumentumokat csoportosítja az egyes relátorok köré. A holisztikus megközelítés a kultúraspecifikus szövegkonvenciókat mutatja ki. A fordítás során ez utóbbi megközelítés szükségessé teszi az intertextualitás figyelembevételét is.

A doktoranduszok előadásaikban saját kutatási eredményeikről és tervezett dolgozatukról számoltak be. Az egyik dolgozat azt vizsgálja, mivel magyarázható az az ismert jelenség, hogy a német szakszövegek általában bonyolultabbak és nehezebben érthetőek, mint az angolok. A kutató a szintaxisban és a terminusok használatában nem tudott kimutatni mérvadó különbségeket, tehát a német szöveg nem használ több terminust, mint az angol. A nehézségek minden bizonnyal az ún. „maradékszövegben” keresendők. A vizsgált német szövegek esetében ugyanis a terminusoktól megszabadított ún. „maradékszövegben” 28 százalék volt azoknak a szavaknak és szókapcsolatoknak az aránya, amelyek nem tartoznak a szűk értelemben vett „alapszókincshez”, az angol szövegek esetében ez az arány csupán 8 százalék volt. Az angol szövegekben használt szókincs tehát nagyobb frekvenciájú, a német szövegekben használt szavak lényegesen alacsonyabb frekvenciát mutatnak.

A saarbrückeni konferencia a résztvevők egybehangzó véleménye szerint nagyon sikeres volt, sikerült a fordítástudomány legaktuálisabb kérdéseit megragadnia. A konferencia külön érdeme, hogy a rangos elméleti kutatók mellett számos – tudományos reflexióval foglalkozó – gyakorlati szakember, fordító és tolmács is volt a résztvevők között. Jó volt látni a kölcsönös tiszteletet és megtermékenyítő kíváncsiságot a tudomány és a gyakorlat képviselői között. Ez a légkör nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a gyakorló fordítók ne kényszerüljenek saját teóriák kialakítására, profánabbul fogalmazva, ne legyenek kénytelenek minden esetben újra felfedezni a melegvizet, hanem a már meglévő felismeréseket segítsenek továbbfejleszteni és rendszerbe foglalni.

A Fordító- és Tolmácsképző Központ

új címe:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. "F" épület

Telefon: 266 98 33/5894, Fax: 266 98 33/5895

e-mail: aeiler@ludens.elte.hu

„Interpretation – The Changing Landscape” 5th SCIC-Universities Conference

Brüsszel, 2001. február 5.

Sükösd Erzsébet

Az Európai Unió Tolmács- és Konferenciaszolgálat, a SCIC (Service Commun Interpretation de Conférence) ötödik alkalommal rendezett egynapos konferenciát a tolmácsképzéssel foglalkozó európai egyetemek képviselői számára. Tudnivaló, hogy 1996 óta a SCIC már nem foglalkozik önállóan tolmácsképzéssel, hanem különböző módon támogatja a tolmácsképzést folytató intézményeket a képzés hatékonyságának növelésében. A tanácskozást, amelyre 60 európai tolmácsképző intézmény képviselője kapott meghívást, **Marco Benedetti**, a SCIC új elnöke rendkívüli problémaérzékenységgel és nagy empátiával vezette. Az előadásokat és hozzászólásokat szinkrontolmács kollégák fordították francia, német és angol nyelvre. A közvetlen hangulatra jellemző, hogy a tolmácsként dolgozó kollégák maguk is bekapcsolódtak a vitába.

Az első előadást **Danica Seleskovitch** (ESIT, Párizs) és **Marianne Lederer** (ESIT, Párizs) a szakma két nagyasszonya tartotta a számítógépes kultúra, az Internet szerepéről a tolmácsolás és a tolmácsolás-fordítás oktatásában. A szakma két elismert nagysága igazán nem az újonc generációhoz tartozik, éppen ezért talán még frappánsabb volt, hogy ők törtek lándzsát az új technológiák ésszerű felhasználása mellett. Seleskovitch külön kitért a jelenleg még elenyésző szerepet játszó távtolmácsolásra, amely szerinte biztosan meg fog valósulni, bármilyen elképzelhetetlennek tűnik is jelenleg egyesek számára. A távtolmácsolással kapcsolatos problémákat mindenképpen figyelembe kell venni a bővülő Európában mind a képzés, mind a tolmácsolás feltételrendszerének kialakításánál: pl. ha a tolmács csak képernyőn láthatja a beszélő személyt, nem tud behelyezkedni a terem hangulatába. Távtolmácsoláskor nyilvánvalóan tökéletes együttműködésre van szükség a technikusok és a felhasználók között. Vagyis a tolmácsnak, vagy az ő képviselőjében eljáró személynek előzetesen pontosan meg kell határoznia a zavartalan műszaki feltételek megvalósításának módját. Mindketten felhívták a figyelmet arra, hogy az új technológiák következményeit ne csak elviseljük és tűrjük, hanem használjuk ki előnyeiket is: lehetséges pl., hogy a távtolmácsolás jobban rákényszeríti a tolmácsokat az absztrakcióra, arra, hogy függetlenítsék magukat a szavaktól, és a gondolatokra, vagyis az értelemre koncentrálnak.

A következő előadói páros **Laura Gran** professzor és fiatal munkatársa **Angela Carabelli** volt a Trieszti Egyetem Fordító- és Tolmácsképző Intézete, az SSLMIT képviselőjében. Nagy érdeklődés kísérte beszámolójukat a Trieszti Egyetemen kifejlesztett IRIS elnevezésű számítógépes programról, amelynek segítségével – CDROM-on – nemcsak szöveg, hanem hang formájában is a hall-

gató rendelkezésére tudnak bocsátani tolmácsolandó anyagokat. És ami még fontosabb, a hallgató is fel tudja venni számítógépes program segítségével saját teljesítményét, amelyet az oktató ellenőrizhet, majd megjegyzéseit, tanácsait azonnal elküldheti a diáknak. Így létrejöhet egy olyan interaktív kapcsolat, amely függetlenül az időtől és a helyszíntől, mondhatni korlátlanul nyújtja a hallgató számára a gyakorlást, az eszmecsere és a fejlődés lehetőségeit.

A kávészünet után a délelőtti ülés utolsó előadása következett: **Jana Rejskova** a prágai Károly Egyetem képviselőjében arról beszélt, hogy mivel a közép-európai nyelvek esetében még hosszú ideig szükség lesz az idegen nyelvre (B nyelvre) való tolmácsolásra, azaz a *retour* alkalmazására, ezt oktatni is kell. Intézményükben ötéves képzés keretében valósítják meg a tolmácsképzést. Az idegen nyelvre való tolmácsolásra a képzés utolsó szakaszában kerül sor. Kiemelt szerepet szánnak ennek a szakasznak. Náluk az a bevált gyakorlat, hogy párban dolgoznak a hallgatók, egyikük előkészít egy előadást, amelyet a pár másik tagja tolmácsol. A teljesítményt mind a partner, mind a tanár értékeli. Lényeges eleme az oktatási folyamatnak, hogy a párban dolgozó két hallgató a nehézségeit egymással megbeszéli, egymás munkáját kölcsönösen segíti.

Rejskova előadása után Marco Benedetti megnyitotta a vitát, amely a két fő téma, a technikai eszközök használata és a B nyelvre való tolmácsolás körül bontakozott ki. **Michel Lesseigne**, az AIIC főtítkárhelyettese beszámolt arról, hogy az EU nyelvek esetében is szükség lehet B nyelvre történő tolmácsolásra, ez a helyzet pl. a portugál nyelv esetében. Szerinte már a képzés során ki kell térni a távtolmácsolás (*télé-interprétation*) oktatására, amely a közeli jövőben általános gyakorlat lesz.

Mariane Lederer megkérdezte, hogy a résztvevő intézmények közül melyik foglalkozik a videokonferenciára történő képzéssel. A válaszokból az derült ki, hogy egyelőre csak Genfben foglalkoznak ezzel a képzési formával. A B nyelvre történő tolmácsolással kapcsolatban pedig azt vetette fel, hogy a határok merevségének csökkenésével, avagy fokozatos eltűnésével, a mozgási szabadság nagymértékű növekedésével a hallgatóknál egyre nehezebb lesz megkülönböztetni anyanyelvet és második nyelvet.

A délutáni ülésen **Viviane Reding**, az Európai Unió Bizottságának Oktatásügyi és Kulturális biztosa nevében munkatársa tartott előadást „*A többnyelvűség fontossága: a Nyelvek Európai Éve*” címmel. Elmondta, hogy az Európai Unió költségvetésében jelentős anyagi forrás áll rendelkezésre az általános értelemben vett nyelvtanulásra, a többnyelvűség támogatására és a magas szintű nyelvismeretek, a tolmácsolás fejlesztésére. Bár az előadás az általános értelemben vett idegennyelv-tanulás fontosságáról és milyenségéről szólt, nyilvánvaló, hogy Európa „nyelvtudási térképe” nagy befolyással lesz a jövő tolmácsolási igényeire.

Az előadás után Marco Benedetti megnyitotta a délutáni ülészak vitáját, amely kezdetben a vitaindító előadás témájának megfelelően a idegen nyelvek tanulásának és a tolmácsolás oktatásának az összefüggései körül zajlott, később egyre általánosabb nyelvpolitikai és fordításpolitikai kérdéseket érintett.

Danica Seleskovitch felvetette azt a kérdést, hogy milyen korban tanácsos elkezdni az idegen nyelv(ek) tanulását? Felmerült természetesen az angolnak,

mint nemzetközi konferencianyelvnek az általánossá válása és az ezzel járó problémák: a szakemberek inkább egy közepes szintű szakmai angol nyelvet használnak és igyekeznek kikerülni a tolmácsolást. Közvetlenül összefügg ezzel a minőség kérdése valamint a minőség és az ár kölcsönös kapcsolata, egymásra hatása. A hozzászólók egyértelműen állást foglaltak azzal kapcsolatban, hogy a megrendelő kívánságai és szükségletei döntik el a szolgáltatás jellegét. Azonban mind a tolmácsoknak, mind a tolmácsok szakmai szervezeteinek mindent el kell követniük, hogy ismertté és világossá tegyék a színvonalas tolmácsolási munka előfeltételeit, követelményrendszerét mind szakmai, mind technikai szempontból. Csakis a jó minőségű teljesítmény az, amely révén további elismerést nyer mind a szaktolmácsolás, mind az erre történő felkészítés.

Ekaterina Draganova, a szófiai St. Klement Ohridski Egyetem képviselőjében arra hívta fel a figyelmet, hogy új alapokra kell helyezni a tolmácsolás pedagógiáját. Feltétlenül be kell vonni az új technológiák alkalmazását, nemcsak mint követelményrendszert, hanem mint az oktatást elősegítő segédanyagot, pl. ebben az esetben a videokazettára felvett beszédek gyűjteményét. A SCIC szervezete dolgozik már egy ilyen anyag kidolgozásában, és ígéret történt arra, hogy már a közeli jövőben az oktatási intézmények rendelkezésére bocsátják a videokazettát. Mind az Európai Unió jelenlévő képviselői, mind az egyetemek képviselői, oktatói (akiknek nagy része gyakorló tolmács) felvetették azt a kérdést, hogy milyen beszédeket lehet jó minőségben tolmácsolni. A résztvevők megegyeztek abban, hogy azokat az előadókat lehet jól tolmácsolni, akik nem előre leírt beszédet olvasnak fel, hanem spontán módon fogalmazzák meg előadásukat, szövegük mégsem esik szét, hanem világos logikai gondolatmenetet követ.

Claude Durand aggodalmának adott hangot a Miniszterek Tanácsában elhangzó beszédekkel kapcsolatban. Az egyes országok szakminiszterei által elkészített előadások monológ jellegűek, kevés az élő beszéd, kevés az érdemi vita. Jó lenne, ha a jövőben nem ebben az irányban fejlődne a tanácskozások formája. A SCIC beszámol arról a kezdeményezéséről, amelynek során három napon keresztül, 100 értekezleten, 1000 közvélemény-kutatási kérdőívet osztanak ki az érdekeltek között, amelyen a tolmácsolás minőségével kapcsolatos kérdéseket tesznek fel. A kérdőívek értékelésével választ kívánnak kapni arra a kérdésre, hogy milyen módon lehetne kimozdítani passzivitásukból és esetenként tájékozatlanságukból a tolmácsolási munkát megrendelőket.

A vita során számos mindennapi aktualitást tükröző kérdés merült még fel. Szükség van-e a fordítással és tolmácsolással foglalkozó oktatási intézmények általános értékelésére? Ki végezze az értékelést? Mi a helyzet, és mi lesz a helyzet a különböző szintű diplomák elismerése terén az egyes országokban, hiszen a hallgatók mind nagyobb mozgási szabadságának megvalósulása következtében a diplomák kölcsönös elismerésének kérdése egyre aktuálisabbá válik. **Zuzana Jettmarová** a prágai tapasztalatok alapján azt az álláspontot fogalmazta meg, hogy a csupán érettségivel rendelkező tanulók nem rendelkeznek elegendő ismerettel, és nem eléggé érettek még a tolmácsolásra.

A tanácskozáson felmerült sokféle kérdésre természetesen nem sikerült végleges választ adni. Marco Benedetti zárszavában hangsúlyozta a rendszeres információcsere jelentőségét, megígérte, hogy a SCIC a jövőben is mindent megtesz azért, hogy a tolmácsképzéssel foglalkozó egyetemek képviselői rendszeresen találkozhatnak egymással, tájékozódhatnak az integrálódó Európa tolmácsolási igényeiről, és ennek megfelelően fejleszthessék képzési struktúrájukat.

Magyar–német kulturális szótár,
mely a német anyanyelvű olvasók számára
lexikonszerűen foglalja össze
a magyar kultúra sajátosságait

UNGARN

LAND UND LEUTE

ein kleines

**KONVERSATIONS
LEXIKON**
*der ungarischen
Alltagskultur*

von István Bart

Quality in Conference Interpreting

Spanyolország, Almuñecar, 2001. április 19–22.

Szabari Krisztina

A tolmácsolástudomány és a nemzetközi tolmácsvilág ez évi legrangosabb eseményét a Granadai Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke szervezte a Granadától mintegy 80 km-re fekvő csodálatos tengerparti városkában, Almuñecarban 2001. április 19. és 22. között. A konferencia, ahogyan az a címében is szerepelt, mindenekelőtt a konferenciatolmácsolás minőségével foglalkozott.

Az almuñecari kultúrház nagytermében mintegy 220 résztvevő volt jelen a világ számos országából. Természetesen a résztvevők többsége, mintegy fele a spanyolországi egyetemekről és a spanyol konferenciatolmácsok köréből került ki, de érkeztek résztvevők Hongkongból, Kínából, Japánból, az Egyesült Államokból, néhány dél-amerikai országból, Franciaországból, Ausztriából, Olaszországból, Dániából, a skandináv országokból, Svájcban, valamint a közép-európai EU-tagjelölt országokból is. A konferencia szervezői a tolmácsolástudomány „klasszikusait” hívták meg vendéglőadónak, így a francia Daniel Gile-t, a svájci Barbara Moser-Mercert, az osztrák Ingrid Kurzot és a finn Jorma Tomolát. A konferencia jelentőségét növelte, hogy a résztvevők között sok gyakorló tolmács volt (elsősorban AIIC-tagok), így az almuñecari találkozó igazi fórumot jelentett a gyakorló tolmácsok, a tolmácsoláskutatók és -oktatók számára. Öröndetes, hogy a résztvevők között nagy számban voltak jelen olyanok, akik mind a három területet sikerrel művelik. A vendéglőadók 60 perces előadásokat, a résztvevők 30 perces előadásokat tartottak. A munka a konferencia két napján plenáris ülésen, egy napján pedig két szekcióban folyt. A rendezők angol és spanyol színrontolmácsolást biztosítottak.

Az előadások valamilyen formában mind a minőség témaköréhez kapcsolódtak. Több előadó kezdte mondanivalóját annak megállapításával, hogy a „minőség” rendkívül nehezen befogható, nagyon relatív fogalom, hiszen mérése, különösen a tolmácsolás esetében mindig csak „ott és akkor” lehetséges. A minőségről különböző véleményt alkot a releváns felhasználó, a tolmácskollégák, a megbízó (konferenciaszervező), a tolmácsoláskutató és maga a tolmács (önértékelés, „*job satisfaction*”).

D. Gile a minőség három fajtáját különböztette meg: az önmagában vett minőséget (*quality per se*), ahogyan azt a felhasználó érzékeli és értékeli, a minőséget mint függő változót (*quality as dependent variable*), valamint a minőséget az oktatásban (*quality in training*). Felhívta a figyelmet arra, hogy a felhasználó által érzékelt minőség (*quality as perceived by the user*) gyakran más, mint a ténylegesen biztosított minőség (*quality as given to the user*). A minőség

tulajdonképpen nem más, mint az egyes elemek (prozódia, verbális és nem verbális elemek, koherencia, tartalmi hűség stb.) helyzettől függő súlyozott átlaga. Problematikus terület a minőség mérése is, melynek legfőbb eszközei a kérdőíves felmérés és az interjúkészítés. A kérdőíves felmérés különböző eredményeket hoz aszerint, hogy a megkérdezettek már az elején tudják, hogy ki kell tölteniük a kérdőívet, vagy pedig csak az elhangzott tolmácsolás után kéri meg őket erre. Előző esetben ugyanis nem „releváns felhasználóként” figyelnek, tehát nem a mondanivalót figyelik, hanem csakis és kizárólag a tolmácsot. Más és más az eredmény aszerint is, hogy a kérdőívben megfogalmazott kérdések mennyire nyitottak, mekkora mozgásteret biztosítanak a válaszadónak. Számos felmérés bizonyítja azt is, hogy a válaszadók különböző érzékenységet mutatnak attól függően, mennyire gyakorlott konferencialátogatók, illetve tolmácsolás-fogyasztók. A tapasztalat szerint a kezdő tolmácsoláshallgatók inkább „szó- és nyelvtanközpontú” hozzáállást mutatnak és teljességet követelnek a tolmácstól, míg a gyakorlott konferencialátogatók sokkal nagyobb súlyt fektetnek a logikai összefüggésekre, az értelem és a lényegi mondanivaló visszaadására.

Gile egy további érdekes összefüggésre hívta fel a figyelmet: két beszélő között gyakran fordul elő, hogy a nem célirányos, nem kellően „vevőközpontú” kommunikáció következtében a mondanivalónak akár 60 százaléka is elvész. Előfordulhat, hogy a tolmács ezt feljavítja és biztosítja a mondanivaló 50 százalékos átmentését, azonban ez a felhasználó számára még mindig messze van az elvárt 100 százaléktól, és a forrásnyelvi ismeretek hiánya miatt nem tudatosul benne, hogy ennek oka nem a tolmács, hanem a beszélgetőpartner hibás kommunikációja.

A bolognai egyetem oktatója, a gyakorló tolmács M. Viezzi a politikai kommunikáció tolmácsolásának sajátosságairól beszélt. A politikai kommunikáció és a nyelv sajátos viszonyban vannak, hiszen nagyon gyakran nem az számít, amit kimondanak, hanem az üzenet éppen az, amit nem mondanak ki. A politika nyelve kevésbé konkrét, mindig lehetőséget hagy az utólagos magyarázatra, pontosításra. A politikában sok esetben a nyelv teremti meg az eseményt azáltal, milyen módon, milyen nyelvezettel írja le a valóságot. Sokszor fontosabb, hogyan mondanak el valamit, mint maga a mondanivaló. A politikai tolmácsolásnál a szavaknak nagy a jelentőségük, hiszen bizonyos üzenetekhez bizonyos szavak tartoznak, és e szavak szinonimái már nem váltják ki ugyanazt a hatást. A „hívó szónak”, a bizonyos asszociációkat elindító szónak a politikai diskurzusban sokkal nagyobb a jelentősége.

Több előadás tett kísérletet a tolmácsolás kritériumainak, illetve paramétereinek meghatározására. Kisebb-nagyobb hangsúlyeltolódásoktól eltekintve ezek a következőkben foglalhatók össze: érthetőség, az üzenetátvitel pontossága (hűség), a célnyelvi szöveg belső összetartó ereje (kohézió, koherencia), teljesség, beszédmodor, nyelvhelyesség, folyamatos beszéd (hezitációs szünetek, glosszolálik nélkül), dikció, hangminőség, akcentus, nem verbális kommunikáció (a verbális és nem verbális kommunikáció kongruenciájának fontossága: a kézjáték és az arckifejezés ne ellentételezze a mondanivalót!).

Érdekes kísérletről számolt be a szintén bolognai egyetemről érkező

G. Garzone. Egy bizonyos felhasználói csoporttal kérdőívet töltetett ki a tolmácsolással kapcsolatos általános elvárásairól. A megkérdezetteknek az általa megadott paramétereket rangsorolniuk kellett. A tolmács idegen akcentusának a megkérdezettek nem tulajdonítottak jelentőséget, ezt a szempontot az utolsók között említették, első helyre helyezve a szöveghűséget és a koherenciát. Ezt követően ugyanazt a tolmácsolt szöveget játszották le nekik kétszer egymás után magnófelvételtől, az egyiket anyanyelvi tolmáccsal, igényes dikcióval, a másikat akcentussal beszélő, rosszul hangsúlyozó tolmáccsal előadva. Noha a szöveg mindkét esetben pontosan ugyanaz volt, a hallgatóság az „akcentusos” előadást kevésbé érezte pontosnak és koherensnek. Az idegen akcentus mintha növelné a befogadó érzékenységét, éberségre intené, gyanút keltene benne, hogy „Vigyázz, nem biztos, hogy jó, amit hallasz!”.

B. Moser-Mercer elsősorban a munka- és foglalkozáspszichológia oldaláról vizsgálta a minőséget, amely mindig a külső körülmények függvénye is. A minőség mérésekor véleménye szerint fontos elemezni magát a tolmácsolási feladatot és az annak során jelentkező szubjektív (a tolmács felkészültségével, előzetes ismereteivel stb. kapcsolatos) és objektív (kabinméret, szellőzés, látási viszonyok, mikrofon, fülhallgató stb.) feltételeket. Mindez nagyban meghatározza, mekkora stressznek lesz kitéve a tolmács, mennyire fogja magát jól érezni munkavégzés közben, ami nagyban befolyásolja a tolmácsolás minőségét is.

A finn M. Sunnari a kezdő és a gyakorlott szakember jellemzőit, a szakértelem és a professzionalitás kialakulását vizsgálta a tolmácsolásra vetítve. A gyakorlott szakember képes több feladatot végezni párhuzamosan (pl. figyelni a technikai berendezésre, jegyzetelni és tolmácsolni), hatékonyabban kezeli az új, váratlan helyzeteket, gyorsabban hoz döntéseket, jobb előrejelzéseket ad mint az újonc, hamarabb átlátja a feladat lényegét és az esetleges problémákat szélesebb összefüggésekbe tudja helyezni. Mindez a tolmácsokra is igaz. A gyakorlott tolmácsok az általa végzett kísérletekben kevesebb mondatot hagytak befejezetlenül, jobban tömörítették a mondanivalót, folyamatosabban beszéltek, természetesebb volt a beszédtempójuk, a kezdők ezzel szemben gyakran nem fejezték be a mondatot, állandóan helyesbítettek (akkor is, ha ez szükségtelen volt), többször fordították le a példákat, mint azt, mit is kívánnak illusztrálni a példával, a kihagyások esetlegesek voltak (nem az döntötte el, lényeges vagy kevésbé lényeges elemről van-e szó), gyakran fogalmaztak kétértelműen, vagy túlságosan általánosítva, banalításokat hangsúlyozva. Az előadó véleménye szerint a tolmácsolásoktatásban fontos figyelembe venni a pszichológiának a szakértelem fejlődésével, a professzionalizmus kialakulásával kapcsolatos megállapításait.

B. Strolz, az AIIC (Konferenciatolmácsok Nemzetközi Szövetsége) oktatásfelelőse előadásában arról beszélt, mit tart fontosnak az AIIC a tolmácsképzéssel kapcsolatban. Az AIIC képzéssel kapcsolatos elvárásai a következők: a konferenciatolmácsok képzése csak posztgraduális keretek között történjen (a képzésben résztvevők rendelkezzenek felsőfokú végzettséggel), a képzést mindig előzze meg komoly felvételi vizsga, a bizottságban kapjanak helyet gyakorló konferenciatolmácsok, a tantervek és tanmenetek összeállításánál, a nyelvpárok kiválasztásánál mindig szem előtt kell tartani a piac igényeit, a képzés során a

konszekutív (hosszú szakaszos) tolmácsolás előzze meg a szimultán tolmácsolást, ne kezdhessen el szimultán tolmácsolni az, aki nem rendelkezik a megfelelő konszekutív technikával, különben csak „papagáj” lesz belőle, a tanterv mindig tartalmazza a szakmai etika és gyakorlat elemeit, hiszen ezek ismerete nagyban meghatározza, ki a profi és ki marad örökre amatőr, az oktatást kizárólag nagy tapasztalatú, reflexióra képes gyakorló konferenciatolmácsok végezzék (semmiképpen sem nyelvtanárok) és a záróvizsgán a bizottságban olyan gyakorló tolmácsok is kapjanak szavazati jogot, akik a vizsgázókat nem tanították.

Az almuñecari konferencia ismételten megmutatta, hogy a tolmácsolással foglalkozó kutatóknak és gyakorlati szakembereknek van mondanivalójuk egymás számára. A konferencián megerősítést nyert a kialakulóban levő tolmácsolástudomány interdiszciplináris jellege, hiszen a kommunikációs tudományok, a kognitív tudományok, a pszichológia, a nyelvészet és a szociológia felismeréseit egyaránt hasznosítja.

A konferencia hangulata kiváló volt, amihez nagyban hozzájárult Almuñecar szépsége, a tengerpart közelsége és a csodálatos tavaszi időjárás.

Tolmácsképzés a londoni Westminster Egyetemen

Rózsa Viktória

Az egyetem története

A *University of Westminster* 1838-ban Sir George Cayley, a repülés- és oktatásügy úttörője alapította *Royal Polytechnic Institution* néven. Az intézmény már az első pillanattól kezdve újító törekvéseiről volt híres: itt indultak az első repülőtechnikai, vasútmérnöki és fényképészet-vegytani szakok, valamint nyilvános fórumokat rendeztek a tudomány és technika népszerűsítésére.

Az intézmény London szívében található, s központi fekvésének köszönhetően mindig is a nemzetközi érdeklődés jellemezte. A világon az első, az Atlantióceánt is átszelő táviratot a Regent Street-i épületből küldték 1867-ben. A brit kormányhoz és diplomáciai missziókhöz viszonyított közelsége miatt sok olyan kurzust hirdetett, amely nagy érdeklődésre tartott számot a multinacionális és multikulturális lakosság körében.

Az egyetem *West End Campus*át a Regent Street 309. sz. alatt található főépület köré csoportosuló, építészeti szempontból jellegzetes épületegyüttes alkotja. A főépület történelmi nevezetességű hely: nemcsak azért, mert itt alapították meg 1838-ban a már említett *Royal Polytechnic Institution*ot, hanem azért is, mert 1896-ban Louis Lumière itt tartotta meg első nyilvános mozgófilm-bemutatóját Angliában.

Az egyetemet ma is az oktatás és a szakképzés úttörőjeként tartják számon. Jelenleg több mint 16 000 nappali és esti tagozatos diák tanul a West End Campus területén alap- és posztgraduális képzésben egyaránt. Az egyetem a legkülönbözőbb kurzusokat kínálja hallgatói számára: építészet, technika, biológia, egészségügy, vállalkozástan, számítástechnika, informatika, idegen nyelvek, jog, politológia, szociológia, várostervezés stb.

A tolmácsképzés

Az idegen nyelvi képzés a Diplomácia és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék (*Department of Diplomacy and Applied Linguistics*) keretein belül folyik. Az MA fokozatot adó, illetve posztgraduális kurzusok között szerepel többek között általános és szakfordító képzés, konferencia- és közösségi tolmácsképzés, valamint diplomáciai és katonai nyelvi képzés is.

Az egyetem konferenciatolmács képzése nagy múltra tekint vissza. 1963-ban az UNESCO egy volt főtolmácsa alapította meg a "Konferenciatolmácsolás technikái" nevet viselő posztgraduális szakképesítést nyújtó kurzust. A *University of Westminster* (korábban *Polytechnic of Central London*) több mint 30 éven

át képezte az Európából, Afrikából, az amerikai kontinensről, Ausztráliából és Új-Zélandról érkező diákokat, akik aztán vagy nemzetközi és európai szervezeteknél helyezkedtek el, vagy a szabadpiacon vállaltak munkát.

MA Conference Interpreting (European Masters)

A jelenleg működő *MA Conference Interpreting* program Nagy-Britannia tolmácsképző kurzusainak élvonalában helyezkedik el, és az egyetlen AIIIC által is ajánlott brit kurzus. Az oktatók többsége gyakorló tolmács és az AIIIC tagja. A kurzus kiváló szakmai kapcsolatokkal rendelkezik. A végzett hallgatók egy része a külföldi szakmai tapasztalatszerzés után visszatért Londonba, hogy immár oktatóként vegyen részt a képzésben. Az oktatógárda tagjai közül sokan Európa híres tolmácsképzőinek, a genfi ETI-nek, a párizsi ESIT-nek és ISIT-nek, valamint a trieszti és a bécsi tolmácsképző intézetnek voltak a diákjai.

Az egyetem idegen nyelvi tanszéke London szívében, az Oxford Circus metrómegállónál található, egy ugrásnyira a város kulturális nevezetességeitől. Így a diákoknak lehetőségük van megtekinteni az olyan londoni székhelyű intézményeket, mint a nemzetközi tengerészeti szervezet (IMO), a nemzetközi kávészervezet (ICO) és az Európai Újjáépítési és Befektetési Bank (EBRD).

Az MA Conference Interpreting program 1997 júniusában indult be az Európai Bizottság Tolmács- és Konferenciaszolgálatára (JICS), a XXII. Főigazgatóság és az Európai Parlament közös kezdeményezésének eredményeképpen. A program valójában a posztgraduális szakképesítést nyújtó konferenciatolmácsképzés kiszélesítése, melynek keretén belül a tanulóknak lehetőségük nyílik egy kisebb kutatási munka elvégzésére. Az MA képzésben résztvevő hallgatók ugyanazt a tantervet követik, mint a szakképesítést adó képzésben résztvevő diákok, s mindkét csoport hallgatóinak ugyanazt a képesítő vizsgát kell letennie konzekutív és szinkrontolmácsolásból. Emellett az MA képzésben résztvevő diákoknak az alábbi két tanegységet kell még elvégezniük:

Európai Unió (1. félév): nyilvános előadás, minden hallgatónak javasolt. A második félév elején az MA képzésben résztvevő hallgatók háromórás írásbeli vizsgát tesznek.

A tolmácsolás elmélete és gyakorlata (2. félév): az MA képzésben résztvevő hallgatóknak augusztus végéig le kell adniuk egy házi dolgozatot, valamint egy 5–6000 szavas tanulmányt a tolmácsolás egy aspektusáról. A legtöbb előadás és szeminárium minden diák számára nyilvános.

A *European Masters* programot a *University of Westminster* koordinálja, s jelenleg 14 európai egyetem vesz benne részt. A program koordinátora Ingeborg Smallwood asszony, a kurzus vezetője. A kurzuson a tolmácsolás mindkét típusát oktatják: a konzekutív és a szinkrontolmácsolást is. A tanterv elemei a következők:

memóriafejlesztő gyakorlatok
blattolás
jegyzeteléstechika
minikonferenciák
szakmai megbeszélésekhez szószedetek készítése
kabin-etikett
hangképzési technikák
prezentációs készségek (a diákok produkcióit videóra rögzítik)
meghívott előadók

A szakképesítést adó kurzus két szemeszterből áll, és szeptember/októbertől április/májusig tart. Az MA fokozatot adó képzés időben egy teljes tanévet felfoel.

Felvételi követelmények

A sikeres jelentkezőnek az alábbi feltételeknek kell megfelelnie:

diploma
az anyanyelv vagy valamilyen kényelvű (általában angol-francia)
nyelv kombináció mellett 2 vagy 3 nyelv passzív ismerete,
az anyanyelv (aktív nyelv) kiemelkedő ismerete
széles általános műveltség
jó elemzőkészség és lényeglátás
érdeklődés az aktualitások iránt
rugalmasság, állóképesség, munkabírás stresszes körülmények között is

Félév- és évváró vizsgák

A hallgatók mind az első, mind a második szemeszter végén vizsgát tesznek. A sikeres félév végi vizsga a második szemeszter megkezdésének feltétele. Az évváró vizsgán a bizottságot a kurzus vezetője és külsős vizsgáztatók alkotják: az európai és nemzetközi szervezetek (többek között az ENSZ, az Európai Bizottság, az Európai Parlament és az Európai Tanács) főtölmácsai, vagy azok képviselői, valamint az AIIC egy tagja. A végzős hallgatók között egyaránt található szabadúszó és főállású tölmácsok. Jelenleg csak az Európai Bizottságnál mintegy 130-an dolgoznak.

Az ELTE FTK diákjai a Westminster Egyetemen

Az egyetemmel kötött együttműködés keretében az ELTE FTK 2. éves Európai Unió konferenciatölmács szakos hallgatói nyelv kombinációtól függően kéthetes vagy háromhónapos részképzésben vesznek részt a *University of Westminster*-en. Ennek során a magyar hallgatók bekapcsolódnak a kint folyó töl-

mácsképzésbe, s az ottani hallgatókkal együtt látogatják az előadásokat és gyakorlati foglalkozásokat. Az előadások között szerepel egy Európai Unióról szóló előadás, a gyakorlati órák között pedig van ún. „*Gen. Con.*” (általános konszekutív tolmácsolási gyakorlat), *Bevezetés a szinkrontolmácsolásba*, *Hangképzési technikák* és *Angol nyelvi továbbképzés*.

Az általános konszekutív tolmácsolási gyakorlat az összes diák részvételével zajlik. Általában vendégelőadók vagy a diákok maguk tartanak kiselőadásokat valamilyen politikai vagy gazdasági témában, a tolmácsolást pedig a csoportársak végzik. Ugyanazt az előadást két különböző nyelvre is tolmácsolják: amíg az egyik tolmács dolgozik, kollégája a terem előtt várakozik, majd ő is bejön, s tolmácsolja az előadást. Ezt követően pedig megbeszélik, elemzik a produkciókat. A diákok szinte kivétel nélkül felveszik a saját tolmácsolásukat magnóra, hogy aztán otthon ismét meghallgassák, s levonják a tanulságokat.

Az előadók előzetesen többnyelvű szöszedetet készítenek az előadásban használt szakkifejezésekből, amit néhány nappal az esemény előtt kiosztanak társaiknak. Ezeken a gyakorlati foglalkozásokon a magyar hallgatók is aktívan részt vesznek, ha az adott kiselőadás nyelve B vagy C nyelvük. Ha nem, de a tolmácsolás nyelve B vagy C nyelvük, akkor a tolmácsok produkcióját „veszik reléből” és szinkrontolmácsolják, vagy jegyzetelésttechnikájukat finomítják.

Sajátos bábeli hangulata van ezeknek az óráknak, legalább 7–8 nyelv képviselteti magát. Amikor jelen sorok írója kint járt, a csoportban voltak gibraltári, svájci, olasz, monacói, belga, litván, francia, spanyol, német és orosz hallgatók is. Rendkívül hasznos ez a soknyelvű közeg a hallgatóknak, hiszen gondoljunk csak bele, mennyit tanulhat pl. egy olasz diák, akinek passzív nyelvei a spanyol és a német, abból, ha egyszer spanyol, egyszer pedig német anyanyelvű kollégája tolmácsolásából hallhatja ugyanazt a beszédet.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a kint tanuló diákok magas szintű jegyzetelési technikával rendelkeznek. Van, aki előzőleg már hazájában tanult tolmácsolást, s ott fejlesztette ki jegyzetelési technikáját, de van, aki itt tanulja meg az órákon vagy társaitól.

A magyar hallgatók angol nyelvi képzésében egy Londonban élő, magyar anyanyelvű, fordítóként tevékenykedő tanárnő vesz részt. Vele a diákok konszekutív és szinkrontolmácsolási gyakorlatokat végeznek angolról magyarra és magyarról angolra.

A *Hangképzési technikák* kurzus során a diákok a tolmácsoláshoz elengedhetetlen helyes levegővételt és hangképzést sajátítják el. A foglalkozás elején lazító, relaxációs gyakorlatokat végeznek a hallgatók, majd fokozatosan térnek át a helyes levegővételi és hangképzési technikák begyakorlására. Bár a foglalkozásra csak egyszer kerül sor egy héten, a gyakorlatokat javasolt otthon, hetente többször is megismételni.

A részképzés, elsősorban a soknyelvű közeg miatt kétségtelenül hasznos a magyar diákok számára. Nem is beszélve azokról az előnyökről, amelyeket a londoni tartózkodás kínál. Az egyetem központi elhelyezkedése miatt a diákok akár a két óra közötti szünetben is könnyedén elugorhatnak megtekinteni például a *Piccadily Circus*-t vagy a *Trafalgar Square*-t.

Könyvszemle

Wilss, Wolfram

Übersetzungsunterricht.

Eine Einführung

Begriffliche Grundlagen und Methodische Orientierungen

(Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1996.
229 pp.)

Wallendums Tünde

Magyarul talán „Bevezetés a fordítástanba” lehetne a címe ennek a 229 oldalas, fordítást oktatókhoz és tanulókhöz egyaránt szóló, gyakorlat-orientált tankönyvnek, amely egyszerre nyújt betekintést a fordítástudomány elméleti alapjaiba és gyakorlati tapasztalataiba. Ennek megfelelően két – akár külön-külön műként is értelmezhető – részből épül fel: az első egység a *Begriffliche Grundlagen*, a második pedig a *Methodik des Übersetzens* címet viseli.

A hagyományos, általános fordítástani tankönyvektől eltérően ezúttal a szakfordítás és a szakmai szövegek állnak a középpontban. Ennek oka nagyon egyszerű – mint a szerző írja – a napjainkban végzett fordítások nagyjából 90%-a szakfordítás. Wolfram Wilss véleménye szerint a gyakorlati kihívásoknak megfelelő, sikeres fordítók képzésében a minőség és a gyorsaság elsajátíttatása természetesen elengedhetetlen, a fordításoktatásnak ugyanakkor egyre inkább a szakmai és szaknyelvi ismeretek megtanítására és integrálására kell koncentrálnia.

A témában már rendkívül sokat publikált szerző (a kötet végén található mintegy 15 oldalas bibliográfiában összesen tizenkilenc, angol és német nyelven megjelent könyvének és tanulmányának adatai szerepelnek) ezúttal a saarbrückeni egyetemen szerzett közel három évtizedes fordítás- és tolmácsolástanítási tapasztalatait

osztja meg az olvasókkal. Először az önálló fordításoktatás történetéről és jelenéről, a fordítástudomány fontosabb elméleti irányzatairól ad áttekintést, majd a németországi fordítóképzésről és a szakmai terminológiáról szól. A kötet külön érdekessége, hogy számos definíciót találhatunk benne a fordítási folyamat, illetve tevékenység meghatározására: a fordítás lehet pl. „egy sajátos, többdimenziós nyelvi információ-feldolgozó folyamat”, „egy rendhagyó kommunikációs helyzet”, vagy „egy sajátos döntési folyamat”; a fordító pedig – többek között – „a nemzetközi információáramlás egyik fontos elősegítője”.

A kötet előszavában a szerző rámutat, hogy tulajdonképpen mindmáig tisztázatlan, hogy melyek is pontosan a fordításoktatással szemben támasztott követelmények, meddig terjednek a fordítóképzés lehetőségei, s hol vannak a korlátai.

Wilss az első fejezetben röviden bemutatja a fordítási folyamat és a fordítói munka jellemzőit, szól az általános és az alkalmazott fordítástudomány közötti viszonyról, a fordítástudományt egyetemi és főiskolai képzésben betöltött szerepéről, valamint a tanítás számos alapvető kérdéséről. Külön is figyelemre méltó a fordításoktatás hatékonyságáról szóló rész, amelyben a szerző visszatekint a fordításoktatás második világháborút követő kezdeteire, s felvázolja a tudományág céljainak és módszereinek eddigi változásait is.

A második fejezetből részletesebben is megismerhetjük a fordításelmélet múltját, s az elméleti és gyakorlati fordítástudománnyal foglalkozó szakemberek fordításelméletéről alkotott véleményét. Itt olvashatunk továbbá a fordítás gazdaságosságáról és a fordító személyének kívánatos jellemzőiről is. A szerző elveti az oktatásban alkalmazott hagyományos – elmélet kontra gyakorlat – felfogást, ezzel szemben a komplex fordítási szituációkban történő

tanítás híve. Hangsúlyozza a kiindulópontot jelentő – tanulható és fejleszthető, sőt automatizálható – szövegértés fontosságát, majd a fordító személyéről szólva szórakoztató anekdoták segítségével mutatja be, hogy mennyire nem könnyű a fordítás presztízsét a társadalommal elfogadtatni, s hogy milyen identitásproblémákkal kell a fordítóknak nap mint nap megküzdeniük. Wilss hangsúlyozza, hogy a fordító felelősséget visel a kiinduló nyelvi és a célnyelvi produktumok, valamint azok szerzői, illetve olvasói irányában, s nem mulasztja el megjegyezni, hogy mennyire nehéz az idő és az állandó megfigyeltség állapotában jó teljesítményt nyújtani.

A harmadik fejezet a fordítást egyfajta tudásközvetítő tevékenységként mutatja be, ahol az ismeretek szisztematikus elrendezésének, tárolásának és előhívásának képessége elengedhetetlen (hiszen csak az elraktározott és előhívható információ tekinthető tudásnak). Az általános és a tapasztalati tudás, a jó problémamegoldó-készség, a fordítástechnikai és módszertani rutin mellett – a szerző véleménye szerint – a szaktudás és a szaknyelv ismerete jelenti a fordító sikerének kulcsát. A szakfordításra történő komplex felkészítés azonban – mint olvashatjuk – korántsem egyszerű, hiszen egyelőre nincsenek megfelelő tapasztalatok, s még a célok és irányelvek is csak kialakulófélben vannak.

A negyedik fejezet az egyén által ismert és számára ismeretlen nyelvi, társadalmi, törvényi, kulturális stb. szabályok és normák meghatározó szerepéről szól. Wilss hangsúlyozza, hogy a megfelelő intralingvális és interlingvális jel- és szabályrendszerek ismerete és használata a fordító számára különösen fontos.

Az ötödik fejezetben a szerző továbbra is a fent említett interlingvális szabályokkal foglalkozik: angol és német példamondatokon keresztül mutatja be a nyelvek közötti használati (grammatikai, kulturális stb.) normák különbségeiből adódó nehézségeket. Külön alfejezeteket szentel a fordításban megjelenő szubjektumnak, a fordított szövegen nyomot hagyó egyéni

stílusnak, a tapasztalat és a problémamegoldó hozzáállás szerepének.

A hatodik fejezet a kontrasztív nyelvészet és a fordítástudomány közötti hasonlóságokat és különbségeket számos példával és szakirodalmi idézettel illusztráltan mutatja be.

A kötet második, *Methodik des Übersetzens* címet viselő része öt alfejezetből áll.

Az első fejezetben többek között a fordítás taníthatóságáról és tanulhatóságáról, valamint a fordítói munka során megfigyelhető akkomodáció, illetve asszimiláció részleteiről olvashatunk.

A második fejezet fordítási vonatkozású szöveganalízissel foglalkozik, s a szövegértés folyamatának vizsgálatán túl figyelmet szentel a szintaxisnak, a lexikának és a stilsztikának is. Angol és német példák teszik életszerűvé az egyébként igen nehéz és „száraz” anyagot.

A harmadik fejezet a szöveg „építőköveinek” a vizsgálatára koncentrál: ismét angol és német nyelvtani elemeket (pl. szuffixumokat, szintagmákat) és szintaktikai szerkezeteket vet össze, illetve állít egymással szembe. A szerző megállapítása szerint a vizsgált szövegelemek egyfajta állványzatot, vázat képeznek, amelyre biztosan építhetünk, s amely egyáltalán nem akadályozza – sőt inkább elősegíti – a nyelvi kreativitást. Wilss hangsúlyozza, hogy a fordítóképzésben a szöveg alkotórészeinek ilyen szerepét is be kell mutatni.

A negyedik fejezet a párhuzamos szövegek fordítástanításban felhasználható módszereiről és tapasztalatairól számol be. Öt nagyon érdekes és tanulságos példán (egy-egy angol mondat német variációin) keresztül ismerhetjük meg a fordítás gyakorlati buktatóit.

Az ötödik fejezetben az előzőek szerves folytatásaként a szó szerinti és a nem szó szerinti fordítási folyamatokról van szó. A szerző a fordítási folyamatot szó szerinti és nem szó szerinti részfolyamatok egyedi kombinációjának tekinti, amelyben a két részfolyamat helyes arányát a fordítói rutin és problémamegoldó hozzáállás, illetve viselkedés határozza meg.

A kötet zárszavában Wilss még egyszer hangsúlyozza, hogy az általános fordítók kora lassanként véget ér, ezért a modern fordítóképző intézeteknek a munka világába beilleszkedni kész, speciális tudással felvértezett, dinamikus, együttműködő, komplex ismeretekkel rendelkező szakembereket kell képezniük.

A Narr tankönyvsorozatban megjelent mű elolvasása után azt hiszem többen megkönnyebbülten sóhajtanak majd fel. Talán valahogy úgy, mint egy jó színházi előadás végén, ahol a főszereplő sorsát átérezve vele együtt izgulunk, küzdünk és örülünk a végén mindnyájan. Wolfram Wilss könyve talán a német diákoknak sem könnyű, a nem német anyanyelvű olvasó számára viszont – éppen szaknyelvisége folytán – kifejezetten nehéz, ám a végén annál nagyobb sikerélményt jelentő olvasmány. A szerző a kötet alcíméhez híven bevezeti olvasóit a fordítástudomány részleteibe, számos tudományterület (pl. pszichológia, pszicholingvisztika, szociológia stb.) ismeret- és tapasztalatanyagából merítve igyekszik közelebb hozni a megfoghatatlant és – elsősorban élőnyelvi példákon keresztül – ébreszt további kíváncsiságot olvasóiban. A kötet a nyelvi megfogalmazások nehézsége folytán teljes egészében talán nem, de bizonyos részletei – különösen az első rész néhány fejezete – mindenképpen érdemesek lennének arra, hogy a magyarországi fordításoktatásban is széles körben felhasználják.

Gerzymisch-Arbogast, Heidrun & Mundersbach, Klaus

Methoden des wissenschaftlichen Übersetzens

(Tübingen – Basel: A. Franke 1998. 353 pp.)

Kegyessné Szekeres Erika

A fordítástudomány elméletével és gyakorlatával foglalkozó olvasók előtt nem ismeretlen a fent említett szerzőpáros. Külön-

külön és együtt is jelentős fordítástudományi munkák szerzői. Heidrun Gerzymisch-Arbogast munkáiban a szakfordítással és a fordítás szövegnyelvészeti aspektusaival foglalkozik, s az elsők között tárgyalja a fordítási folyamatok oktathatóságát és annak metodikáját. Legfontosabb írása 1994-ben jelent meg „Bevezetés a fordítástudományba” címmel. Jelenleg a Saar-vidéki Egyetem oktatója. Klaus Mundersbach fizika-kémia és matematika szakos egyetemi végzettséggel rendelkezik, általános nyelvészetből habilitált. 1986-tól foglalkozik behatóbban a fordítástudománnyal, elméleti munkássága szorosan kapcsolódik természettudományos előképzettségéhez, tehát leginkább az ilyen típusú szakszövegek fordításához ad elméleti kiindulópontot és gyakorlati tanácsokat.

Jelen munkájukban a szerzők kísérletező kedvükről tesznek tanúbizonyságot, s gyakorlati megoldásokat keresnek a korábbi közös munkáikban (többek közt 1988) felvetett elméleti problémákra. Az olvasó egy terjedelmes, de annál érdekfeszítőbb könyvet vehet kézbe. A könyv első lapjai után támadt kételyeinket fokozatosan oszlatják el a szerzők. Mire a könyv végére érünk, bizonyosságot nyerünk azzal kapcsolatban, hogy lehetséges, s megtudjuk, hogyan lehetséges tudományos kritériumok alapján fordítani. Felfedező utunk során megismerkedhetünk a tudományos fordítás módszereivel, a gyakorlatban kísérhetjük végig, hogyan alakul, formálódik a szöveg a fordítástudomány műhelyében, láthatjuk, hogyan „bélyegzik” meg az egyes fordítási eljárások a szöveg egészének hatását.

A vállalkozás újdonsága, hogy az előbb vázolt kísérletet több nyelven követhetjük nyomon. Ugyanis egy német szöveg angolra, franciára, olaszra, oroszra és spanyolra történő többfázisú kísérleti fordításáról van szó. Ám azzal mindannyian tisztában vagyunk, hogy a fordítási gyakorlat a valóságban nem létezik, s nem is létezhet elméleti háttér nélkül, s a szerzők ezt a tényt egy pillanatig se feledtetik velünk. Folyik a műhelymunka, s közben egyre újabb elméleti kérdések válnak világossá. Ennek

felismerésében, az elmélet és a gyakorlat összekapcsolásában nyújtottak a szerzőpárosnak nagy segítséget a társszerző diplomás szakfordítók.

Érdeemes néhány szóval megemlíteni a mű keletkezésének történetét: A Saar-vidéki Egyetemen 1995–96-ban szemináriumokat rendeztek, melyek témája a fordítás metodikája és didaktikája volt. A szeminárium oktatói azt tartották szem előtt, hogy diákjaik számára kidolgozzanak egy olyan fordítási modellt, amely a fordítás folyamatát „a mikro- és makrostrukturális döntések hálójában” (9. old.) logikus és előre kiszámítható operációkká alakítja át. Így született meg a „Methoden des wissenschaftlichen Übersetzens” (A tudományos fordítás módszerei) alapötlete. A szerzők meggyőződése, hogy a fordítás folyamata tudományos módszerekkel vizsgálható és mérhető, s ebből kiindulva lépésről lépésre didaktizálható is.

A mű szerkezete

A könyv első része elméleti bevezetés a fordítástudományba: megismerhetjük a fordításban használatos metodikai eljárásokat, melyekhez a szerzők kritikai megjegyzéseket fűznek hozzá, általános tájékoztatást kapunk a fordítástudomány metodológiai elméleteivel foglalkozó írásokról. Ezt követi a tudományos fordítás három fő módszerének („aspektra”, „relatra” és „holontra”) bemutatása. A mű elméleti része mindössze 85 oldalt tesz ki, ebből is meggyőződhetünk, hogy ebben a könyvben valóban a szövegekkel való kísérletezgető, a részeredményeket felülvizsgáló, az egészet újra értékelő módszereké a fő szerep, s a gyakorlatban is tökéletesnek bizonyuló fordítás elérése a cél.

A könyv második részében a műhelymunkáé a főszerep. Egy német szöveg (Mundersbach „Für höchstes Gut” című verséről van szó, amely 1986-ban íródott, röviddel a csernobili katasztrófa után, s a tej radioaktív izotópjairól, valamint ennek következményeiről szól) több nyelvre történő „aspektra”, „relatra” és „holontra”

eljárással készült fordításának elkészülését követhetjük nyomon. Minden lépés magyarázatokkal tűzdelt, mindennek célja és oka van. A fordítás eredményeként létrejött szövegeket a szerzők elemzik, s az elemzés végére kialakul egy úgynevezett fordítási aspektusmátrix, amely mindhárom létező eljárás ötvözete. A jó fordítás, ami a szerzők véleménye szerint azonos a tudományos módszerekkel történő fordítással, magán hordozza a három eljárás pozitívumait, s ezzel párhuzamosan kiszűri azok hátrányait is. Az eljárások keresztműzében kidolgozott aspektusmátrix egyesíti a holisztikus tudás- és kultúra-rendszer a szöveg relációs hálójával. Így bontakozik ki fokozatosan a fordító szöveggel szembeni értékelő magatartása, aminek eredményeképpen tökéletesen visszaadható a forrásnyelvi szöveg „szövegszerű zártsága” (a szöveg koherenciája) és az „információ szerinti tagolása” (a téma és a réma egysége) az adott célnyelven is. Az előbbi kettő (koherencia és a téma-réma egység) célnyelven is megvalósuló tökéletes harmóniája biztosítja azt, hogy a szöveg tartalmi síkjait (izotópjait) nemcsak a fordító értette meg a forrásnyelven, hanem a tudományos fordítás módszereinek a segítségével képes arra is, hogy a célnyelvű olvasó számára is világossá váljanak a tartalmi síkok. (Vö. a fordítástudomány metodikájáról szóló fejezet, 15–30. old.)

Az előbbi metodológiai eszmefuttatás után élményszerű olvasmánnyá válik a különböző nyelveken készült kommentált fordítások tanulmányozása. Szerencsés, ha az olvasó több idegen nyelvet is beszél, avagy több idegen nyelvre is fordít, mivel akkor olyan páratlan és eddig a fordítástudomány irodalmában egyedülálló kísérlet tanúja lehet, ahol a könyvben szereplő nyelveket és az elkészült fordításokat az előbbieken említett eljárások alkalmazhatósága szerint hasonlítják össze. Az eddig elmondottakkal egyenes arányban áll, hogy a könyv második része háromszor olyan terjedelmű (85–314. old.), mint az elméleti bevezetés, és egy összefoglaló jellegű műhelytanulmánnyal zárul (315–328 old.).

Figyelmet érdemel még a könyv rendkívül jó technikai érzékkel megszerkesztett kiegészítő apparátusa is. Az irodalomjegyzék (329–338. old.) után a könyv tartalmi és gyakorlati szempontból legfontosabb és a leggyakrabban használt metodikailag releváns kifejezéseinek rövid magyarázata is megtalálható (339–345. old.). Továbbá a kötet végére kerültek a szerzők adatai, a könyvben használt jelölések és rövidítések jegyzéke (345–350. old.). Mivel többszáz oldalas munkáról van szó, igen hasznos segítő társ a tájékozódásban a tartalmi index is. A jobb megértést és a vizuális rögzítést szolgálják a függelékben elhelyezett táblázatok és ábrák.

Az egyes fejezetek felépítése hasonló módon jól átgondolt és logikus, s ez igen lényeges, hiszen az egyes módszereket lépésről-lépésre kell, hogy elsajátítsuk. Ha az elsajátítási folyamatba sorrendi hiba csúszik be, akkor nem sikerülhet a fordításunk, amivel a könyv hatására esetleg magunk is megpróbálkozhatunk. Véleményem szerint megérné, hogy az ismertetett módszereket a magyar nyelvre való alkalmazhatóság szempontjából is próbára tegyük. Sőt, a könyv szerzői egyenesen sugallják az ötletet, hogy a szóban forgó, a kísérlet alapjául szolgáló verset próbálja meg minden olvasó anyanyelvére lefordítani, így tehát akár kísérletet is tehetünk arra, hogy a könyvből elsajátított módszerekkel magyarra is lefordítsuk a verset az előzetesen megtanult lépések szerint. Ebből a szempontból dicsérhető a könyv tipográfiai kivitelezése is, amely elősegíti az egyes lépések gyors visszakeresését (vastagon szedve olvashatjuk a lépések nevét, dőlten szedve a lépés lényegét). Mindez a könyv tanulhatósági indexét növeli, hiszen a szerzők eredetileg fordítói szemináriumok tankönyvének szánták munkájukat.

Gondolatok a könyv tartalmi részéről

A könyv első része két nagy fejezetre osztható: az egyik a fordítástudomány metodikai elméleteivel, a másik a fordítás folyamatának metodológiai elemzésével foglal-

kozik. A szerzők véleménye szerint mind- ezidáig nem állt rendelkezésünkre a fordítás metodikáját tudományosan vizsgáló összefoglaló jellegű mű. ezt a célt tűzi ki maga elé. Igaz ugyan, hogy más fordítás-elmélettel foglalkozó könyvek részben kitértek a fordítás metodikájára, ám java- részt előtérbe helyezték a gyakorlati alkalmazhatóság szempontját és annak ellené- re, hogy a fordítási gyakorlatban igen jól használható eljárások kidolgozását ma- gukra vállalták, mégsem léptek fel minden esetben olyan tudományos igényvel elké- szíthető elméletben és gyakorlatban egy- aránt jól alkalmazható fordítási modellel, mint amelyet Gerzymisch–Arbogast és Mudersbach kínálnak. (ld. többek között Wilss 1996, Gallagher 1985, Nord 1991, Baker 1992, Kußmaul 1995 munkáit, melyek gyakorlati hasznából minden felnö- vekvő fordítói generáció részesedhetett).

Ezzel szemben a szerzők (láthatóan az eddigi fordítás-módszertani elvekkel szem- behelyezkedve), a szövegből, mint indivi- duális egységből kiinduló lépésről lépésre szabályozható fordítás-módszertani mo- dellt szándékoztak kidolgozni. A fordítás tehát szerintük nem más, mint tudomá- nyosan kidolgozható szabályokra épülő folyamat. A kidolgozandó szabályoknak szükségszerűen tetszés szerinti szövegre is alkalmazhatónak és a lépések sorozatának bármikor megismételhetőnek kell lennie. Ez jelenti a szerzők számára a tudomá- nyos igényvel elkészített fordítás minőségi mutatóit. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a fordítói ösztönt és kreativitást szisztematikusan elvetnék. E két fordítói „eszköz”, mint tudományos elveken felül működő stilisztikai értékkel rendelkező háttér jelennek meg Gerzymisch–Arbo- gast és Mudersbach könyvében, s éppen ezért pillanatnyilag metodikai szempont- ból irrelevánsnak tűnnek. De a fordító személye sohasem lehet mellékes tényező, mert éppen az új módszertani eljárások- nak köszönhetően léphet ki a színpalok mögül és válhat „önálló jogokkal rendel- kező szövegalkotóvá”. Az újonnan kidol- gozandó rendszernek három fontos tulaj-

donságnak kell megfelelnie: explicitás, verifikálhatóság és szisztematikusság. A korábbi fordítástudományi elméletek (pl. szövegorientált fordítás, atomisztikus és holisztikus fordítás, textintern és textextern fordítási modellek) bemutatása után rövid áttekintés következik az elődökről is (Reiß, Wills, Vermeer és a többiek). A korábbi fordításmetodikai megfontolások kritikai vizsgálata után a szerzők a következő fontos posztulátumokat határozzák meg:

(1) A fordítás metodikájának a szövegre kell támaszkodnia, vagyis egy egyedi s egyszeri szövegből kiindulva kell létrehozni bármikor megismételhető műveletsorozatot. Ehhez rendelkezésre kell, hogy álljon a szöveg fogalmának olyan irányú értelmezése, mely elég képlékeny ahhoz, hogy egy kifejezés fogalmi alapja szövegspecifikus legyen, s hogy a fordító az egész szövegre vonatkozó szövegértési stratégiáit magába foglalja. Ebből pedig a koherencia fogalmának operacionalizált értelmezése következik.

(2) A holisztikus és az atomisztikus megközelítésmódokat egymástól függetlenül kell alkalmazni, majd a felállított szabályokon alapuló műveleti sor keretei között egymásra kell vonatkoztatni e két eljárást, s meg kell találni azok metszéspontjait.

(3) A tudásunkat, mely háttérismeretet, főleg kulturális tudást jelent, s amelyet tulajdonképpen a szöveg hoz felszínre belőlünk, a szövegtől elkülönítve kell szemlélünk és textextern módon modellálnunk (30. old.)

A mű írói az előbbi posztulátumokat a 2–4. fejezetben bemutatott módszerek alapján fejtik ki részletesebben, melynek során bemutatásra kerül, a már az előbbieken is többször emlegetett három fő módszer: a fordítás atomisztikus (mikrostrukturális), holisztikus (makrostrukturális) és relációs (predikátumokat elemző és egymással összefüggésbe hozó) megközelítése. Először globálisan ismerkedhünk velük: vázlatos formájú, lényegre törő leírást olvashatunk erről a három fő módszerről, amelyet a fordításban a későbbiek

során didaktikailag alkalmazni kívánunk külön-külön, egymás után, avagy egymással keverve s egymásra kivetítve. Ezeket az eddigi gyakorlattól eltérő, új fordítási módszereket, melyeket a szerzők „aspektra”-, „holontra”-, és „relatra”-módszereknek (vö. aspektus, holon, reláció alapszavak jelentésével) neveznek el, odafigyeléssel és gyakorlással, kísérletező próbafordításokkal mi magunk is elsajátíthatjuk.

E módszerek lényege különböző gondolkodásmódokat takar. Az atomisztikus gondolkodásmód a vizsgált dolgot a legkisebb alkotórészei felől közelíti meg. A holisztikus gondolkodásmód előzetes hipotézisek megalkotását feltételezi, s ezt követi a hipotézisek helyességének illetve helytelenségének a bizonyítása. A relációkat kereső gondolkodásmód egyből az összefüggések felismerésére törekszik, anélkül, hogy részletekbe bonyolódna. E jellegzetes gondolkodásmódok alkalmazhatóak a fordítási folyamatban is. Amennyiben az eddig elmondottak felkeltették az olvasó érdeklődését, álljon itt dióhéjban a fentiekben megnevezett módszerek lényege:

Aspektra-módszer (aspektív fordítás)

A módszer elnevezése az „aspektív transzláció” összevonásából származik. Az aspektus alatt a szerzők egy tetszőleges szöveg jellemzőinek fogalommal szerveződését értik. Vagyis ez nem más, mint a szöveggel kapcsolatos aktuális nézőpontok figyelembe vétele, melyek a szöveg fontos tulajdonságainak megállapításához nélkülözhetetlenek. Az aspektusok a szöveg formális és tartalmi oldalát jellemzik, magukban foglalják a szöveg nyelvi, stilisztikai, strukturális és tematikai jegyeinek az összességét. A fordító ezeket a jegyeket tudatosan keresve, úgymond aspektív módon közelíti meg a lefordítandó szöveget, azaz aspektív módon olvassa azt. Az aspektusok együttese alkotja az aspektusmátrixot. Az aspektura módszer szerinti fordítás lényegében véve atomisztikus (mikrostrukturális), tehát kisebb gondolati egységek fordítására szolgál. Minden egyes szövegrészhez az

előbbi aspektusokat magába foglaló fordítási variánsok születnek meg, melyeket később a fordító az egész szövegre vonatkozó aspektusmátrix segítségével értékeli ki, majd ennek eredményeképpen dönt egy-egy variáns mellett. A különböző módszerek más-más fordítói kompetenciát követelnek meg. Az aspektra-módszer esetében a fordítónak elsősorban nyelvi és tényanyag kompetenciával kell rendelkeznie. Ennek a módszernek a részletes ismertetését, alkalmazhatóságát és lépéseit tartalmazza a harmadik fejezet első része (vö. 41–51 old.).

Relatra-módszer (szövegbeli relációkat célnyelvre átültető fordítás)

A módszer a „relációkat követő transláció” kifejezés összevonása. A reláción a szerzők tulajdonképpen a predikátumok logikus egymáshoz kapcsolódását értik. A szöveg tartalmi mondanivalóját tehát relációk láncja adja vissza, amelyek a szöveg tartalmát lineárisan követhetővé teszik. Minden egyes reláció argumentumból és relátorból (argumentumokat összekapcsoló elem) épül fel. A relatra-módszer (a szövegbeli relációs háló alapján) a szöveg információs bázisának célnyelvre történő átültetésére alkalmas. A módszer érdekessége, hogy a szöveg relációs hálóját vizuálisan is nagyon jól modellálható. Annyiban hasonlít az előző eljárásra (aspektra), hogy ebben az esetben is célszerű részrendszerekkel dolgozni, s a részeredményeket az egészhez igazítani. A relatra-módszerrel fordítónak összefüggéseket felismerő logikai készséggel kell rendelkeznie, hogy a szöveg információs hálóját összességében is szem előtt tudja tartani az egyes szövegrészek lefordítása során. A módszer pontos leírását és a lépéseit a harmadik fejezet második része tartalmazza (53–63 old.).

Holontra-módszer (makrostrukturális fordítás)

A módszer elnevezését a „holisztikus transláció” kifejezésből alkották meg a szerzők

összevonással. A módszer a fordításhoz szükséges háttéranyag ismeretére utal, azaz a fordító gondolatban „kiegészíti” a szöveget a saját ismereteiből származó globális összefüggésekkel. A holisztikus, hipotetikus gondolkodás segíti hozzá a szöveg teljesszerű megértéséhez. Az ismeretek rendszereket hoznak mozgásba a szöveg tematikáján belül és kívül (tárgyi ismeretek, kulturális ismeretek, specifikus ismeretek). A részismereteket, amelyeket a szöveg egyes szakaszaiban aktiválunk, a folyamat végén összhangba kell hozni a globális ismereteinkkel. A holontra-módszer a szöveg részleteire és egészére vonatkozó ismeretrendszereket feltételez, amelyeket a kompetencia szintjén kell aktiválnia a fordítónak. A módszerrel minden részletre kiterjedően a harmadik fejezet utolsó előtti részében ismerkedhetünk meg (63–77 old.).

Nyilvánvaló, hogy a háromféle módszer egymástól izolált alkalmazása három teljesen különböző célnyelvi szöveget eredményez, mivel ilyenkor csakis egyfajta nézőpont érvényesül. A fordító természetesen maga dönti el, a szöveg térbeli, időbeli, nyelvi és egyéb jellegzetességei alapján, mikor melyik módszert veszi leginkább figyelembe. Döntése függ a fordítás céljától, a szöveg típusától és egyéb, a fordítást meghatározó tényezőktől is (pl. kinek készűl a fordítás). A legtöbb fordítás esetében nem is alkalmazható csak az egyik, vagy csak a másik módszer. Előfordul a gyakorlatban az is, hogy egy szöveg esetében mindhárom módszer alkalmazandó, sorban egymás után vagy egymással keresztezve, mire eljutunk a kész célnyelvi szöveghez. Maguk a szerzők és az elkészített műhelyfordítások is meggyőzhetik az olvasót arról, hogy a három módszer egyidejű alkalmazása a legelőnyösebb. Az eddigiekben alkalmazott módszerbemutatói sorrendet (holontra, aspektra, relatra) nem célszerű a gyakorlatban is követni, mivel a döntéseket egymástól mereven elválasztja, és így kevesebb lehetőség van a korrekcióra. A könyv szerzőinek és a próba fordítások készítőinek javaslata: az

aspektra- és a holontra-modell egyidejű, párhuzamos alkalmazása, ezután pedig mintegy megerősítésként következik a relatra-modell bevetése, mert ez lehetővé teszi az aspektusok és a holonok súlyponthozását a szöveg egésze szempontjából, a relációk pedig segítenek az első kettő ellenőrzésében. Ezt az érvelést és okfejtést ismerhetjük meg a harmadik fejezet lezárásakor, ahol a módszerek összjátékán kívül a szerzők által javasolt, a három módszert integráló, bármikor és bármilyen szöveg esetén alkalmazható 13 lépésben megoldható fordítás lépésről-lépésre történő bemutatásáról van szó (78–84 old.).

A könyv második részében a gyakorlatban is próbára tehetjük a bemutatott módszereket, külön-külön alkalmazva és integráltnan (Gerzymisch-Arbogast és Mudersbach fordítástechnikai újításai szerint) is. Látni fogjuk, hogy mily eltérő fordítások születnek! A gyakorlati rész összefoglalására nem vállalkozhatunk egy recenzió keretei között, de tulajdonképpen szükségtelen is lenne, mert az eredmények magukért beszélnek és az olvasónak/fordítónak magának kell belátnia Gerzymisch-Arbogast és Mudersbach tételének helyességét: a három módszer időben helyesen történő alkalmazása vezet el a tökéletes, tudományos módszerekkel kidolgozott célnyelvi szöveghez.

Mint a fentiekből is látszik, érdekesítő, de nehéz olvasmányról van szó. Ha az olvasónak nincs fordításelmélettel kapcsolatos előismerete, akkor először ajánlatos tanulmányoznia Gerzymisch-Arbogast 1994-ben megjelent művét is, mely „Übersetzungswissenschaftliches Propädeutikum” címen vált ismert tankönyvvé a fordítói iskolákban, s amely bizonyos mértékben a most tárgyalt mű előfutárának is tekinthető. Az említett propedeutika alapozó ismeretekkel szolgál a fordítás metodikájának megértéséhez és befogadásához.

Kautz, Ulrich

Handbuch – Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens

(München: Iudicium & Goethe-Institut, 2000. 632 pp. ISBN: 3-89129-449-2)

Dékány Edit

Az ismertető könyv, amelynek címe „A fordítás és tolmácsolás oktatásmódszertani kézikönyve”-ként fordítható magyarra, a Goethe-Intézet, valamint a Iudicium könyvkiadó kooperációja révén jött létre. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy a szakképzett fordítók és tolmácsok iránti igény ugrásszerűen megnövekedett, és ezt a hatalmas igényt az egyetemi képzést folytató intézmények nem tudják kielégíteni – különösen az ún. „kis nyelvek” és/vagy olyan országok esetén, amelyekben ilyen intézmények nem léteznek –, a Goethe-Intézet Központi Igazgatóságában *Übersetzen und Dolmetschen* elnevezéssel egy projektet indítottak el, ennek keretében (1995–1998) dolgozták ki ezt a kézikönyvet.

A szerző, akinek eddig megjelent munkái az ún. lipcsei iskola fordítástudományi tradíciójának szellemében születtek, a kontaszti nyelvészet és a nyelvpár-szemponthú fordítástudomány módszereivel németangol–kínai, illetve kínai–német, németkínai fordítási irányok viszonylatában készített konfrontatív – fordítástudományi tanulmányokat.

Kautz könyvével orientációs segédeszközt kíván a fordítást és tolmácsolást oktató tanárok, továbbképzéseken oktató és résztvevő kollégák kezébe adni, konkrét javaslatokkal a fordítási és tolmácsolási feladatok kiválasztásához és alkalmazásához, didaktizált tananyagokat bemutatva. A kézikönyv a következő részeket foglalja magában:

– bevezető rész a fordító- és tolmácsszakmáról

- rövid áttekintés a fordítástudomány fejlődéséről
- egy-egy átfogó fejezet a fordításról és tolmácsolásról
- a fordítók és tolmácsok képzésével, továbbképzésével kapcsolatos kidolgozott curriculumok vázlatai
- rövid összefoglalás az idegennyelv-oktatásban alkalmazott fordítási és tolmácsolási gyakorlatok kapcsán felmerülő (a közép- és felsőoktatást érintő) különös problémákról
- áttekintés a Goethe-Intézetben folyó fordítással és tolmácsolással kapcsolatos kurzusokról, tevékenységekről, illetve javaslatok hasonló rendezvények scénárióihoz
- részletes bibliográfia

A könyv nyolc fejezetre tagolódik. A bevezetést követő második fejezet bemutatja a fordító- és tolmácsszakma gyakorlatát, a nyelvi közvetítők tevékenységi területeit, valamint a szakma elsajátításához szükséges speciális képességeket, készségeket és személyiségjegyeket. A fordítás- és tolmácsstudomány fejlődésével foglalkozó harmadik fejezet egyfajta elméleti-történeti háttérrel biztosít a következő két fejezetnek, amelyek külön-külön tárgyalják a fordítás és fordításidektika, majd a tolmácsolás és a tolmácsdidaktika főbb aspektusait.

A könyv negyedik és leghosszabb fejezete a fordítással és a fordítás oktatásának módszertanával foglalkozik. A szerző fordításdefinícióját a fordítás fajtái követik. Kautz a fordítási folyamatot két fő részre – a receptív és a produktív fázisra – bontva tárgyalja.

A fordítási folyamat receptív fázisa alfejezetben a forrásnyelvi szöveg megértése, fordítás szempontjából releváns szövegtipológia, a fordítást előkészítő kutatási témakörök szerepelnek, az utóbbit a szótározás, párhuzamos- és háttérszövegek, glosszáriumok és adatbankok, informátorok, valamint az Internet segítségével végzett munka vázolására bontja tovább. Kautz kiemeli, hogy a fordítói kompetencia nemcsak a lexikai hézagok pótlásán alapul, lényeges

eleme a kutatási kompetencia. A kutatási kompetencia a lefordítandó szakterülettel kapcsolatos hiányzó ismeretekre, és a célnyelven ezek – az adott kultúra szempontjából – adekvát helyettesítésére vonatkozik. A receptív fázisról szóló ismertetést a professzionális fordító kézikönyvtárból nem hiányozható alpművek, egynyelvű szakkönyvek és szótárak, kétnyelvű szótárak felsorolásával zárja.

A fordítási folyamat produktív fázisát bemutató alfejezet a következő aspektusokat emeli ki: a célnyelvi szöveg projekciója és a befogadó elvárásai; a célnyelvi szöveg elkészítése; fordítási problémák és fordítói eljárások; a célnyelvi szöveg szerkesztői munkái; a célnyelvi szöveg külső megjelenése.

A negyedik fejezet másik fő részét a szerző a fordítás oktatásának szenteli. A fordítás oktatása szempontjából legfontosabb tényezők: az oktatók, a tanulók és a tanulási célok vonulnak fel itt. Ebben a szakaszban három fontos kérdésre kell választ adni:

- Ki oktathat fordítást?
- Ki tanulhat fordítást?
- Mit akarunk a fordítás kurzusokon elérni?

A szövegkiválasztás elvei, didaktizált szövegek elméleti kérdései után Kautz három különböző szövegen (egy használati utasítás és két reklámhirdetés segítségével) mutatja be a szövegek didaktizálásának módját, majd a fordítás receptív fázisa részben tárgyalt pontokhoz (megértés, szövegtipológia, szövegelemzés, kutatás) és a produktív fázishoz feladattípusokat és a fordítás oktatásával kapcsolatos részletes tanácsokat rendel. A fordítással foglalkozó negyedik fejezetet tanórai modellek és a fordítás értékelésének szempontjai zárják. A fordítás oktatására szánt kilenc modell a „tradicionális” gyakorlatoktól kezdve a számítógéppel végzett feladatokig terjed.

Az ötödik fejezet a tolmácsolás bemutatására vállalkozik. Az előző fejezettel meg-

egyező felépítésben (definíció, főbb fajták, receptív fázis, produktív fázis, oktatás) tárgyalja a szóbeli nyelvi közvetítésre vonatkozó ismereteket, kiemelve a tolmácsolás specifikumait. A tolmácsolási esemény receptív fázisa tárgyalásánál kiemelt szerepet kapnak a memóriakutatás tolmácsolás szempontjából releváns felismerései, valamint a konzekutív tolmácsolás esetén a jegyzetelés. A jegyzetelésttechnikával kapcsolatban az alábbi kérdésekről esik szó:

- Mire szolgálnak a tolmács jegyzetei?
- Mit jegyzetel a tolmács?
- Mikor jegyzetel a tolmács?
- Hogyan jegyzetel a tolmács?

A következő rövidebb fejezet a professzionális fordítók és tolmácsok képzésével, továbbképzésével foglalkozik, a nyelvi közvetítők képzésének szervezeti és tartalmi kérdéseit veti fel. A hetedik fejezet a fordítás idegen nyelvi tanórán betöltött szerepét vizsgálja, felvázolva az ezzel kapcsolatos tudományos vita jelenlegi állását. A fejezetek sorát a nyolcadik, a Goethe-Intézet továbbképzéseit bemutató rész zárja. A gyakorló fordítók/tolmácsok részére szervezett kurzusokon kívül a programok témái közt szerepel a fordításdidaktika, a tolmácsdidaktika, a bilaterális konzekutív tolmácsolás, a fordítástechnika, a fordítás a német idegennyelvi tanórán.

A nemzetközi szakirodalmat felvonulató terjedelmes bibliográfia két részre tagolódik, az első rész gyűjteményes köteteket és monográfiákat tartalmaz, (az itt szereplő művek egy része annotált) a második rész olyan folyóiratokat (107), amelyekben a fordítás és tolmácsolás elméletéről és gyakorlatáról jelentek és jelennek meg írások. Folyóiratcikkek és kötet tanulmányok nem itt, az 1. számú függelékben, hanem közvetlenül az egyes fejezetek, illetve alfejezetek végén találhatóak ajánlott irodalom címén. A 2. számú függelék olyan németországi állami felsőoktatási intézmények adatait tartalmazza, amelyekben fordítók és tolmácsokat képeznek.

A könyv egésze vagy részei alkalmasak mind önálló, mind csoportos feldolgozásra. Közvetlenül felhasználható szövegekkel szolgál gyakoroló tanárok számára, hiszen a szerző a hangsúlyt az elméleti szempontok didaktikus átültetésére helyezi. Öröndetes tény, hogy a fordítástudománnyal foglalkozó kutatók körében – az elmúlt évtizedtől eltérően – ez az aspektus egyre jobban előtérbe kerül. Az átfogó elméleti alapokra épülő, gyakorlati tanácsokban bővelkedő kötetet haszonnal forgathatják az oktatókon kívül az elméleti szakemberek és gyakorlati fordítók/tolmácsok is. A könyv hiányosságaként róható fel (ezt maga a szerző is hangsúlyozza), hogy nem vonatkozik specifikusan különböző nyelvpárokra. A jövő desideratuma marad tehát a kézikönyv nyelvpárspecifikus munkafüzetekkel való kiegészítése.

Larson, Mildred L.

Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence

(Lanham – New York – London:
University Press of America, 1984. 537 pp.
ISBN: 0-8191-4300-6)

Stanitz Károly

A szerző – amint ez a hivatkozásaiból is kiderül – a hatvanas évek eleje óta foglalkozik fordításelmélettel, első tanulmánya e témában 1965-ben jelent meg az amerikai Summer Institute of Linguistics *Notes on Translation* c. folyóiratában *A Method for Checking Discourse Structure in Bible Translation* címmel.

Jelen munkáját a szerző tankönyvnek szánta, melynek fő célja rávilágítani a nyelvek közötti különbségekre, és arra, hogyan befolyásolják ezek a különbségek az egyik nyelvről a másikra való fordítást. Az elv, amelyből kiindul az, hogy a fordítónak pontosan ismernie kell a forrásnyelvi szö-

veg jelentését ahhoz, hogy le tudja fordítani a célnyelvre. A jelentést olyan struktúráként mutatja be, amely minden szöveg mögött megtalálható. A könyv célkitűzése az, hogy bizonyítsa a *jelentésalapú* fordítás elsőbbségét a *formai alapú* fordítással szemben. Peter Newmark a könyvhöz írott előszavában úgy üdvözli Larson könyvét, mint az első olyan könyvet, amely eredményesen alkalmazható tankönyvként a fordítóképzésben. Newmark hangsúlyozza, hogy az elmúlt harminc év során megjelent fordításelméleti irodalom túlnyomó része a modern nyelvészet hatása alatt született, így vagy a kontrasztív nyelvészethez, vagy pedig valamely más nyelvelmélethez kapcsolódik. Nida volt az első, aki gyakorlati szempontból foglalkozott a fordítás kulturális és nyelvi kérdéseivel. Larson Nida méltó követőjének bizonyul, amit főleg a szókapcsolatok kérdésének alapos és világos kezelése, a metaforák és hasonlatok nagy száma a példaanyagban, valamint a szó szerinti fordításból adódó félreértések bemutatása bizonyít.

A szerző előszavában kiemeli, hogy könyve a John és Kathleen Callow, Katherine Barnwell és Eugene Nida műveiben kidolgozott elvekre támaszkodva, valamint a néhai John Beekman-tól tanultak alapján született, és csak annyiban jelent újat, hogy ezeket az ismereteket egy olyan új keretbe helyezi, amely alkalmassá teszi arra, hogy a leendő fordítók tankönyvként használják, különösen azok, akiknek anyanyelve egyike a világ számtalan kis nyelvének. Valószínűleg nekik szól a fordításban általa legfontosabbnak (és a könyv fő célkitűzésének) tartott alapelv ismételt hangsúlyozása: a fordító feladata az, hogy – miután azonosította a forrásnyelvi szöveg jelentését – a célnyelvben ugyanezt a jelentést juttassa kifejezésre olyan nyelvi eszközökkel, amelyek teljesen eltérhetnek a forrásnyelv eszközeitől.

A szerző szándéka szerint könyvét azoknak szánta, akik most ismerkednek a fordítás tudományával, esetleg angol nyelvtudásuk sem tökéletes. Ezt szem előtt tartva a fordításelméleti szakkifejezések

használata minimális, sok az ismétlés és minden fejezet gyakorlatokkal zárul, amelyeknek fontos része az anyanyelvre és anyanyelvről való fordítás.

A könyv hat részre tagozódik, az első résznek (*Overview of the Translation Task*) öt fejezete van: „Forma és jelentés” (*Form and Meaning*), „A fordítások fajtái” (*Kinds of Translation*), „A nyelv szemantikai szerkezte” (*The Semantic Structure of Language*), „A rejtett jelentés” (*Implicit Meaning*) és „A fordítási projekt lépései” (*Steps in a Translation Project*). Ez az öt fejezet tekinti át a fordítás alapfogalmait és alapelveit, a további részek ezeket mutatják be részletesen és példákkal szemléltetik.

Az első fejezetben (*Form and Meaning*) a szerző a fordítást és a fordítás olyan alapfogalmait határozza meg, mint forrásnyelv (*source language*) és célnyelv (*receptor language*). Véleménye szerint a fordítás abból áll, hogy tanulmányozzuk a forrásnyelvi szöveg lexicáját, a nyelvtani struktúrát, a kommunikációs helyzetet és a kulturális kontextust, és elemezzük olyan céllal, hogy meghatározzuk a jelentését, majd rekonstruáljuk ugyanezt a jelentést annak a lexicának és nyelvtani struktúrának az alkalmazásával, amely ennek megfelelője a célnyelvben és kulturális kontextusában. E folyamat illusztrálására a szerző mindjárt bedobja a mély vízbe az olvasót egy olyan példával, amely szerkezetét tekintve végigvonul a könyvön: olyan nyelvek közötti megfeleltetést mutat be, amelyek mind nyelvtani szerkezetük, mind pedig kultúrájuk tekintetében messze esnek egymástól. A példamondat: „álmos vagyok” (*I am sleepy*), a feladat ennek a mondatnak a fordítása spanyolból aguaruna nyelvre (perui indián nyelv). A kijelentés jelentéselemeinek és a két nyelven megjelenő felszíni szerkezetnek az elemzése után megállapítja, hogy a spanyol forma szó szerinti fordítása angolul azt jelentené, hogy „I have sleep” (kb. álmoságom van), az aguaruna forma pedig „My sleep lives” (álmoságom él). Mivel a magyarázat nyelve angol, és megjelenik az angol megfelelő is, így a megállapítás az, hogy ugyanaz a tartalom

a három különböző nyelven három különböző nyelvi (lexikai és nyelvtani) szerkezetben jelenik meg. A további példák azt mutatják be, hogy még az egyszerűnek vélt hétköznapi társalgási fordulatok is rejtenek magukban buktatókat az átváltás szempontjából, a célnyelvi szövegben gyakran nyomot hagy a forrásnyelvi forma.

Az első fejezet a továbbiakban azokkal a nyelvi jellemzőkkel foglalkozik, amelyek befolyásolhatják a fordítást. Például annak, hogy a jelentéselemek különböző lexikai egységekbe vannak „csomagolva” az a következménye, hogy esetenként ezeket az elemeket az egyik nyelvben egy szó, a másikban több fejezi ki. Egy másik jelenség, hogy ugyanaz a jelentéskomponens több szóban is megjelenik (ld. juh – kos, bárány), vagy ugyanannak a szónak a megjelenése szókapcsolatokban nyelvenként változik (ld. az angol „run” vagy a prepozíciók). Még egyetlen nyelven belül is csak akkor beszélhetünk a forma és jelentés egyértelmű megfeleléséről, ha az adott szót az elsődleges jelentésében használjuk. Ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy a szó szerinti fordítás (*literal translation*) nem közvetíti a jelentést, jó fordításként a szerző az idiomatikus fordítást (*idiomatic translation*) jelöli meg, amely a forrásnyelvi szöveg jelentését a célnyelvre jellemző (természetes) formában (*natural form*) adja vissza.

A második fejezet (*Kinds of Translation*) az utóbbi gondolatot bontja ki és szemlélteti egy sor példával, amelyeket ismét egymáshoz közel (angol-francia) és egymástól igen távol (angol-chuave) levő nyelvekből kölcsönöz. A lehetséges fordításfajtákat egy hétfokozatú skálán helyezi el, amelynek egyik végén a teljesen szó szerinti (*very literal*), a másik végén a túlzottan szabad (*unduly free*) fordítás található, amelyet megelőz a helyesnek tartott idiomatikus fordítás.

A nyelvtani szerkezetek fordítására vonatkozóan (*translating grammatical features*) Pápua Új Guineából hoz példát a szerző, amely arra hivatott, hogy bemutassa a túlnyomóan főnévi szerkezeteket használó angol hivatalos nyelvből az igei szerkeze-

teket használó helyi nyelvre való fordításnál jelentkező problémákat. Hasonló problémákat okoz az európai passzív szerkezet fordítása olyan nyelvek esetében, amelyek ezt nem, vagy más szerkezetben használják, mint pl. a japán, ahol a passzív szerkezet használata szó szerint szenvedést jelez. A lexika fordításával kapcsolatosan a frazeológiai jelentésre, vagyis az idiomatikus szókapcsolatok problémájára kapunk bő példaanyagot. A példák az angol nyelvet állítják szembe különböző dél-amerikai indián nyelvekkel.

A harmadik fejezet (*The Semantic Structure of Language*) a nyelv szemantikai struktúrájával kapcsolatos azon kérdéseket vizsgálja, amelyek a fordítás szempontjából fontosak. Szól a nyelv felszíni- és mélyszerkezetéről (*surface and deep structure*), valamint ebből kiindulva a szemantikai és grammatikai szerkezetéről (*semantic and grammatical structure*). A szemantikai szerkezet univerzális, hiszen minden nyelvben vannak jelentéselemek, amelyek dolgokat, eseményeket, tulajdonságokat és viszonyokat jelölnek. Ugyanígy minden nyelvben vannak közlések (*propositions*) amelyek fogalmakból állnak (*concepts*), ezek ugyanakkor összekapcsolódnak egy eseménnyel, dologgal vagy tulajdonsággal mint központi fogalommal (*central concept*). A közlések különböző formákban jelenhetnek meg, ahol a felszíni szerkezetben a három fő összetevő: az ágens, a patiens és a cselekvés helye változhat. Itt belép a szemantikai egységek fogalma, amelyet a „The dog treed the cat” (A kutya felzavarta a macskát a fára.) mondat példáján mutat be a szerző. Ez egy egyszerű SPO szerkezetű mondat a grammatikai összetevők szórendje szempontjából, a szemantikai struktúrája azonban bonyolultabb. A „tree” ugyanis dolog, itt viszont cselekvést jelöl, tehát a grammatikai és szemantikai szerkezet nem illeszkedik. A fordításnál ezt érzékeltetni kell és helyre kell állítani az egyensúlyt. Ezt szolgálja a szemantikai hierarchia bemutatása és az egyes szintek megfeleltetése a grammatikai struktúrának. Itt mutatja be a szerző a kommunikációs szí-

tuáció meghatározó szerepét bizonyos közlések jelentésének helyes értelmezésében: a „Mikor viszed már le a szemetet?” formailag kérdés, adott helyzetben azonban utasítás. Az aguaruna nyelvű fordításban a kérdő forma nem fog megjelenni.

A negyedik fejezet (*Implicit Meaning*) a rejtett jelentés vagy jelentések ismeretének fontosságára hívja fel a figyelmet, miközben bemutatja a különböző jelentésfajtákat a (referenciális, szövegszervező, szituációs – *referential, organisational, situational meaning*) és példákkal illusztrálja azt, hogy mindegyik esetben lehetséges az explicit és implicit forma. Annak, hogy bizonyos információk miért maradnak rejtve a szövegben, oka lehet az egyes nyelvek szerkezete, az, hogy már előfordult a szövegben előzőleg, vagy hogy a szituáció nem teszi szükségessé. Példaként említi az angol nyelvnek azt a tulajdonságát, hogy a mennyiségre vonatkozó információk mindig meg kell jelennie explicit formában, ami nem minden nyelvre jellemző. Hasonló jelenség az európai nyelvek esetében az explicit formában megjelenő nyelvtani nem, ami más nyelveknél nem jelenik meg. A szituációs jelentésre példa az „A fiam, Péter beteg.” mondatban a „fiam” explicit megjelenése, amire csak abban az esetben van szükség, ha a partner nem ismeri.

Az ötödik fejezet (*Steps in a Translation Project*) az előzőekben tárgyalt elméleti kérdések után a fordítás gyakorlati és szervezési kérdéseivel foglalkozik. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy mielőtt egy nagyobb fordítási projekt elindul, végig kell gondolni, mire is van szükség sikeres lebonyolításhoz. A szükségletet a „négy T”-ben jelöli meg (angolul: *text, target, team, tools*), vagyis szöveg, cél, csapat és eszközök. A szöveg a forrásnyelvi szöveget jelenti, amelyet fordítani kell, a cél a célcsoportot jelenti, akinek a számára készül a fordítás, a csapat azokat a személyeket jelenti, akik részt vesznek a fordítási folyamatban (a fordító(k), szakértő, lektor, gépíró stb.), az eszközök azok a segédanyagok, amelyeket a fordító igénybe vesz (szótárak, lexikon, szakkönyvek stb.). Maga a

fordítási folyamat több lépésből áll: 1) a fordítandó szöveg elemzése, megértése (*exegeisis*), 2) az átváltás és első változat (*transfer and initial draft*), 3) az értékelés (*evaluation*), 4) a javított változat (*revised draft*), 5) konzultáció (*consultation*) és 6) a végső változat (*final draft*).

Az első lépésben a fordító gondosan tanulmányozza a fordítandó szöveget, hogy tisztázza a szöveg üzenetét, a kommunikációs szituációt és mindazokat a tényezőket, amelyeket meg kell érteni annak érdekében, hogy egyenértékű fordítás készüljön.

A gondos elemzést követően megkezdődik a szöveg áttétele a célnyelvbe kis egységeként. Eközben a fordítónak folyamatosan szem előtt kell tartania a célnyelvi közönséget.

Amikor elkészült az első változat, az értékelésre kerül sor. Ennek három szempontja van: a gondosság, egyértelműség és természetesség, vagyis a következő kérdésekre keresik a választ: A fordítás ugyanazt a jelentést hordozza, mint a forrásnyelvi szöveg? A célnyelvi közönség számára egyértelműen érthető? A fordítás jól olvasható és mindenben megfelel a célnyelv nyelvtani és stílusbeli követelményeinek?

Az értékelés eredményeinek ismeretében és azok felhasználásával készül el a javított változat.

Bizonyos fordítási projekteknél lehetnek tanácsadók, akik végigkísérik a fordítás folyamatát és segítik a fordítót.

A fordító beépíti a fordításba a tanácsadó véleményét, ellenőrizteti a szöveget anyanyelvi beszélőkkel, kikéri még egyszer a team véleményét, ha van, a kiadóét, majd elkészíti a végső változatot.

A további fejezetek újra sorra veszik az első öt fejezetben említett kérdéseket, részletesen bemutatják, számtalan példával szemléltetik, majd az egyes fejezetek végén található gyakorlatok lehetőséget adnak arra, hogy órai vagy egyéni munkával alaposan begyakorolják őket.

A könyv végén 290 tételből álló irodalomjegyzék segíti az olvasót abban, hogy az egyes részletkérdésekkel behatóbban foglalkozhasson. A felsorolt publikációk

megjelenése 1960 és 1983 közé esik, a többség a hetvenes évek második felében, kivétel talán Bloomfield 1933-ban megjelent *Language* című munkája. A tanulmányok nagy része a *The Bible Translator* (United Bible Societies, UK) és a *Notes on Translation* (Summer Institute of Linguistics, USA) című folyóiratokban jelent meg. A könyv részletes tárgymutatóval zárul.

Hatim, Basil & Mason, Ian

Discourse and the Translator

(London–New York: Longman, 1992.
258 pp.)

Zank Ildikó

A könyv a *Language and Social Life Series* (szerkesztő: Christopher N. Candlin) egyik köteteként jelent meg, amely sorozat célja annak többoldalú vizsgálata, hogy hogyan hatnak a társadalmi intézmények struktúrái és erői arra, ahogyan kommunikálunk és fordítva, hogyan hat a nyelv, a kommunikáció ezekre az intézményekre. A *Discourse and the Translator* egyszerre öleli fel a fordítástudomány eddigi kutatási eredményeit és mutat túl azokon: a szociolingvisztikai kutatások, a diszkurzus elemzés, a pragmatika és szemiotika legújabb eredményeinek tükrében a szerzők a *fordítást mint társadalmi kontextusba ágyazott folyamatot* értelmezik, a *fordítót* pedig elsősorban *két kultúra közötti közvetítőnek* tekintik.

A szerzők, mint ezt hangsúlyozzák, maguk is gyakorló fordítók, akik munkájuk során számos olyan fordítási eljárást és megoldást alkalmaztak, melyek rendszerbe foglalhatók, mások adataival összevetethetők. Jelen munkájukat éppen ezért egyfajta reflexiónak tekintik: más szóval, nem fordítóknak szánt gyakorlati útmutatásokról van szó, épp ellenkezőleg, a fordítók szolgálatnak bizonyítékot arra, amit a fordítás folyamatáról megtudunk. Ilyen értelemben a szerzők megközelítése közelebb

áll a leíró fordítástudományhoz, amennyiben magát a fordítási folyamatot helyezik középpontba és a fordító, mint közvetítő, lehetséges *indokolt választásait* (*motivated choice*) veszik számba az egyes problémák tárgyalásakor. Ugyanakkor a könyv ennél jóval átfogóbb képet ad a fordítási folyamatról, mivel annak minden mozzanatát egy szélesebb társadalmi-kulturális kontextusba helyezi és a fordító gyakorlati megfontolásait olyan alkalmazott tudományok legújabb trendjeihez kapcsolja, mint a szociolingvisztika, diszkurzus kutatások, pragmatika, szemiotika és mesterséges intelligencia.

Mindezek alapján a könyv nemcsak a fordító- és tolmácsképzésben résztvevők figyelmébe ajánlható, hanem azoknak is, akik az alkalmazott nyelvészet, kommunikáció vagy nyelvoktatás területén kívánják ismereteiket bővíteni.

A sorozat szerkesztője, C.N. Candlin, bevezetőjében a legutolsó, azaz tizenegyedik fejezetben (*The Translator as Mediator*) megfogalmazott gondolat fontosságát emeli ki, vagyis azt, hogy a fordító egy *dinamikus kommunikációs folyamat* (ez a fordítás folyamata) középpontjában áll, mint *közvetítő* a forrásnyelvi szöveg létrehozója és a célnyelvi szöveg befogadói között. Candlin szerint ez az értelmezés választ adhat arra, hogy a fordítás folyamatában szerzett tapasztalatok hogyan segíthetnek megérteni két különböző társadalmi és kulturális tapasztalati-gondolati rendszer közötti különbségeket és párhuzamokat. Vagyis a fordítás folyamatának alapos feltérképezése hasznos lehet a kultúra és nyelv oktatása szempontjából is.

Valójában a könyv előző fejezetei vezetnek el az olvasót az utolsó fejezet összegző következtetéseihez: a kontextus és három dimenziójának elemzésétől (3–8 fejezet), a szöveg strukturális sémáinak vizsgálatán keresztül (9. fejezet) jutnak el a szerzők az indokolt (*motivated*) lexikai és szintaktikai választások számbavételéhez, melyek a szöveg általános retorikai célját szolgálják (10. fejezet).

Az utolsó fejezet tehát a fordító köz-

vetítői szerepének mibenlétét taglalja és annak két aspektusát különíti el:

(1) a fordító kultúrák között közvetít – azok inkompatibilitását igyekszik áthidalni,

(2) a fordító mint a forrásnyelvi szöveg „kiváltságos olvasója” (*privileged reader*) azért olvas, hogy szöveget hozzon létre, azért dekódolja azt, hogy aztán újra kódolja.

A közvetítési folyamat (*mediation*) legfontosabb elemei a:

- **kommunikatív tranzakció** (*communicative transaction*) – ide tartoznak a terminológiai problémák (regiszter: *field, mode, tenor, dialektusok*)
- **pragmatikai akció** (*pragmatic action*) – ide tartozik a szándékoltság hatása, az udvariassági stratégiák átvitelének problémája (beszédaktusok, szövegaktus)
- **szemiotikai interakció** (*semiotic interaction*) – az intertextualitás, műfajok (*genres*) és diszkurzus problémája, melyek a társadalmi-ideológiai attitűdöket tükrözik.

Mindezek együtt alkotják a szöveg **retorikai célját** (*rhetorical purpose*) amelynek közvetítése a fordító egyik legfontosabb feladata, s amely cél **indokolt választások** (*motivated choice*) során keresztül valósul meg.

A szerzők igen következetesen vezetnek végig ezt a felfogást az összes fejezeten, mindig újabb dimenziót kapcsolva a szöveg szintjeinek elemzéséhez, fokozatosan felépítve az egyre bonyolultabbá váló rendszert. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy nyelvészeti modellek és elméletek alapos és rendszerezett ismertetését nyújtják, ami önmagában sem kevés, ám a szerzők ennél jóval többre vállalkoznak: a szöveg- és diszkurzus-elemzés különböző szintjeit és dimenzióit a fordítási folyamat konkrét mozzanataihoz, a fordítók gyakorlati problémáikhoz kapcsolják.

Autentikus szövegek fordításain keresztül (gyakran több változatot bemutatva) demonstrálják, hogy egy adott elemzési módszer miként releváns a fordítók számá-

ra, és hogy az adott probléma a fordítás/tolmacsolás mely területére a legjellemzőbb. A példák nagy része arab–angol fordítás, amik jól példázzák a társadalmi-kulturális különbségekből adódó fordítási problémákat, egymástól távol eső kultúrákról lévén szó, talán kissé sarkítva. Jócskán találunk még francia–angol példákat illetve néhány helyen spanyol és német forrásnyelvi illetve célnyelvi szövegrészeket. Az elméleti fejtegetések és a sokféle konkrét példa jól etalált aránya követhető és érdekesítő olvasmánnyá teszi a művet.

A harmadiktól a tizedik fejezetig terjedő rész veszi sorra részletesen a fordítási folyamat már említett elemeit. Az összes fejezetre jellemző, hogy a fordítást kommunikációs aktusnak tekinti, amelynek középpontjába a fordítót és annak döntéseit, választásait helyezi.

A harmadik fejezet (*Context in Translating: Register Analysis*) a nyelvváltozatok illetve ezen belül is a **regiszter** problematikájával foglalkozik. A nyelvváltozatok használóhoz kötött (*user-related*) dimenziója a különböző dialektusokban nyilvánul meg, míg a használathoz kötődő (*use-related*) változatok alkotják a regisztert, melynek három egymással összefonódó aspektusa: a *field, mode* és *tenor*.

- **Field:** „a cselekvés mezeje”, vagyis a szöveg társadalmi funkciója (pl. sportközvetítés, istentisztelet, stb.)
- **Mode:** a nyelvi tevékenység médiuma, vagyis beszélt vagy írott (további variációk: spontán vagy nem, monológ vagy párbeszéd, stb.)
- **Tenor:** a feladó és címzett közötti viszonyt közvetíti, melynek kategóriái egy skálán helyezkednek el (udvarias – köznapi – intim)

A fordító szempontjából két fontos kérdést emelnék ki:

(1) a szövegen belüli regiszterváltások célnyelven való érzékeltetésének problémája valamint

(2) az ún. korlátozott regiszter (*restricted register*), melynek jó példája a nemzet-

közi telekommunikáció vagy az időjárás-jelentések, amely területeken viszonylag sikeresen alkalmaznak gépi fordítást.

A negyedik fejezet (*Translating and Language Discourse*) vezeti be a kommunikatív tranzakció (*communicative transaction*) fogalmát, mely nem más, mint az előző három aspektus (*field, mode, tenor*) együttese, amelyek a kommunikáció alapfeltételét alkotják. A kontextus kommunikatív dimenziója mellé további kettőt rendelnek a szerzők: a pragmatikai dimenziót és a szemiotikai dimenziót.

A **pragmatikai dimenzió** annak a vizsgálata, hogy milyen céllal használunk egy mondatot, és hogy a valós világban milyen körülmények között adekvát annak használata. A szerzők a **beszédaktusok** (*speech acts*) Austin és Searle által kidolgozott rendszerét, valamint a Grice-féle **kooperatív elvet** (*cooperative principle*) és az abból következő négy **alapszabályt** (*maxims*) ismertetik és adnak rájuk példákat.

A **szemiotikai dimenzió** (*semiotic dimension*) a **műfajokra** (*genre*) illetve **diszkurzusra** vonatkozó (*discourse*) megszorításokat tartalmazza. A szöveg, a műfaj és a diszkurzus hierarchikus összefüggései a következők:

(1) Egy adott társadalmi körülmény (*social occasion*) funkcióit és céljait a műfaj (*genre*) tükrözi, amely „egy konvencionálizált szövegforma”.

(2) A műfaj kifejezést nyer a diszkurzusban, amely egyfajta „ritualizált beszéd-és gondolkodásmód” és az attitűdöt tükrözi.

(3) Végül a szöveg az, amiben manifesztálódik a diszkurzus és annak jelentése. A szöveg mindig kommunikatív és célorientált.

Az ötödik fejezetben (*Translating Text as Action: the Pragmatic Dimension*) a szerzők az alapvető pragmatikai fogalmakat szociokulturális elemekkel bővítik és konkrét fordítási problémákra alkalmazzák. Az egyik legérdekesebb gondolatmenet kiindulópontja a **szövegaktus** (*text act*) amelyet a beszédaktusok sorozata, elsősorban azok **illokúciós hatása** (*illocutionary force*)

hoz létre. Az **illokúciós aktus** a beszédaktusoknak az az aspektusa, amely a szöveget kísérő kommunikációs hatást jelenti (pl. ígéret, figyelmeztetés, tagadás, stb.) A fordítási folyamat egyik legfontosabb kritériuma a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg **illokúciós hatásának** és szerkezetének **ekvivalenciája**. Ebben tükröződik ugyanis a társadalmi kapcsolatok rendszere, a hatalom, státusz, attitűdök, politikai meggyőződések, stb. A szerzők mindezt egy francia politikai témájú cikk angol fordításának elemzésén keresztül mutatják be. A másik izgalmas problémafelvetés a **hatásosság** (*effectiveness*) és **hatékonyság** (*efficiency*) egyensúlya a fordításban. A hatásosság a releváns tartalom maximális átvitelét és a kommunikációs cél teljesítését jelenti, míg a hatékonyság ennek leggazdaságosabb módját. A fordítónak kell megítélnie, hogy a célnyelvi környezetben tekintheti-e ugyanazt az információt ismertnek mint amit a forrásnyelvi szöveg tekint annak, vagy pedig explicitté kell tennie azt a fordításban. Grice egyik alapelve, az „éppen megfelelő mértékű információ” (*quantity*) lép itt életbe.

Ugyanakkor egy másik Grice-féle alapelv, az „információ pontosságának” (*quality*) megsértése lehet az **irónia** forrása: a beszélő valójában nem azt gondolja, amit mond, hangoztatott nézőpontjához lenézően viszonyul. A fordítónak gyakran ki kell egészítenie a forrásnyelvi szöveget olyan jelzésekkel, melyek a célnyelvi környezetben is nyilvánvalóvá teszik az ironia szándékát.

A hatodik fejezetben (*Translating Texts as Signs: the Semiotic Dimension of Context*) a szerzők a fordítást olyan transzformációs folyamatként értelmezik, amely két különböző **szemiotikai entitás** (*semiotic entity*) között zajlik, bizonyos ekvivalencia feltételek mellett. Szemiotikai entitás lehet egy különálló jel, de lehet egy mondat (pl. egy szlogen) vagy akár egy teljes szöveg (pl. politikai propagandabeszéd.) A hatodik fejezet történeti és elméleti fejtegetései a szövegek szemiotikai vonásait emelik ki, míg a hetedik fejezet (*Intertextuality and*

intentionality) egy olyan területet vizsgál, mely a szemiotika és pragmatika kereszteződése. Az **intertextualitás** egy olyan szemiotikai mechanizmus, amely a szövegeket jelnek tekintve, azokat más szövegekhez való viszonyukban értelmezi, releváns kódok és konvenciók rendszerében. Vagyis egy szöveg valójában soha nem teljesen eredeti vagy sajátos, mivel egyrészt függ más előző szövegektől, másrészt olyan általános feltételektől, melyek pl. a műfajokra vonatkoznak. Az intertextuális referenciák egyik típusa a *szövegen belüli* elemek közötti kapcsolatok sora, amely egyfajta referencialáncot hoz létre, illetve különálló *szövegek közötti*, a szövegen kívülre utaló referencia, mely a szövegen túlmutató tudást aktivál. A fordítási folyamatot illetően két szempontot érdemes kiemelni.

Az egyik az **intertextualitás tipológiája**, mely egyfajta csoportosítás szerint a következő kategóriákat tartalmazza: referencia, klisé, irodalmi hivatkozás, önhivatkozás, konvencionizmus, szólás, közvetítés (*mediation*). Ha azonban a csoportosítás szempontja egy adott közösség szöveghez való viszonya, akkor a következő négy alaptípust kell figyelembe vennünk: *műfaji* (*generic*), *tematikus*, *strukturális* és *funkcionális* viszony. A két tipizálás együtt teljesebb rendszerbe foglalja az intertextuális referenciákat, ezzel jobb támpontot adva a fordítónak.

A másik hangsúlyos pont az a három kérdés, amelyekre a fordítónak a fordítási folyamat során választ kell találnia: Az első kérdés az **intertextuális jelzés** (*signal*) formájára vonatkozik, a második a *funkciójára*, a harmadik pedig arra, hogy az előző kettő közül *melyik elsődleges*. Más szavakkal, az intertextuális referencia más nyelvbe való átvitele során melyik aspektust kell elsősorban megőriznie a fordítónak és melyiktől kell megszabadulnia. A szerzők szerint mindenképpen a másodikat, vagyis azt, amely az **intencionalitást** (*intentionality*) hordozza.

A nyolcadik fejezet (*Text Type as the Translator's Focus*) a szövegeket a fordító szemszögéből vizsgálja meg, és azok tipizá-

lásához új szempontokat vezet be. A szerzők kiindulópontja a szövegek **multifunkcionális** természete (*multifunctionality*), vagyis az a tény, hogy bármiféle kategorizálást is alkalmazunk, a valódi szövegek mindig egynél több típusba sorolhatók. A kontextus három dimenziója (kommunikatív, pragmatikai és szemiotikai) határozza meg a **szöveg fókuszát**, ami a **szövegtípus** kibontakozásának alapja. A szövegtípus ebben az értelmezésben olyan releváns kommunikatív intenciók összessége, amelyek egy általános **retorikai célt** (*overall rhetorical purpose*) szolgálnak. Habár a szövegek lényeges tulajdonsága a multifunkcionalitás, egyszerre csak egy domináns retorikai célt szolgálhatnak. Ez a szöveg ún. **domináns kontextuális fókusza**. A retorikai cél és a kontextuális fókusz fogalmát a szerzők a **szövegtípus fókusz** fogalmában vonják össze, amely a következő tipizálás alapját képezi:

(1) *Argumentatív szövegtípus*, amelynek fókusza a dolgok közötti viszonyok értékelése.

(2) *Leíró (expository) szövegtípus*, melynek fókusza lehet analízis vagy szintézis.

(3) *Felhívó jellegű (instructional) szövegtípus*, melynek fókusza a befogadó jövőbeli viselkedésének befolyásolása.

A szerzők kiemelik, hogy a fordítás folyamatában a szövegtípus fókusz figyelembe vétele a fordító egyik legfontosabb feladata.

A kilencedik fejezet (*Prose Designs: Text Structure in Translation*) azt vizsgálja, hogyan befolyásolja a kontextus a szöveg szerkezetét, valamint azt, hogy a fordítás során milyen mértékben módosítható a forrásnyelvi szöveg struktúrája. A szerzők azt az alapszabályt fogalmazzák meg, miszerint a fordítás során addig végezhető **strukturális változtatások** míg azok nem érintik a szöveg retorikai célját.

Az e fejezetben tárgyalt egyik legfontosabb kérdés a **fordítói szabadság** határainak problémája, amit a szerzők a szövegtípusok felől közelítenek meg. Vagyis

ha a maximálisan leíró (*expository*) és maximálisan argumentatív (értékelő) szövegtípusokat egy kontinuum két végpontjának tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy minél kevésbé értékelő jellegű egy szöveg, annál kevesebb strukturális változtatásra lesz szükség a fordítás során. És fordítva: minél argumentatívabb típusú egy szöveg, annál nagyobb tere lehet a módosításoknak a célnyelvi szövegben. Ami a felhívó jellegű szövegtípusokat illeti, a kontinuum két vége a maximálisan ill. minimálisan **kultúrához kötődő** (*culture-bound*) szöveg lesz. Nyilvánvalóan minél inkább kultúrához kötődő a szöveg, annál több változtatásra lesz szükség és fordítva.

A tizedik fejezet (*Discourse Texture*) a szöveg **textúrájának** (*texture*) fogalmával, annak összetevőivel, azaz a **koherencia**, a **kohézió** és a **tematizáció** (*thematization*) összefüggéseivel, a szöveg értelmezésében betöltött szerepükkel foglalkozik. A *textúra* alkotja a szöveg lingvisztikai és fogalmi szövedékét és olyan indokolt választások (*motivated choice*) sorozataként jön létre, melyek legfőbb mozgatóereje az adott szövegtípus fókusza. A *koherencia* magában foglalja a logikai kapcsolatokat, események, szituációk rendszerét, és az emberi tapasztalás folyamatosságát. A *kohézió* a felszínen megjelenő, egymáshoz kapcsolódó elemek sorozata, melyek a felszín alatt húzódó kohéziót tükrözik, s melyek sokkal inkább nyelv- ill. szövegspecifikusak.

A fordítási problémák egy része éppen abból adódik, hogy e két rendszer nem mindig feleltethető meg egymásnak. A szöveg **szándékolt jelentésének** (*intended meaning*) kibontása olyan kérdéseket vet fel, mint az **inferencia** jelensége, a **referencia** felszíni megjelenésének típusai (repetíció, ellipszis, stb), az **explicit** és **implicit** viszonya a szövegben, és, hogy mindezek milyen módon és mértékben vihetők át a forrásnyelvi szövegből a célnyelvi szövegbe.

A textúra másik fontos aspektusa a **téma-réma** mondaton ill. szövegen belüli szerveződése, melyet a **funkcionális mondatperspektíva** (*functional sentence per-*

spective) fogalma ír le. Az ismert és az új információ egymáshoz való viszonya, elrendezése a szövegben messzemenően befolyásolja az adott diszkurzus **kommunikatív dinamizmusát** (*communicative dynamism*) amely a szövegtípus fókuszát tükrözi. Amikor tehát a fordítási folyamat során egy adott forrásnyelvi szöveg téma-réma szerkezetét viszi át a fordító a célnyelvi szövegbe, mindenekelőtt a szöveg retorikai célját kell szem előtt tartania, és annak érvényesülését szolgáltnia.

A szerzők tudományos alapossággal építik fel és következetesen vizslik végig koncepciójukat. Bár a példák kiválasztását is ennek a koncepciónak rendelik alá, azok többnyire relevánsak a fordítói gyakorlat szempontjából. A könyv végén található szójegyzék (*Glossary*) referenciaként szolgálhat olvasás közben, és segít eligazodni a nyelvészeti fogalmak rendszerében. Ezt követi egy igényesen összeállított, impreszív bibliográfia, végül pedig a tárgymutató, mely egyaránt tartalmaz nyelvészeti és fordítástudományi fogalmakat, illetve néhány nevet. Hatim és Mason műve nemcsak azért nagy jelentőségű, mert a szövegnyelvészeti kérdéseit sikeresen kapcsolják össze fordítási problémák tárgyalásával, hanem azért is, mert subjektívnek hitt fordítói döntések objektív magyarázatát próbálják feltárni. Ez pedig közelebb vihet a fordítások objektív értékeléséhez is.

Wadensjö, Cecilia

Interpreting as Interaction

(Linköping: University of Linköping. 1992. 286 pp.)

Kovács Judit

A meglehetősen általánosan értelmezhető főcím alatt a bellapon ez áll: *On dialogue-interpreting in immigration hearings and medical encounters*. Cecilia Wadensjö ezzel a mondatával jelöli ki tanulmányának specifikus irányát és pontos kontextusát.

Bevándorlók és államigazgatási közhivatalokban, intézményekben dolgozó tisztviselők, közalkalmazottak közötti kommunikáció a téma. A téma sajátosságaiból adódó tolmácsolási forma *dialogue-interpretng*, azaz dialógustolmácsolás néven vált a tolmácsolástudomány egyik ágává. Ismét egy új diszciplína tehát, amelyet a XX. század utolsó évtizedeinek szükségletei hívtak életre. A lakossági mobilitásnak és az egyre erőteljesebben nemzetközivé váló munkaerőpiacnak közvetlen következményeként mindennapos jelenséggé vált, hogy az ország nyelvét nem beszélő személyek hivatalos, jogi viszonyba kerültek az illető ország hatóságaival. A hagyományos tolmácsolás eszközei, illetve a tolmácsok klasszikus ismeretei azonban hamarosan kevésnek bizonyultak a sokszor ropant kényes, emberi életutakat is meghatározó esetekben. Fölmerült tehát az igény a szakosodásra, azaz olyan tolmácsolási forma megszületésére, amely alkalmas a fenti, és ehhez hasonló szituációk megoldására.

Az eredetileg szlavista és etnográfus svéd szerző csaknem negyedszázada szerzte meg tolmácsdiplomáját, melynek során nyelvészológiai, nyelvelméleti és nemzetközi kommunikációs tanulmányokat is folytatott. Témaválasztását erősen meghatározta az a tény, hogy kezdő tolmácsként első munkahelyén szovjetunióbeli bevándorlók és svéd közhivatalnokok között közvetített. Saját tapasztalataiból, illetve a kollégáival folytatott beszélgetésekből szerezte ismereteit a témáról. Könyvének központi problémája az, hogy egyáltalán mennyiben lehet fordításnak nevezni a fenti szituációban kialakuló párbeszéd visszaadását. Milyen sajátos interpretációról van szó, amelynek során a nyelvi közvetítő úgy ügyeskedik a nyelvi és jogi szabályok között, hogy az a lehető legkisebb hátránnyal járjon a bevándorló számára. És vajon milyen etikai kérdéseket vet fel az a tény, hogy a tolmácson múlik, megkapja-e egy szovjet disszidens Svédországban a letelepedési engedélyt. A dialógustolmács (DT) szerepével kapcsolatosan

két hagyományos felfogás él. Az egyik az ún. normatív szerep, amelynek értelmében a tolmács a mindkét fél által mondottakat a lehető leghűségesebb módon adja vissza. A másik, az ún. „tipikus” szerep magában foglalja a forrásnyelvről a célnyelvre való átültetést, valamint a beszélők közötti koordinációt is. Wadensjö kutatási területe az utóbbi. A tolmács munkáját nem steril laboratóriumi körülmények között, hanem meghatározott társadalmi-kulturális elvárásoknak megfelelően vizsgálja. A szerző merőben akadémikusnak tartja azt a felfogást, amely szerint a tolmács dolga az, hogy hivatalosan és szakszerűen tolmácsoljon. A tolmácsnak, ezen túlmenően, új feladatokat is fel kell vállalnia, így például azt a többletet, amit a két fél közötti közvetítői szerep jelent. Wadensjö számára a nyelv jóval több, mint elvont, stabil rendszer. Etikai, jogi és társadalmi-szociológiai ismeretek és álláspontok kell, hogy kifejezésre jussanak a nyelv által.

A vaskos könyv 10 fejezetének mindegyikére nem fordíthatunk egyformán figyelmet e recenzió szűk keretein belül. Így, ha választani kell a gazdag tartalomból, azok a fejezetek (VII, VIII és IX) érdemelnek külön említést, amelyek a dialógustolmácsolás létrejöttének okait, és az ebben résztvevő tolmács szerepét és speciális felelősségét kutatják. A VII. fejezetben a szerző azt vizsgálja, hogy hogyan szerveződik egy tolmács által közvetített beszélgetés, az ebben résztvevők álláspontja miképpen változik aszerint, hogy aktív szerepet játszanak, vagy csak hallgatók. Az ilyen szituációkban a dialógustolmács dilemmával szembesül: vagy megpróbál a lehető legjobban megfelelni a (hagyományos) elvárásoknak, mint tolmács, vagy pedig annak a feladatnak tesz eleget, hogy az általa tolmácsolt beszélgetés résztvevői, mindkét fél, megfelelő megszólalási lehetőséghez jussanak, ezáltal is elősegítve a felek közötti kölcsönös megértést. Végző fokon az a kérdés vár eldöntésre, hogy a jó tolmácsolás kritériumának melyik feltétel tesz inkább eleget.

A VIII. fejezet a dialógustolmácsok szerepét az interakció elsődleges résztvevői szempontjából vizsgálja. Kérdése az, hogy hogyan lehet a DT szavahihető és hiteles. Olyan beszélgetésekben, ahol megvan az esélye annak, hogy valakit félreértenek, könnyen a tolmácsra terelődhet a gyanú. Az esetek többségében föl sem merül, hogy az egynyelvű beszélő mond értelmetlenségeket. Ily módon nagy a DT felelőssége abban, hogy nehogy félreértse egymást a két különböző nyelven beszélő fél.

A IX. fejezet a felelősség egy másik fajtáját veti fel – nevezetesen azt, hogy ki értelmezi mindazt, amit a dialógustolmács mond, ő maga, vagy más. Két kulcsszó segít az eligazodásban: *relaying*, vagyis újra megformálás, és *replaying*, azaz visszajátzás. Az előbbi esetben a tolmács valakinek a szavait megpróbálja úgy visszaadni, hogy ő csak „prezentál”, míg a második esetben újra-megjelenítésről, re-prezentálásról van szó. Ilyenkor a tolmács hozzá is tesz valamit a hallottakhoz. A szerző fő mondanivalója ebben a kérdésben az, hogy ez a bizonyos magyarító aspektus szervesen beletartozik a DT szerepébe, mivel a munkája kétoldalú: egyrészt meg kell értenie, amit hall, másrészt hangot kell adnia mások gondolatainak. Egy harmadik fel fogás szerint a DT lehet teljesen semleges (Goffman definíciója szerint: *non-person*). Ez azt jelenti, hogy a DT, más értelmiségi szereplőkhöz hasonlóan egyszerűen szolgáltatást nyújt.

Wadensjö problémakeresését, és az arra adott válaszát nem érthetjük meg a svéd viszonyok ismerete nélkül. Biztos, hogy ez a könyv nem születhetett volna meg egy olyan országban, amelynek jogi kutúrája, demokratikus hagyományai, az egyén jogainak tisztelete nem olyan magas fokú, mint a kortárs svéd társadalomban. Összehasonlítva a szovjetunióbeli viszonyokkal, könnyen érthető, hogy két nagyon eltérő berendezkedésű és értékrendű társadalom nyelvi tükröződése sem lehet egyértelmű.

Végezetül tekintsük át, milyen olvasóközönséget találhat Wadensjö könyve Magyarországon. Elsősorban, természetesen,

a fordítói-tolmácsi szakma képviselői körében számíthat érdeklődésre. De tanulságos lehet minden olyan idegen nyelvet beszélőnek is, aki kerülhet olyan szituációba, hogy két, egymás nyelvét nem beszélő személy között egyedül ő biztosítja a kommunikációt. Végül is a tolmácsolás, mint az idegen nyelv használatának legmagasabb szintje potenciálisan számíthat minden idegen nyelvet beszélő érdeklődésére. Szélesebb értelemben pedig a szociolingvisztika művelői számára hozhat újabb bizonyítékokat arra, hogy a nyelv és a társadalom kapcsolata korántsem statikus, hanem helyenként és koronként speciálisan meghatározott.

Øverås, Linn

In Search of the Third Code. An Investigation of Norms in Literary Translation

(PhD disszertáció, Department of British and American Studies, University of Oslo, 1996. 182 pp.)

Lehmann Magdolna

A norvég Linn Øverås gyakorlatias célt tűzött ki maga elé disszertációjának témaválasztásával: azt kívánta vizsgálni, milyen praktikus eszközként szolgálhat a leíró fordítástudomány a gyakorló műfordító számára, tehát kutatásait összegző munkája igen hasznos olvasmány lehet a műfordítás elméleti háttérével még éppen csak ismerkedő kezdők, valamint a gyakorlatban már jártas fordítók kezében egyaránt.

Kutatásainak kiindulópontjaként Linn Øverås azt a fordítói szakirodalomban már-már közhelynek számító megfigyelést említi, mely szerint meglehetősen nagy szakadék tátong a fordítás elmélete és gyakorlata között. A leíró fordítástudomány eredményeit egyes kutatók a fordítóképzés, valamint a kritika területén kamatoztatják, míg mások fő célja a fordítások leírása és egy adott elméleti keretben való

elhelyezése. Disszertációja az utóbbi kategóriába sorolható.

A négy egymásra épülő szerkezeti egységre tagolt dolgozat első fejezete (*Prescriptive Translation Theory: opposing views*) a fordítás elméleti megközelítésének két ellentétes irányzatát mutatja be az elidegenítő (*foreignization*) és a honosító megközelítést (*domestication*). A második fejezet (*Descriptive Translation Studies: recent developments*) a leíró fordítástudományt helyezi középpontba, megalapozva a harmadik és negyedik fejezetben bemutatott vizsgálatok módszertani hátterét. A szerző a címben említett „harmadik kód” kifejezést William Frawley szóhasználatából merítette találóan, aki szerint az anyanyelvi szöveg (*native text*) és a fordított szöveg (*translated text*) olyannyira különbözik egymástól, hogy az utóbbi egy különálló alrendszert, vagyis egyfajta „harmadik kódot” alkot.

A harmadik fejezetben Øverås előtanulmányt végez a fordítási norma vizsgálatára. Az előtanulmány korpuszaként 16–16 angol–norvég, illetve norvég–angol műfordított regény első 20 sora szolgál az oslói egyetemen létrehozott Angol–Norvég Párhuzamos Korpuszból (*English Norwegian Parallel Corpus – ENPC*). A szerző célja, hogy bizonyítsa, a fordításban végbemenő explicitáció, specifikáció, a kétértelműség egyértelműsítése (*disambiguation*) illetve a standardizáció szignifikáns módon járul hozzá az ún. „harmadik kód” definiálásához.

A vizsgált kategóriákat a szerző Mona Bakertől vette át, aki szerint a fordítás folyamatának az alábbi univerzális jellegzetességei vannak: (1) az explicitáció szintjének növekedése, (2) a kétértelműség egyértelműsítése (*disambiguation*), (3) egyszerűsítés (*simplification*), (4) a hagyományos grammatikalitás preferálása, (5) a szóismétlések kerülése, (6) a célnyelvi sajátosságok túlzott felerősítése, (7) bizonyos szövegtulajdonságok sajátos megoszlása. Øverås gyakorlati okokból a felsoroltak közül az első kettőre koncentrált, ám

két új kategórát is hozzátesz Baker listájához: a specifikációt és a standardizációt.

A normát megerősítő (*norm confirming*) vagy igazoló tulajdonságjegyekkel szemben Øverås fontosnak tartja a normát meg nem erősítő (*norm disconfirming*), azzal ellentétes tulajdonságok vizsgálatát is, úgymint: implicitáció, deszpecifikáció, kétértelműsítés (*ambiguation*), illetve destandardizáció.

Eredményei Baker elméletét több tekintetben is megerősítik. Mindkét korpuszban (angol–norvég ill. norvég–angol) lényegesen nagyobb arányban fordul elő a normát megerősítő eltolódás (*norm-confirming shift*), úgymint 73,5% N>A és 87,2% A>N, mint a normát nem megerősítő eltolódás (*norm-disconfirming shift*) (26,4% illetve 12,7%). Látható továbbá, hogy a N>A fordításokban kevesebb a normát megerősítő eltolódás, mint az A>N irányban, a normát nem megerősítő tulajdonságok viszont nagyobb arányban fordulnak elő, mint az A>N fordításokban, aminek oka a szerző szerint részben a két nyelvi rendszer különbségében keresendő.

A normát megerősítő tulajdonságjegyek közül Øverås vizsgálatában mindkét korpuszban az explicitáció mutatkozik meg a legnagyobb arányban (N>A 45,5%, A>N 68,1%), mely jelentősebb az A>N fordításokban, szemben a standardizáció jelenlétével, ahol az arány 20,6% és 5,4% a N>A fordítás javára.

A fenti előtanulmány alapján Øverås az explicitáció vizsgálatával folytatja munkáját a negyedik fejezetben, a Blum-Kulka-féle explicitációs hipotézisre alapozva. A Blum-Kulka hipotézis a koherenciát és kohéziót egyaránt vizsgálja, Øverås csak a kohéziót, azon belül is a lexikai kohéziót taglalja részletesen, a grammatikai kohézióval csak röviden foglalkozik.

A második, kiterjesztett vizsgálat anyagát 40 regényrészlet adja (mindkét irányban 20) szintén az Angol–Norvég Párhuzamos Korpuszból (ENPC). Mindegyik részlet egyenként 50 mondatból áll, melyet az előtanulmány anyagához hasonlóan

a szerző az *Appendix*-ben mellékelte. A lexikai kohézió megteremtését szolgáló eszközök közül az addíció, a specifikáció és a neutralizáció részletes elméleti tárgyalását követően táblázatokban mutatja be az egyes típusok előfordulási gyakoriságát.

Az 1000–1000 A>N illetve N>A fordított mondatban lényegesen több eltolás (*shift*) fordult elő az A>N esetben (496 eset), mint fordítva (324 eset). Ebből az angol–norvég irányban az explicitációs váltás átlagosan 17,3%, az implicitáció pedig 7,45%, szemben a N>A 12,4% illetve 3,8%-kal. Ebből kitűnik, hogy a norvégről angolra fordítók kevesebb explicitációs és implicitációs eltolást alkalmaztak, mint angolról norvégra fordító kollégáik. Ez az eredmény ellentétben áll az előtanulmány megállapításaival, amit a szerző a kategorizáció különbségével magyaráz.

A lexikai explicitáció gyakoribbnak bizonyult a grammatikainál mindkét korpuszban. Az altípusok közül a legszembevetőbb különbséget Øverås a specifikációban találta: angol–norvég irányban: 173 esetet talált, míg a norvég–angol irányban csak 105-t. A kiterjesztett vizsgálat eredményeit összefoglalva a szerző megállapítja, hogy a Blum-Kulka explicitációs hipotézis megerősítést nyert, ám erősebben érvényesül angol–norvég viszonylatban, mint fordítva. Bár meglehetősen különbségek voltak mindkét alkorpuszban, az eredmények Øverås szerint azt az *általános* tendenciát tükrözik, mely szerint az angolról norvégra fordítók gyakrabban alkalmaznak explicitáló és implicitáló eltolást, mint a norvégről angolra fordítók. Az egyenlőtlen eloszlás, véleménye szerint, kontrasztív különbségekre utalhat, annak ellenére, hogy megpróbálta lehetőség szerint kiküszöbölni a két nyelvi rendszer különbségéből adódó eltéréseket. Ezért felveti annak lehetőségét is, hogy az eredmény az egyes célközösségek fordítási normáinak erejéből is származhat.

Konklúziójában Øverås felteszi a kérdést, hogy vizsgálatának eredményei valóban megvilágítják-e a „harmadik kód”

természetét. Eredményeit hitelesíti az a tény, hogy a vizsgálatot mindkét irányban elvégezte (angol–norvég, norvég–angol), és feltételezéseit mindkét alkorpusz igazolta. Mindez arra utal, hogy az explicitációs folyamata messze túlmutat a kontrasztív különbségeken, és magának a fordítási folyamatnak a tulajdonsága.

Lugris, Alberto Álvarez & Ocampo, Anxo Fernández (eds.)

Anovar/Anosar: Estudios de traducción e interpretación

(Vigo: University of Vigo, 1999. I–II–III. 215,217,219 pp.)

Geró Györgyi

1998. március 25–27. között rendezték meg Vigóban (Spanyolország) a fordítási és tolmácsolási tanulmányok I. nemzetközi kongresszusát. Az előadásokat három kötetben adta közre a rendező Vigói Egyetem, ahol 1994-ben sok spanyol egyetemhez hasonlóan fordító- és tolmácsképzést indítottak (különösen az utóbbi években nőtt meg a számuk). Ez egyet jelent a kutatóhelyek megszaporodásával, a kutatások eredményei számára pedig fórumot kell teremteni, hiszen a legújabb ismeretek és tapasztalatok közzétételével biztosítható a tudományág fejlődése. Ez motiválta a Vigói Egyetemet traduktológiának szentelt sorozata elindítására, amelybe a nemzetközi konferencia közleményei is beilleszkednek. Másfelől a kiadvány támogatói között találjuk pl. a Proviso Alapítványt, mivel a fordítás, illetve tolmácsolás Galíciában tartományi ügy. Galícia az Ibériai-félsziget atlanti partján, Portugáliától északra fekszik. Nyelve, a gallego mintegy átmenetet képez a spanyol és a portugál között, ebben a nyelvi és kulturális környezetben tehát nagyon sokrétű fordítási tevékenységre van szükség – ahogyan azt a szerkesztők az előszóban kifejtik.

Ez a sokszínűség a három kötet tartalmában is megmutatkozik. A kiadók szándéka szerint a fordításelmélet, a fordításdidaktika, a fordítástörténet és az alkalmazott fordítástudományok köréből jelenhetnek meg a sorozatban tanulmányok. Mivel az I. kötet szerzőgárdája nemzetközi, a spanyolországi traduktológiáról a II. és a III. kötetben kaphatunk képet. A II. és III. kötetben közölt 55 írás közül a legtöbb szépirodalommal foglalkozik: *Calderón drámák fogadtatása a XIX–XX. századi Németországban; Szójátékok a Hamletben gallegóul; Az angol dráma Spanyolországban; A XIX. századi angol regény fordítása: az illusztrációk szerepe; Német tündérmesék Braziliában*. Meglepő módon a sajtónyelvnek csak egy cikket szenteltek: *Francia sajtónyelvi klisék fordítási problémái*, viszont a szakszövegek fordításának speciális nehézségeiről – igazságügyi, jogi, műszaki-tudományos – több írásban is olvashatunk.

A fordítás és tolmácsolás oktatásának témakörében a fordításórán követett didaktikai eljárásokról, a fordítói kompetencia elsajátításának méréséről, a lexikai interferenciáról, a képregény-fordításról mint didaktikai feladatról, valamint az intralingvális fordítás szimulálásáról szerezhetünk friss ismereteket. A fordító személye több tanulmánynak is középpontjában áll: *A fordító felelőssége és a megbízó, A fordító felelőssége a szerzővel, illetve az olvasóval szemben, A fordító: láthatatlan közvetítő* – a megközelítések alapvetően etikai jellegűek. Az cikkek más része konkrét résztemákkal foglalkozik: *A német idegen szavak megfeleltetése, Alkalmi szóösszetételek fordítása németből spanyolra, Az érzelmek kifejezésének fordítása: mentalitás és kultúra, Dícséreték és sértések megfeleltetése*. Egy interdiszciplináris írás a szociolingvisztika és a fordítás kapcsolatát vizsgálja, szó esik még a kontrasztív nyelvtanok fordításának nehézségeiről is.

Vessünk most egy pillantást a szerzőkre. Az I. kötetben a konferenciára meghívott külföldi előadók (Gideon Toury, Sonja Tirkkonen-Condit, Daniel Gile, Ingrid

Kurz, Miriam Shlesinger, Cay Dollerup és Klaudy Kinga) előadásának szövege található. A II. és a III. kötet 55 szerzőjének elsősorban többséget alkotó spanyolok az ország legkülönbözőbb területeit képviselik: Córdoba-tól Barcelonáig, Málagától Santiago de Composteláig, Gran Canariától a kasztíliai Salamancán át a teljes spanyol nyelvterületet átfogó távoktatási egyetemig, az UNED-ig. Legtöbbjük természetesen galíciái. Mindez előrevetíti a kötetek nyelvi sokszínűségét: a II. és a III. kötetben 12 tanulmány íródott gallego nyelven, 30 spanyolul, 8 angolul, 3 franciául és 1 portugálul.

A két szerkesztő, Alberto Álvarez Luginis és Anxo Fernández Ocampo a Vigói Egyetem oktatói maguk is két-két írást adtak a kötetekbe. Ezek közül *most* Anxo Fernández Ocampónak a fordítás egy sajátos, érdekes esetét elemző tanulmányát emeljük ki: *„A szimuláció kérdései az intralingvális fordításban” (Aspectos do simulacro na traducción intralinguística, II: 61–67.)*.

Mi az oka annak, hogy a régi szövegeket archaizáló stílusban fordítják? Steinert idézi, aki az okokat két szakaszban magyarázza: először, mint annak a rekonstrukciós folyamatnak a maradványait, amit a fordítónak véghez kell vinnie, hogy megértse az eredeti szöveget, másrészt mint stratégiát. A fordító ily módon csökkenti az újszerűség hatását, és ezzel elfogadhatóvá teszi a szöveget: ezáltal az olvasó úgy érzi, hogy a fordított szöveg már régen is meglehetett a célnyelvi kultúrában. Az archaizáló formák a sajátos nyelvi és kulturális jegyek révén a múlt egy korszakához tartozást jelzik.

Néha azonban a régi vagy klasszikus szövegek fordításához kreatívabb, esetleg pedagógiai céllal nyúlnak. Ez a helyzet a szimulációs fordításoknál (*traduccions – simulacro*). Hölderlin esetét említi, aki a görög terminusok fordításakor a lutheri Biblia középkori nyelvéhez nyúlt vissza nem önkényes ötlettől vezérelve, hanem hogy visszahozzon valamit a német nyelv kifejező erejéből. Ezra Pound pedig tudatosan alkalmazta a fonetikai szimulációt.

A lehető legteljesebb hűséggel megőrizte a fordításnál az eredeti hangalakot, még akkor is, ha ennek jelentésváltozás lett a következménye.

Eddig az interlingvális (nyelvek közötti) fordítás esetét vizsgáltuk, a szimuláció azonban lehetséges intralingvális (nyelven belüli) formában is. Ekkor „időbeli dialektusok” (*dialectos temporais*) fordításával állunk szemben, azaz ugyanazon nyelv időbeli variánsaival. Részletesen elemzi és két filológiai hűségű fordítással veti össze Eric Rohmer filmrendező munkáját a „Parsifal a gall” (Perceval le Gallois, 1978) című filmje forgatókönyvének elkészítésekor. Chrétien de Troyes eredeti művét a kortárs filológia felfogásával ellentétes elvek szerint fordítja le. Nem tartja be a nyelvtörténet, a normák, a megfeleltetések szabályait, hanem a lehető legtöbb archaizmussal tüzdeli tele a szöveget, és ennek rendeli alá a vizuális nyelvet is. A kora középkort bemutató naturális díszlet helyett a szöveg művészi értékét adja vissza a képi világ megfogalmazásában. A korszak lényegét belülről próbálja megértetni a nézővel úgy, hogy azt közvetíti, amit a kor magáról kifejezett, ami – felfogása szerint – végeredményben egybeesik a korról elmondható igazsággal.

A filológus kontra fordító szembenállás több tanulmányban is felvetődik. Immaculada C. Báez Montero: *Az első megnyilatkozások, az első fordítások (Las primeras manifestaciones, las primeras traducciones, III. 17–25.)* című írásában a fordítástörténet feldolgozatlanságát és azt a tényt, hogy a fordítást csak nemrégiben sikerült tudományterületként elfogadtatni és egyetemi rangú képzésben oktatni – tehát e megkésettseget a filológia és a traduktológia között húzódó törésvonalnak tulajdonítja. A szerző véleménye szerint e két tudományág közös gyökerekből táplálkozik. Tanulmányában éppen e közös „gyermekkor” idézi meg, amikor az Ibériai-feliszigeten a latin és a kialakulóban lévő újlatin nyelvek együttéléséből fakadó kétnyelvűség a fordítás és a fordítók állandó közreműködését természetes szükség-

letté tette, és éppen az ő munkásságuk révén születtek meg az első nyelvemlékek, a X–XI. századi glosszák.

A Málagai Egyetemről David Marín Hernández: *A fordító felelőssége: a szerző vagy az olvasó felé? (La responsabilidad del autor: ¿hacia el autor o el lector? III. 137–141.)* című tanulmányában más szempontból közelíti meg a filológus – fordító viszonyt. Szerinte az ellentét oka egyszerű kenyérharc, mivel a sok egyetemen beindult fordítóképzés miatt lassan telítődik a piac. Szembenállásuk nem lehet elvi jellegű, mivel érdeklődésük tárgya közös: az üzenet küldője. A filológus- vagy a fordítóképzés készít fel jobban műfordításra? – teszi fel a kérdést. Előbb egy másik kérdést kell megválaszolnunk: Mi a jó fordítás? A válasz koronként változik. Egy ma is uralkodó irányzat nem fordítást, hanem adaptációt javasol: a forrásszöveget a célnyelv kultúrájához kell igazítani, ahelyett, hogy „fordításra szorítkoznánk”. Valójában, amit régen adaptációnak neveztek (azaz a kommunikatív megfeleltetést) nevezik ma jó fordításnak ezeknek az iskoláknak a képviselői.

A hetvenes évek végén – nyolcvanas évek elején tűnt fel az a felfogás, hogy a fordítás nem nyelvi, hanem kommunikációs feladat. A tökéletes fordítás olyan, mintha a célnyelven íródott volna a szöveg, ehhez azonban a forrásnyelv és kultúra minden jellegzetességét le kell faragni. A kétféle fordításra sokféle terminust használnak.

*nyelvi fordítás – kommunikatív fordítás
formális egyenértékűség – dinamikus
egyenértékűség
szemantikai fordítás – kommunikatív
fordítás
külföldiesítés – hazaiasítás
adekvátság – elfogadhatóság*

A szerző nézete szerint ennek az irányzatnak a hívei megcsalják a szerzőt, az olvasókat pedig gyerekként kezelik, akik a legkisebb szellemi erőfeszítéstől is megkímélendők.

A funkcionalista fordítások elméleti alapja a pragmatika, a nyelvet egyszerű kommunikációs *eszköznek* tekintik. A fordító legfőbb célja, hogy a fordítás ugyanazt a hatást váltsa ki az olvasóból, mint az eredeti. Más szóval nem az eszközre (a nyelvre) koncentrálnak, hanem a közlés céljára. Más, amit a szerző mond, és amit mondani *akar*. Azaz különbséget kell tenni a *jelentés és az értelem* között. Ezeknek az elveknek azonban koherensen kell érvényesülniük a mű egészében, különben ellentétes hatást váltanak ki. Példaként egy olyan film spanyol szinkronját hozza fel, ahol a tipikus New-York-i környezetben, jellegzetes stílusban öltözött alvilági figurák törölmetszett ízes madridi szlengben beszélnek.

Az adaptáció hívei az illokúciónak a lokúcióval szembeni elsőbbségét vallják – ezzel legitimálják az irodalmi mű adaptációját a fordítási folyamatban. A költészetben még kevésbé állja meg a helyét ez a felfogás, hiszen ott nem maga a gondolat, hanem a gondolat keltette érzelm a lényeg. Tehát a pragmatikus adaptáció során éppen a költészet lényege veszne el, mivel itt az *értelem* teljesen a *jelentéstől* függ és elválaszthatatlan tőle. A költő saját, egyéni nyelvét használja, vagyis a konvencionális nyelvi *jeleket*, amelyeket a kódhasználók mindegyike ismer, de azokból *tüneteket* (szimptomákat) épít, személyes jeleket, ebben tükröződik alkotójuk személyisége.

A műfordításnak a költő által fontosnak tartott „tüneteket” meg kell tartani azon az áron is, hogy az a célnyelvben megértési nehézségeket okozhat. Nem vehetjük el a szövegtől, ami benne új és eredeti.

A szerző álláspontja szerint a fordító legfőbb feladata: tegye lehetővé, és a lehető legkevésbé zavarja meg a kommunikációt a szerző és az olvasó között. Ilyen fordítást pedig csak a szöveg alapos elemzése, mondanivalójának értelmezése után tud készíteni – ez az a pont, ahol a fordítás és a filológia összetalálkozik.

A két kötetből szerzőik révén kirajzolódnak a Spanyolországban működő tradukológiai műhelyek térképe, melyek, bár

csekély múltra tekinthetnek vissza, pezsgő szakmai közéletet teremtettek, rendszeres fórumot biztosítanak a szerzteágzó kutatások megismertetésére. Az Európától évszázadokon át elzártan fejlődött Spanyolország ezekben az évtizedekben nagy igyekezettel törekszik bepótolni elmaradásait. Az itt viszonylag kevés hagyományt maga mögött tudó fordítás pedig az ország integrálódása révén – az idézett korai történeti korszakokhoz hasonlóan – újra kulcs szerephez jut.

Ulrych, Margherita

Translating Texts: from Theory to Practice

(Genova: Litoprint, 1992. 381 pp.)

Demeter Éva

Magyarországon kevésbé ismert, Olaszországban élő és tanító, angol, olasz, német nyelven anyanyelvi szinten beszélő szerző alapos, elméleti és gyakorlati ismereteket egyaránt nyújtó könyvével találkozhat az olvasó. Azzal, hogy a fordítást interkulturális kommunikációként tárgyalja, egyben a fordítástudomány legújabb irányzatát képviseli, amely a diszkurzuselmzésnek, a diszkurzus szerveződésének mélyreható ismeretét tekinti elengedhetetlennek a fordító számára is. A könyv – a nyelv formai és funkcionális jellemzőinek feltárása mellett – a fordítást, a célnyelvi szöveget valamilyen kommunikációs szándék, diszkurzus megnyilvánulásaként értelmezi, amelynek egyszerre három szinten kell működnie annak érdekében, hogy az eredeti forrásnyelvi változatnak leginkább megfeleljen: a szöveget létrehozó lingvisztikai, strukturális építőelemeken kívül a kontextus funkcionális, szituációs és szociokulturális összetevőire is messzemenően tekintettel kell lennie.

A könyv 10 fejezetre oszlik, mindegyik fejezet a fordítás egy-egy lényeges aspektusát tárgyalja, elméleti és gyakorlati szem-

pontból egyaránt. Az első fejezet rövid áttekintést nyújt a fordítástudomány történetéről, a 60-as 70-es évek fordításelméleteinek és fordítási stratégiáinak gyakorlati hasznosíthatóságáról. Főként Nida és P. Newmark fordításelméleti munkásságának ismertetése után Margherita Ulrych arra a következtetésre jut, hogy egységes fordításmetodológia helyett egy jóval flexibilisebb, a szövegtípusok jellemzőire és a funkciókra koncentrááló irányelvet kell a fordítástudománynak követnie. A fordítást alapvetően a kommunikáció szempontjából közelíti meg: olyan kommunikációs helyzetnek tekinti, melynek során a nyelvi és kulturális határokat átlépve kell a fordítónak a célnyelvi közönség számára üzeneteket megfogalmaznia. A kommunikáció legfontosabb összetevőjét mindazon nyelvi elemek alkotják, melyek segítségével a címzett és feladó közti kapcsolat létrehozható, fenntartható, vagy megváltoztatható.

A második fejezet azt vizsgálja, hogy a nyelvi formák és funkciók hogyan működnek a nyelv határain belül és azon túl. Ahhoz ui., hogy a forrásnyelv és a célnyelv közti átmenet zökkenőmentesen történjen, a fordítónak kiindulási pontként a fordítandó forrásnyelvi szöveget kell alapos elemzés alá vetnie, e cél érdekében azonban ismeretekkel kell rendelkeznie arra vonatkozóan, hogy a nyelv formális és funkcionális különböző beszédaktusokat szolgáló szintjei milyen módon állnak kapcsolatban egymással. Akkor tekinthető sikeresnek a fordító tevékenysége, ha a nyelvi funkciókat (a mikro-és makrofunkciókat) és kulturális sajátosságokat a forrásnyelven azonosítani tudja, majd megfelelően közvetíti a célnyelvű közönség számára. E felfogás alapján a fordító egyszerre címzett és feladó, hiszen rajta keresztül megy végbe a két nyelv és kultúra közti kódváltás.

A nyelvi funkciók ismeretének a fordító számára a szövegtípusok osztályozása során kiemelkedő a szerepe: ha ui. a fordítandó szöveget valamilyen szövegtípusba, műfajba sorolja a fordító, ezzel együtt a szöveg írójának kommunikatív szándékáról is igyekszik képet alkotni (kiderül,

hogy az adott szöveg esetén a forrásnyelv sajátosságai, a szöveg információs tartalma, vagy éppen az olvasóra gyakorolt hatása a legfontosabb), továbbá a szöveg célnyelvi megfelelőjét is ezen szempontok alapján tudja a lehető legjobban, az elvárásoknak megfelelően megválasztani. A műfaj pontos ismerete a nyelvhasználat és a kontextus minden egyes szabályszerűségét sugallja a fordítónak, ezáltal könnyíti helyzetét a célnyelvi szöveg létrehozásánál.

A harmadik fejezetben részletesen kifejti a szerző, hogy a szöveg helyes interpretációja a nyelvi, formai jellemzők (*co-text*) ismeretén túlmenően a szituációnak, és a kultúrának megfelelő, ún. nyelven kívül álló körülmények ismeretét is megköveteli. Margherita Ulrych a fordító kommunikatív kompetenciájának nevezi a fordító azon képességét, hogy egy adott szituációba és szociokulturális szövegbe ágyazott nyelvi egységhez, forrásnyelvi üzenethez a lehető legmegfelelőbb célnyelvi változatot képes hozzárendelni.

Ugyanebben a fejezetben bőven találunk példát az erős szociokulturális indítatású forrásnyelvi szövegek fordítási nehézségeire. Margherita Ulrych, miközben a fordító szabadságát és felelősségét hangsúlyozza, a fordítási eljárások megválasztását erősen szövegtípushoz köti. A regiszterről, a megfelelő szociális kontextusban elhelyezett nyelvhasználat kérdéséről azt vallja, hogy a fordítónak a fordítást előkészítő elemző munkája során tudatosan törekednie kell arra, hogy tisztázza a diszkurzus témáját (*field of discourse*) a diszkurzusban résztvevők kommunikációs szándékát (*tenor of discourse*) és a szituációban használt közlések módját (*mode of discourse*). Mivel az egyes műfajokhoz, szövegtípusokhoz tartozó regiszterek azonban a valóságban nem tisztán érvényesülnek, hanem gyakori átfedéseket hordoznak, a fordítói elemzést jelentősen előmozdítja, ha a különböző regisztertípusokat egy kontinuum mentén helyezi el a fordító, melynek egyik pólusa a nagyon is behatárolt, szabályozott nyelvezetű szövegtípusokra érvényes, míg a skála másik végpont-

ján a spontán, kötetlen beszédhelyzetek állnak.

A negyedik fejezet a különböző szöveg-típusokat a stílus szempontjából vizsgálja. A szerző részletesen áttekinti mindazon stilisztikai fogásokat (metaforák, hasonlatok, szójátékok, neologizmusok, stb.) amelyek fordítása mindig próbára teszi a fordítót, és amelyek nem kizárólagosan az expresszív szövegek, szépirodalmi műfajok velejárói. Böven ad példát és javasol fordítói megoldásokat angol és olasz nyelvű szövegtípusok gazdag választékából. Ugyancsak részletesen kitér a szaknyelvi műfajok stílusbeli jellemzőire, a személytelen igei formák használatára, valamint a gyakori nominalizációra.

A stílus célnyelvi kifejezésre juttatásának igénye egyértelműen attól függ, hogy a fordító a forrásszöveg elemzésekor mennyire tekinti azt az írói üzenet szerves részének. Akármilyen szövegtípusról van is szó, a fordító elsődleges feladata annak eldöntése, hogy a forrásszövegben fellelhető stílusjegyek milyen mértékben tudatos írói választás eredményeként kerültek a szövegbe, vagy inkább csak az adott műfaj stilisztikai mutatói.

Az ötödik, hatodik, hetedik fejezet a diszkurzus létrejöttének egy-egy intralingvális aspektusát vizsgálja. A nyelv mondaton belüli és mondaton túli referenciális megfeleléseitől kezdődően a szöveg nagyobb gondolati egységein át kíséri végig az információ, a közlések tagolásának folyamatát, a régi és új információ (téma-réma) lehetséges kapcsolódási változatait. A kommunikatív dinamizmus néven ismert szövegfűzési mód lényegében stratégiai eszköz az író kezében annak érdekében, hogy az olvasó figyelmét irányítani tudja, ismerete következképpen a fordító számára is elengedhetetlen.

Az összefüggő szöveg szerveződésének tartalmi, valamint grammatikai, lexikai és formai elemeire (koherencia, kohézió) ugyancsak nagy figyelmet kell a fordítónak szentelnie, hogy fordítói tevékenysége minőségi fordítást eredményezzen. Mind- ezen formai és tartalmi elemek fontossá-

gát Margherita Ulrych számos példával gazdagon illusztrálja.

A nyolcadik fejezet lényegében a korábbi fejezetekben kifejtett szempontok gyakorlati összefoglalását adja: útmutatóval szolgál a fordító számára egy valóságos fordítási folyamatban. A fordítást megelőző első lépésként Margherita Ulrych a forrásnyelvi szöveg kommunikatív célú elemzését tartja a fordító számára megkerülhetetlen feladatnak. Ennek az elemzésnek egy holisztikus szemlélet szerint ki kell térnie a forrásszöveg szociokulturális, funkcionális, formai jellemzőire, stílusjegyeire, valamint az intralingvális megfelelésekre. Ez az elemzés lényegében ugyanazokat a képességeket, stratégiákat igényli a fordítótól, mint az anyanyelvi olvasótól, azzal a megszorítással, hogy a szöveganalízist a fordítónak jóval tudatosabban, szisztematikusan kell végeznie. A fordítási folyamat következő fázisában többféle transzfer stratégiát tart elképzelhetőnek a szerző: elképzelhető a két nyelv lehetséges szövegszervező eszközeinek kontrasztív összevetése, vagy a forrásnyelvi szöveg újraszervezése, stb. A célnyelvi szöveg létrehozása egy alulról felfelé építkező folyamatot jelent, mely számtalan hipotézis és döntéshozatal elé állítja a fordítót, akinek fordítói tevékenysége (a célnyelvi szöveg megteremtése, fokozatos érlelése, újraírása) a forrásnyelvi szöveg írójának feladatköréhez hasonló. Az érlelés, többszöri átdolgozás eredményeként született fordításnak már semmi esetre sem szabad a fordításnyelv (*translationese*) jegyeit magán viselnie, a lehető legtermészetesebben kell a célnyelv normáit tükröznie.

A fordítástudomány elméleti szakembereinek legfrissebb álláspontja szerint a minőségi fordítás legfontosabb kritériuma a forrásnyelv és célnyelv közötti pragmatikai ekvivalencia érvényesülése. A legtöbb fordítói hiba azonban éppen pragmatikai és szemiotikai természetű: a fordítók sokszor nem ismerik fel a kommunikációs helyzethez kapcsolódó regisztert, és ez lényegesen megváltoztatja a forrásnyelvi üzenet jelentését.

A kilencedik fejezet két mintaszöveget vizsgál részletesen, az egyiket a szöveg lexikai felépítése, a másikat a témakifejtés módja szempontjából, több fordításváltozatot is közöl, s egyúttal felhívja a figyelmet az előforduló fordítási hibákra. A tizedik fejezetben a lehető legváltozatosabb kommunikációs helyzetből meríti azokat az autentikus szövegeket Margherita Ulrych, melyeket fordítójelölteknek vagy gyakorló fordítóknak fordításra ajánl.

Mivel a különböző típusú, műfajú írásművek eltérő feladat elé állítják a fordítót, nagyon jónak tartom, hogy a könyv gazdag példaanyaga módot ad a fordítói eljárások tudatosítására. Ugyancsak óriási segítség, hogy az olvasó a szövegépítési stratégiákról (pl. a témaprogresszióról) is ismeret-

anyagot kap, mert csakis a forrásnyelvi szöveg teljes megértése eredményezhet ekvivalensként elfogadható fordítást.

Margherita Ulrych most bemutatott könyvét rendkívül hasznos segédanyagként tartom a fordítást oktatók számára, de a fordítástudománnyal kapcsolatban álló szakemberek, fordítói kurzusok hallgatói önállóan is használhatják önképzésre. A fordítás mibenlétének kommunikatív nézőpontból való megközelítése egyrészt elgondolkodtatja az olvasót, esetenként átértékeli korábbi elképzeléseit, a könyv legnagyobb erénye azonban az, hogy a különböző valós fordítási helyzetekből vett példák minden részletre kiterjedő elemzésével különös érzékenységet, fogékonyságot fejleszt ki az olvasóban a szövegtípusok és jellemzőik iránt.

Tájékoztatjuk a tisztelt kollégákat és valamennyi érdeklődőt, hogy 1999. január 22-i bejegyzéssel megalakult a

SZENT JEROMOS ALAPÍTVÁNY

A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS TÁMOGATÁSÁÉRT

Az alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsképzés támogatása. Ennek érdekében az Alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács- és fordító oktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez annak érdekében, hogy a tolmács- és fordítói munka színvonalának emelésével elősegítse Magyarország euroatlanti integrációját, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelent meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az alapítvány nyitott. Az Alapítványt minden magyar és külföldi magánszemély vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma: 10100792 72841400 00000008. Számlavezető Bank: Budapest Bank, Királyhágó Fiók.

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI törvény értelmében az alapítványt támogató pénzadományok levonhatók a személyi jövedelemadó- és társasági adó alapból.

Az alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ.

Budapest 1088. Múzeum krt 4. „F” épület Tel: 266 9833/5894, Fax: 266 9833/5895.

e-mail: kagardi@ludens.elte.hu vagy aeiler@ludens.elte.hu

KONFERENCIANAPTÁR

2001. AUGUSZTUS 30 – SZEPTEMBER 1.

EUROCALL 2001.

Színhely: Nijmegen, Hollandia

Információ: CTI Centre for Modern Languages, University of Hull, Hull HU6
7RX, UK; Tel.: +44 1482 465872; Fax: +44 1482 473816;

E-mail: eurocall@hull.ac.uk; www.hull.ac.uk/cti/eurocall/ecevents.htm

2001. AUGUST 30 – SZEPTEMBER 1.

**Claims, Changes and Challenges in Translation Studies –III. EST
Congress**

Színhely: Koppenhága, Dánia

Szervező: The Copenhagen Business School

Információ: CBS Dalgas Have 15. DK 2000 Frideriksberg, Denmark.

Phone 45 38 15 32 50, Fax 45 38 15 38 60

E-mail: vr.tysk@cbs.dk

2001. SZEPTEMBER 3–7.

**Eurospeech 2001; The 7th European Conference on Speech
Communication and Technology**

Színhely: Aalborg, Dánia

Információ: Paul Dalsgaard, Center for PersonKommunikation (CPK),
Aalborg University, Denmark; Tel.: 45 96 35 86 42

E-mail: pd@cpk.auc.dk

2001. OKTÓBER 4–7.

Translation Competence

Színhely: Lipcse, Németország

Szervező: Universität Leipzig, Institut für Angewandte Linguistik und
Translatologie

Információ: Prof.Dr. Eberhard Fleischmann Universität Leipzig, Institut für
Angewandte Linguistik und Translatologie, LICTRA 2001

Augustusplatz 9. D-04109 Leipzig. Tel.: 49 341 9737600,

Fax: 49 341 973 7649

E-mail: lictra@rz.uni-leipzig.de

2001. OKTÓBER 26-28.

2nd International Conference of FCTI

Színhely: Bologna, Olaszország

Központi témák: The Translation Industry Today, Multilingual
Documentation, Technology and Market.

Információ: Susan West; Tel.: 39 051 6008861; Fax: 39 0516008870

E-mail: federcentri@conf. libero.it.

2001. OKTÓBER 31 – NOVEMBER 3.

American Translators' Association (ATA) 42nd Annual Conference

Színhely: Los Angeles, California, USA

Információ: www.atanet.org. Tel.: 1 703 683 6100, Fax: 1 703 683 6122,

E-mail: conference@atanet.org

2001. NOVEMBER 16–18.

Expolingua Berlin 2001. 14th International Fair for Languages and Cultures

Színhely: Berlin, Németország

Információ: ICEF GmbH, Niebuhrstrasse 69A, 10629 Berlin, Germany;

Tel.: 49 30 327 61 40; Fax: 49 30 324 98 33;

E-mail: expolingua@icef.com; www.expolingue.com

Magyar–angol kulturális szótár,
mely az angolszász olvasók számára
lexikonszerűen foglalja össze
a magyar kultúra sajátosságait

HUNGARY
& THE HUNGARIANS
*
THE KEYWORDS

a concise
DICTIONARY
OF FACTS AND BELIEFS,
CUSTOMS, USAGE & MYTHS

by István Bart

Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

A *Fordítástudomány* szerkesztősége tanulmányokat vár a tágan értelmezett fordítástudomány, azaz az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme: 10–15 oldal (25 000–40 000 betűhely).
2. A könyv, folyóirat és szoftver ismertetések, valamint a konferencia-beszámolók kívánatos terjedelme: 3–4 oldal (7500–10 000 betűhely).
3. A tanulmányok nyelve: magyar.
4. A tanulmányokból derüljön ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
5. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótábort, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
8. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazzon a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
9. Ha szóban elhangzott konferencia-előadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét, valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
10. Minden tanulmányt mágneslemezen kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.
11. Minden tanulmányhoz **angol nyelvű** összefoglalást kérünk fél oldal (kb. 1000–1200 betűhely) terjedelemben.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1
- 1 oldal: kb. 2500 betűhely
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákban belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- A szövegtől elkülönülő nyelvi példákat kérjük folyamatosan számozni
- Ábrának és táblázatnak legyen száma és címe (fölül, közepén)
- A fényképezendő (kicsinyítendő) ábrákat kérjük külön lapon (is) mellékelni
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása)

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

Kérjük, hogy a FORDÍTÁSTUDOMÁNY számára készült tanulmányok tartalmazzák a hazai és nemzetközi kutatási előzményeket, a kutatás jelenlegi állását az adott területen, és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964);
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411);
- megjegyzés: a szerző neve után nem kell vessző;
- megjegyzés: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte, utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is, balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (**Irodalom**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt *Ajánlott irodalom* címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (*Források jegyzéke*);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve, majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.;
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964;
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a;
Nida, E.A. 1964b;
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969;
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások);
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*;
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*;
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*. 112. évf. 3. 305–314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.),

- (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins;
- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a köteten belül: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
 - több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki, és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
 - ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250;
 - ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. *Grammatikai transzformációk Károlyi Amy Emily Dickinson fordításaiban*. In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Előadásai II.* kötet. Nyíregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia-előadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. *A magyar fordítástudományi terminológiáról*. Elhangzott: *A nyelv, mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998. április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használunk:
 - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferencia-előadásnak stb);
 - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

1999. I. évfolyam, 1. szám

Fordítás (elmélet, gyakorlat, oktatás)

Albert Sándor:

A fordításelméletek tudományfilozófiai alapjairól

Szabari Krisztina:

A fordítás minősége a fordítástudomány és a felhasználók szemszögéből

Fordítási megbízások 2345 – A DIN szabvány szövegének magyar fordítása

Kurián Ágnes:

Az interpretatív modell a jogi szakfordításban

Kohn János:

Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordításoktatásban (1. rész)

Tolmácsolás (elmélet, gyakorlat)

G. Láng Zsuzsa:

Új irányzatok a tolmácsolás kutatásában

Papp Nándor:

A megszólítások nyelvtanának tolmácsolási implikációi

Bendik József:

A beszédprozódia szerepe a szikrontolmácsolásban

Olvassuk újra a klasszikusokat!

Valló Zsuzsa:

A modern fordítástudomány kezdeteinél. Jiri Levy (1926-1967)

Szemle: szakmai műhelyek, konferenciák, könyvek

Kóbor Márta (ESIT)

Szappanos Géza (OFFI)

Simigné Fenyő Sarolta (EST, Granada)

Soproni András (új orosz szótárak)

Kóbor Márta (Douglas Robinson: Translation and Empire)

Hoppálné Erdő Judit (Christiane Nord: Textanalyse und Übersetzen)

Salánki Ágnes (Volker Kapp: Übersetzer und Dolmetscher)

Márta Anette (Basil Hatim and Ian Mason: The Translator as Communicator)

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

1999. I. évfolyam, 2. szám

Fordítás (elméleti kérdések)

Klaudy Kinga:

Az explicitációs hipotézisről

Heltai Pál:

Minimális fordítás

Lendvai Endre:

Vérbális humor és fordítás

Tolmácsolás

Bendik József:

A tolmácsolás praxeológiája

Kusztor Mónika:

Szövegkoherencia a tolmácsolásban

Műfordítók műhelyéből

Képes Júlia:

Kövületek vagy bestsellerek? A középkori angol költészet Magyarországon

Szemle: szakmai műhelyek, tanfolyamok, konferenciák, könyvek

Szabari Krisztina (*ATA*)

Reha László (*MFE*)

Simigné Fenyő Sarolta (*SSLMIT*)

Márta Anette (*The Translator 4/2*)

Dróth Júlia (*Current Issues in Language and Society 4/1*)

Varga Anikó (*Donald C. Király: Pathways to Translation*)

Kiszely Zoltán (*Roger T. Bell: Translation and Translating*)

Balaskó Mária
(*MULTICONCORD*)

Pápai Vilma (*Tuscan Word Centre*)

Horváth Ildikó (*Bradford*)

Krónika

Klaudy Kinga

Emlékezés Kohn Jánosra (1941-1999)

Kohn János műveinek bibliográfiája

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2000. II. évfolyam, 1. szám

Fordítás (elméleti kérdések)

Kohn János

*Párhuzamos szövegek számítógéppel
segített elemzése a fordításoktatásban
(2.rész)*

Cs. Jónás Erzsébet

Csehov a mai magyar színpadon

Valló Zsuzsa

*A fordítás pragmatikai dimenziói és a
kulturális reáliák*

Empirikus kutatás

Gálosi Adrienne

*Értelmezési stratégiák
megfigyelhetősége a visszafordítás
módszerének segítségével*

Kóbor Márta

*Az értelmezés jelentősége a
kulturaközvetítésben*

Tolmácsolás

Szabari Krisztina

*Körkép a konferenciatolmács-
szakmáról Magyarországon egy
felmérés tükrében*

A fordítás oktatása

Dróth Júlia

*A fordítási egység és a szöveg tagolása
a fordítás oktatásában*

Olvassuk újra a klasszikusokat

Albert Sándor

*A modern francia fordítástudomány
megalapítója: Georges Mounin
(1910-1993)*

Szemle: könyvek, konferenciák, szakmai gyakorlat

Szabó Csilla (*Roderick Jones:
Conference Interpreting Explained*)

Hollósi Katalin (*Nagyezsda
Rjabceva: Információs folyamatok és
gépi fordítás*)

Dróth Júlia (*Christiane Nord:
Translating as a Purposeful Activity,
Malcolm Coulthard: An Introduction
to Discourse Analysis*)

Sohár Anikó (*CETRA*)

Volford Katalin (*Európai Parlament*)

Wirth Eszter (*Európai Bizottság
Fordítási Szolgálat*)

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2000. II. évfolyam, 2. szám

Fordítás (elméleti kérdések)

Albert Sándor

Filozófiai szövegek fordítása (1.rész)

Forgács Erzsébet

Az ambiguitás mint szövegkonstituáló elem. A nyelvi játékok fordíthatóságáról

Empirikus kutatás

Károly Krisztina, Árvay Anett,
Edwards Melinda, Fekete Hajnal,
Kolláth Katalin, Tankó Gyula

A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében

Tolmácsolás

Szabari Krisztina

A konsekutív tolmácsolás értékelése

Láng Zsuzsa

Az "European Masters in Conference Interpreting" (EMCI) program ismertetése és magyarországi adaptálása

Krónika

Hidasi Judit

Emlékezés Mikó Pálnéra (1920-1999)

Mikó Pálné

Rendhagyó gondolatok egy rendhagyó szótárról (Bart István: Angol-magyar kulturális szótár)

Folyóiratszemle

Balaskó Mária

META- 43. évfolyam, 2.szám

L'approche basée sur le corpus/

The Corpus-Based Approach

Könyvszemle

Horváth Ildikó

Gile, Daniel: Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training

Wallendums Tünde

Shuttleworth, Mark & Cowie, Moira: Dictionary of Translation Studies

Kovács Judit

Flotow, Luise von: Translation and Gender

Papp Vanda

Newmark, Peter: A Textbook of Translation

Manzné Jäger Mónika

Stolze, Radegundis: Übersetzungstheorien: Eine Einführung

Szóka Bernadette

Ammann, Margaret: Kommunikation und Kultur: Dolmetschen und Übersetzen heute

Kiss Mónika

Maillot, Jean: La traduction scientifique et technique

EMCI diploma az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjában

EUROPEAN MASTER'S IN CONFERENCE INTERPRETING: MOSTANTÓL BUDAPESTEN IS MEGSZEREZHETŐ A LEGRANGOSABB EURÓPAI KONFERENCIATOLMÁCS DIPLOMA

Európai egyetemek konzorciumot hoztak létre az emelt szintű tolmácsképzésért

2001. május 30-án, Brüsszelben 15 európai egyetem, köztük a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem részvételével, ünnepélyes keretek között megalakult az a konzorcium, amely a jövőben *European Master's* típusú **posztgraduális konferencia-tolmács-képző kurzusokat** működtet Európa 15 országában. A kétszemeszteres, posztgraduális képzés közösen kidolgozott tanterv és követelményrendszer alapján, nemzetközi oktatógárda és vizsgabizottságok bevonásával folyik majd, és a sikeres vizsgázók a hazai képesítő bizonyítvány mellett megszerezhetik a közös európai diplomát is (*EMCI-Certificate*), amelyet a nemzetközi piacon a minőség garanciájának tekintenek.

A konzorcium tagjai már 1997–98 óta részt vettek abban az európai projektben, amelyet az **Európai Bizottság Tolmácsszolgálata** és az **Európai Parlament Tolmácsolási Igazgatósága** kezdeményezett, elsősorban annak érdekében, hogy megkönnyítse a csatlakozó országok nyelveinek bekapcsolását a képzésbe; továbbá, hogy egyre több európai országban biztosíthassa a nemzetközi szervezetek által is elismert, emelt szintű képzést. A konzorcium megalakulását követően a hangsúly még inkább a minőség biztosítására és további javítására kerül majd, amit tanár- és diákcserék, valamint közös kutatási programok is erősítenek: pl. távoktatási program, és az idegen (közvetítő) nyelvekre való tolmácsolás oktatásának kidolgozása – ez utóbbi ugyanis a jelölt országok csatlakozása után elkerülhetetlenné válik.

Az európai intézmények kiemelt fontosságot tulajdonítanak a nyelvi közvetítés és soknyelvűség kérdésének, ezért az Európai Parlament 2001-et „a nyelvek európai évének” nyilvánította. Ebbe a keretbe illeszkedett a konzorcium megalakítása is. Ebből az alkalmából **Giuseppe Gargani**, az Európai Bizottság kulturális, ifjúsági, oktatás-, sport-, és médiaügyi biztosa diszebedet adott a 15 aláíró egyetem rektorai tiszteletére. A vendégek ezt követően részt vettek azon a konferencián, melynek témájául az európai soknyelvűséget választották („Bábel ereje” címmel), és amelyen az Európai Parlament elnöke, **Nicole Fontaine** asszony elnökölt. Az EU hivatalos nyelvei mellett kivételesen magyar nyelvre is tolmácsolták az elhangzottakat, ugyanis a konferencia egyik diszvendége **Parti-Nagy Lajos** magyar író volt.

EMCI konferenciatolmács-képzés Budapesten

Az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja (ELTE FTK) két éve indította első *European Master's in Conference Interpreting (EMCI)* típusú, **konferenciatolmács-képző kurzusát**, kísérleti jelleggel. A kurzus két szemeszterből áll, amelynek végére a jelöltek tökéletesítik az ún. „nagyszakaszos” konzekutív tolmácsolási technikát (5–6 perces, nyilvánosság előtt tartott beszédek tolmácsolása egyben, jegyzetelés segítségével), és elsajátítják a szinkrontolmácsolási technikát (10–15 perces beszédek folyamatos tolmácsolása tolmácskabinból). Mivel a kurzus európai szakirányú, a tematikában nagy súllyal szerepelnek az európai integrációval kapcsolatos témák. A kurzus elvégzéséhez szükséges óraszámot a partneregységek egységesen 400 tanórán és 600 óra egyéni gyakorlásban szabták meg (egy aktív és egy passzív idegen nyelv esetén).

Milyen jelentkezőket várnak?

Az ELTE FTK tapasztalatai szerint, a rendkívül magas követelmények miatt azoknak a jelölteknek van esélye, ilyen rövid idő alatt a kurzus sikeres elvégzésére, akik már

- korábban elsajátították a konsekutív tolmácsolás alapjait (pl. valamilyen posztgraduális kurzus keretében), vagy
- rendelkeznek megfelelő tárgyalási–tolmácsolási gyakorlattal.

Ezért a gyakorlattal nem rendelkező jelöltek számára azt ajánlják, hogy az EMCI konferenciatolmács-képző kurzus előtt végezzék el az **ELTE FTK egyéves szakfordító- és (tárgyalási) tolmácsképző kurzusát** (600 óra), amelynek során elsajátíthatják a konsekutív tolmácsolás alapjait, valamint a későbbi munkához nélkülözhetetlen háttérismereteket (országismereti, jogi, gazdasági, európai ismeretek, nemzetközi szervezetek, konferenciaterminológia, fordítás- és tolmácsoláselmélet). A kurzus sikeres elvégzésével **szakfordító- és/vagy tolmács képesítést** szerezhetnek (A-B nyelvi kombinációkban), és az utóbbi birtokában jobb eséllyel pályázhatnak a konferenciatolmács-képző kurzusra.

Az EMCI-kurzusra közvetlenül is jelentkezhetnek azok, akik korábban már részt vettek valamilyen szervezett tolmácsképzésben, vagy tárgyalási tolmácsolási gyakorlatlan rendelkeznek.

Az EMCI konferenciatolmács-képző kurzusra való jelentkezés előfeltétele:

- felsőfokú végzettség (a gazdasági, üzleti, jogi, európai uniós ismeretek kifejezetten előnyt jelentenek);
- legalább egy, széles körben használt európai nyelvből közel anyanyelvi szintű értési és beszédkészség („B”, azaz aktív nyelv: jelenleg angol, német, francia lehet);
- kívánatos, hogy a jelentkezők legalább még egy európai nyelvet ugyancsak kíváloán értsenek („C”, azaz passzív nyelv: jelenleg angol, német, francia és spanyol, de megfelelő számú jelentkező esetén más európai nyelv is lehet). Átmeneti könnyítésként kivételes esetben eltekinthetünk a „C” nyelvtől, de később pótolni kell e hiányosságot;
- konsekutív tolmácsolási alapismeretek (legalább B-A, A-B nyelvi kombinációban).

A jelentkezők a kurzus megkezdése előtt írásbeli és szóbeli alkalmassági vizsgát tesznek. A képzés során tanulmányutat tehetnek Brüsszelbe, az európai intézményekben folyó munka jobb megismerése érdekében. Rövid (kéthetes) diákcsera programokra is pályázhatnak, a partneregyetemeken folyó képzés megismerése és nyelvtudásuk fejlesztése céljából. A képzés anyanyelvű előadók, hazai és nemzetközi intézményeknél dolgozó hivatásos tolmácsok és szakképzett, tapasztalt tolmácsstanárok bevonásával történik. A jelöltek nemzetközi vizsgabizottság előtt tesznek képesítő vizsgát, amelynek sikeres letétele esetén nemcsak „okleveles EU szakirányú konferenciatolmács” képesítést kapnak, hanem megkaphatják a „*European Master's in Conference Interpreting*” bizonyítványt is, amely jelenleg a legmagasabb szintű konferenciatolmácsolási képesítést igazoló okirat.

A felvételt nyert jelentkezők azonnal megpályázhatják az **Európai Bizottság Tolmácsszolgálatának ösztöndíját** (az elmúlt két évben az elnyert összegek 1500–3000 EURO között mozogtak). (Információ: G. Láng Zsuzsa, E-mail: zsuzsalang@hotmail.hu)

CTI CENTRE for Modern Languages
University of Hull
Tel.: + 44 (0) 1482 466373
Fax: + 44 (0) 1482 473816
Email EUROCALL@hull.ac.uk

The János Kohn EUROCALL Scholarship

The János Kohn Scholarship commemorates and celebrates the life and work of János Kohn, a highly valued and respected EUROCALL colleague who died in March 1999.

The annual scholarship enables young Hungarian teachers or researchers to participate in a EUROCALL conference by providing funds to cover travel costs to and from the conference, accommodation and meals at the conference, and the registration fee. The Scholarship may not be held more than once by the same person.

Candidates permanently based in Hungary, with a background and interest in computer-assisted or technology-enhanced language learning are invited to apply before the deadline of **31st January 2002** to attend EUROCALL 2002 at the University of Jyväskylä, Finland – for further information see <http://www.eurocall.org>

Applicants should provide brief details including name, address (including e-mail if possible), academic qualifications and current occupation, together with a short statement (between 500 and 1,000 words in English, French or German) in support of their application for the Scholarship. As the predominant language of EUROCALL conferences is English, candidates will need to provide evidence of competence in English.

The EUROCALL Academic Panel will inform candidates of their decision **by 30 April 2002**. Candidates who wish to offer a Paper, Show and Tell or Poster should submit this separately in accordance with the information on the conference website. The decision on whether or not to accept the submission will not affect the decision regarding the Scholarship.

Please send your application, preferably by e-mail as an rtf file to Mrs June Thompson, Secretary, EUROCALL, the Language Institute, University of Hull, Hull HU6 7RX, tel +44 (0)1482 466373, fax +44 (0)1482 473816, e-mail EUROCALL@hull.ac.uk

All applications will be acknowledged by e-mail.

Across Languages and Cultures

A Multidisciplinary Journal for Translation
and Interpreting Studies

Főszerkesztő: *Klaudy Kinga*

Tanácsadó szerkesztő: *Sohár Anikó*

Szerkesztő: *Károly Krisztina*

Célok és témakörök

Az Across Languages and Cultures angol nyelvű multidiszciplináris folyóirat, amelynek célja, hogy nemzetközi szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő új tudományos kutatási terület a fordítástudomány (Translation Studies) művelői számára.

Tanulmányokat és recenziókat közöl a tág értelemben vett nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása területéről.

Témakörök: általános fordításelmélet, leíró fordítástudomány (pl. szépirodalmi, jogi, műszaki szövegek fordítása, médiafordítás, konzekutív és szinkrontolmácsolás, bírósági tolmácsolás, közösségi tolmácsolás stb.), alkalmazott fordítástudomány (pl. fordító- és tolmácsképzés, fordítás-kritika, számítógéppel támogatott fordítás), többnyelvűség, interkulturális kommunikáció, nyelvpolitika és fordításpolitika.

Kéziratok benyújtása

Kéziratokat és szerkesztőségi levelezést kérjük az alábbi címre küldeni:

Across Languages and Cultures szerkesztősége

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Fordító- és Tolmácsképző Központ

1088 Budapest

Múzeum krt. 4. „F”

Telefon: (36-1) 2 669 833/5894

E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

karoly@dpg.hu

asohar@elender.hu

Alapítva: 2000

Méret: 17×25 cm

HU ISSN 1585-
1923

Megjelenik:

évente
egy kötet
két füzetben
2001: Vol. 2

**Előfizetési díj
kötetenként:**

8,960,-Ft áfával

AKADÉMIAI
KIADÓ
BUDAPEST

www.akkr.hu

SZABARI KRISZTINA

TOLMÁCSOLÁS

**BEVEZETÉS A TOLMÁCSOLÁS
ELMÉLETÉBE ÉS GYAKORLATÁBA**

ELSŐ RÉSZ

A tolmácsolás története

MÁSODIK RÉSZ

A tolmácsolás elmélete

HARMADIK RÉSZ

A tolmácsolás tipologizálása

NEGYEDIK RÉSZ

**A tolmács személyisége és teljesítményének
értékelése**

ÖTÖDIK RÉSZ

**A nyelvi kérdés szabályozása az Európai Unióban,
és a tolmácsolás jelenlegi gyakorlata**

A KÖNYV MEGVÁSÁROLHATÓ VAGY MEGRENDELHETŐ:

CORVINA KÖNYVKLUB

Budapest, 1051 Vörösmarty tér 1., II. emelet 201. Tel: 317-5185

ELTE BTK FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ KÖZPONT

Budapest, 1080 Múzeum krt. 4. „F” ép.

Telefon: 267 0966/5894 / Fax: 267 0966/5895

ISBN 963 85912 8 5

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2001. III. évfolyam, 1. szám

E számunk munkatársai:

Albert Sándor	SZTE BTK Francia Tanszék
Dékány Edit	SZTE JGYTFK Német Tanszék
Demeter Éva	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
G. Láng Zsuzsa	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Géro Györgyi	Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem
Kegyessné Szekeres Erika	Miskolci Egyetem Német Nyelvészeti Tanszék
Kovács Judit	ELTE Tanítóképző Főiskola
Lehmann Magdolna	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Németh Dezső	SZTE Pszichológia Tanszék
Pápai Vilma	Széchenyi István Főiskola, Győr
Pléh Csaba	BME Információ és Tudásmenedzsment Tanszék
Rózsa Viktória	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Sándor Claudia	SZTE BTK Német Tanszék
Stanitz Károly	Jászberényi Tanítóképző Főiskola
Sükösd Erzsébet	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Szabari Krisztina	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Wallendums Tünde	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Zank Ildikó	PTE BTK Idegen Nyelvi Lektorátus

ISSN 1419 7480

FORODI TRÁSTUOVNÝ 2001. III. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM